

DE LICHTE VOORDE

PERIODIEK VAN DE
VERENIGING VOOR OUDHEIDKUNDE TE LICHTENVOORDE

A.J. van der Aa (1792-1857)

November 2020, nr 78
ISSN: 0927-6688

Bij de afbeelding op de voorkant

Abraham Jacob van der Aa (Amsterdam, 7-12-1792 – Gorinchem, 21-3-1857)

Schrijver van het Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden

Colofon

De Lichte voorde is een halfjaarlijkse uitgave van de Vereniging voor Oudheidkunde te Lichtenvoorde. De vereniging stelt zich ten doel het onderzoek naar de geschiedenis van de voormalige gemeente Lichtenvoorde in de breedste zin van het woord te stimuleren en te bevorderen.

Redactie: Nic Adema, Henk Hanselman, Martin Huinink en Frits van Lochem

Tekstcorrectie: Nic Adema en Antoon Driessen

Eindredactie en vormgeving: Martin Huinink

Druk: McWinDo's print- en copyservice, Lichtenvoorde

Adres redactie: info@oudheidkundelichtenvoorde.nl

Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan met schriftelijke toestemming van de auteur.

Inhoud

VOORWOORD.....	3
EEN TORENUURWERK UIT 1622	4
‘ACHTERHOEK’, EEN ROTSTREEK!.....	7
LICHTENVOORDE IN HET AARDRIJKSKUNDIG WOORDENBOEK DER NEDERLANDEN (1846)	9
De gemeente Lichtenvoorde	10
De gemeente	10
Het bestuur van plattelandsgemeenten van 1814 tot 1851	11
Het bestuur van stedelijke gemeenten van 1814 tot 1851	11
De gemeentewet van 1851	11
Graafschap Zutphen.....	12
District Zutphen	13
Arrondissement Zutphen/kanton Groenlo.....	14
Kiesdistrict 4.....	14
Militiedistrict	15
Schooldistrict	15
De grenzen van de gemeente	16
Het stedeke	17
De buurschappen	17
Den Bosch	17
De grens tussen Lichtenvoorde enerzijds en Vragender en Lieveelde anderzijds	18
De grens tussen Zieuwent en Lieveelde	19
Andere begrenzingsen	20
De oppervlakte van de gemeente	21
De inwoners.....	22
Verbouw en bewerking van vlas.....	23
Leerlooierijen	26
Vijf korenmolens en twee oliemolens	26
Molens van na 1846.....	29
Twee oliemolens.....	30
Een katholieke enclave	30
Christoph Bernard von Galen	35
Ursula Philipota van Raesfelt	37
Een in 1602 aangestelde, onbekende predikant	40
Thomas Cuijminck, de eerst bekende predikant	40
Het collatierecht.....	41
De joodse inwoners	42
Het onderwijs, de scholen.....	42
Heerlijkheden.....	45
De heerlijkheid Lichtenvoorde	46
Het dorp Lichtenvoorde	48
De rooms-katholieken.....	48
De rooms-katholieke kerk.....	49
De hervormde kerk	50
Twee avondmaalbekers	52
De dorpsschool	53
Het geschil met Münster	53
Het huis te Lichtenvoorde	53

De buurschap Lievelede of Level.....	55
De buurtschap Zieuwent	55
Het Zieuwent of het Sywent	56
De buurtschap Vragender of Vrageren.....	56
Het adellijk huis Vragender of Vrageren.....	56
Dorp en havezate Harreveld	57
Het adellijk huis Tongerlo.....	57
ONS ZOEKPLAATJE	60

Vereniging voor Oudheidkunde

Dit periodiek wordt ook gelezen door mensen die geen lid zijn van onze vereniging. Misschien bent ook u nog geen lid. In dat geval willen wij ons graag aan u voorstellen.

Wat wij onder meer doen? Onze vereniging, de “Vereniging voor Oudheidkunde Lichtenvoorde”

- verzamelt historisch materiaal zoals mondeling overgeleverde verhalen, foto’s, krantenartikelen en boeken;
- heeft een fotoarchief, een archief en een bibliotheek en onderhoudt een website (www.oudheidkundelichtenvoorde.nl) met daarop onder meer een link naar een deel van haar fotocollectie op www.beeldbanklichtenvoorde.nl;
- werkt mee aan voorlichtingsbijeenkomsten over de historie van Lichtenvoorde e.o.;
- organiseert excursies en lezingen voor leden en overige belangstellenden;
- verleent medewerking aan het doorgeven van historie aan ouderen/jongeren al of niet in verenigings- of schoolverband;
- overlegt met zusterverenigingen buiten het eigen werkgebied;
- adviseert het gemeentebestuur gevraagd en ongevraagd over historische en cultuurhistorische zaken.

Leden krijgen 2 x per jaar een periodiek of een boekwerk en kunnen de bibliotheek en het archief tijdens openingstijden van het verenigingslokaal raadplegen. De vereniging kan collectiemateriaal of boeken echter niet uitlenen!

Wilt u samen met ons ons erfgoed in stand te houden, dan kunt u zich opgeven als lid bij het secretariaat via het contactformulier op de website of per e-mail (info@oudheidkundelichtenvoorde.nl). De contributie bedraagt € 22,50 per jaar bij automatische incasso en anders € 25,-.

Cadeautip

Als u iemand met een interessant cadeau wilt verrassen, denk dan aan onze periodiek. Die is voor € 10,00 verkrijgbaar bij de JUMBO, Boekhandel Meneer Kees en de Primera. Of denk aan een gastlidmaatschap van één jaar. U kunt dat regelen door een e-mail te sturen aan ons e-mailadres info@oudheidkundelichtenvoorde.nl.

Voorwoord

Door Frits van Lochem
Redactie-coördinator

Hierbij bieden wij u periodiek nr. 78 aan. Er is hard aan gewerkt om er een prachtige periodiek van te maken en die komt in deze tijd met coronabeperkingen prima van pas, want er zijn door de pandemie al heel wat leuke uitstapjes en evenementen weggevallen.

Zo moest ook de jaarvergadering van onze vereniging eind maart plotseling worden afgelast en is die afgelopen zomer noodzakelijkerwijs bestuurlijk afgehandeld, waarvan u op de hoogte bent gesteld.

Onze jaarlijkse excursie kon ook niet doorgaan. Aanvankelijk dachten we dat die in september jl. misschien nog gehouden zou kunnen worden, maar eind juli jl. kwamen we tot de conclusie dat we daar ook vanaf moesten zien.

Voorlopig hebben we met onze reisbestemming vrijdag 4 juni 2021 gepland voor onze excursie onder alle voorbehouden want we willen geen gezondheidsrisico's nemen. Maar u mag de datum wel even in uw agenda zetten.

P.S.

Is uw juiste e-mailadres bij ons bekend?

Van een aantal leden hebben wij geen e-mailadres. En mogelijk zijn er leden die inmiddels een nieuw e-mailadres gebruiken dat nog niet bij ons bekend is. Wij hebben dit jaar e-mails verstuurd aan de leden. Als u van ons dit jaar geen e-mail heeft ontvangen, maar wel een e-mail-adres heeft, wilt u dan uw (huidige) e-mailadres doorgeven aan: info@oudheidkundelichtenvoorde.nl.

We hebben ook een bijzondere reden voor dit verzoek. In deze coronatijd is het voor de vereniging niet mogelijk om bijeen te komen. We onderzoeken daarom of het mogelijk is om met gebruikmaking van het internet activiteiten te organiseren, waaraan de leden ook zelf kunnen deelnemen. Zoals

En in het voorjaar blijkt dan wel of het wat worden kan, waar we wel op hopen.

Gelukkig kunnen wij ca. 92 % van onze leden digitaal bereiken en heeft Ben Rendering aan hen eind september een link per mail gestuurd voor een YouTube-filmpje van Godfried Nijs met bijlagen over de Engelse Schans en de Franse Schans.

Als de coronapandemie nog lang aanhoudt, zullen we wellicht vaker langs digitale weg iets van ons laten horen.

Helaas moeten we ook de gebruikelijke na-jaarsbijeenkomst laten passeren, nu de tweede coronagolf het land weer in zijn greep houdt.

Het is dan ook heel fijn dat wij u wel deze periodiek kunnen aanbieden met een bijzonder interessante inhoud onder andere over onze vroegere gemeente Lichtenvoorde.

Wij wensen u veel leesplezier !

een lezing met de mogelijkheid dat de leden met gebruikmaking van hun computer direct vragen aan de spreker kunnen stellen. Ook daarvoor is het nodig dat wij de juiste e-mailadressen weten.

Maar wat als u helemaal geen computer heeft, maar wel wilt deelnemen aan verenigingsactiviteiten via het internet?

Misschien is er dan wel een familielid of iemand anders, die wel een computer heeft en die is bereid om zijn of haar computer daarvoor aan u beschikbaar te stellen. Dan wil deze zijn of haar e-mailadres vast ook wel namens u aan ons doorgeven.

Bij voorbaat dank !

Een torenuurwerk uit 1622

Door Martin Huinink

Bij Erve Kots in Lievelede staat een torenuurwerk in de opslag dat afkomstig is uit de Johanneskerk in de Rentenierstraat. Het heeft ruim drie eeuwen dienstgedaan in Lichtenvoorde. De opdracht voor het uurwerk werd in 1622 verstrekt aan de klokkenmaker G. van Issem. Het uurwerk was eerst bestemd voor de kapel die heeft gestaan waar nu de Johanneskerk staat. Toen in het midden van de 17e eeuw de Johanneskerk werd gebouwd, werd het uurwerk geplaatst in de toren van de nieuwe kerk.

Al in de middeleeuwen waren er uurwerken. Aanvankelijk hadden ze nog geen wijzerplaat en werden de uren weergegeven door de slagen van een klok. Vandaar dat een uurwerk nu nog steeds ook 'klok' wordt genoemd.

Later kregen torenuurwerken wijzerplaten, aanvankelijk met slechts een uurwijzer. In de loop van de 17e eeuw werd daar een minutenwijzer aan toegevoegd.

Een van de oudste, nog werkende torenuurwerken is de klok van de Lucaskerk te Winkel (NH). Het uurwerk dateert vermoedelijk van het eind van de 14^e of het begin van de 15^e eeuw.

De eerste torenuurwerken waren nog niet erg nauwkeurig. Pas toen Christiaan Huygens in het midden van de 17^e eeuw het slingeruurwerk uitvond, werden uurwerken nauwkeuriger.

Op een kerktoren was daarom meestal ook een zonnewijzer of andere voorziening aangebracht, waaraan de zonnetijd kon worden afgelezen om het uurwerk op tijd te zetten.

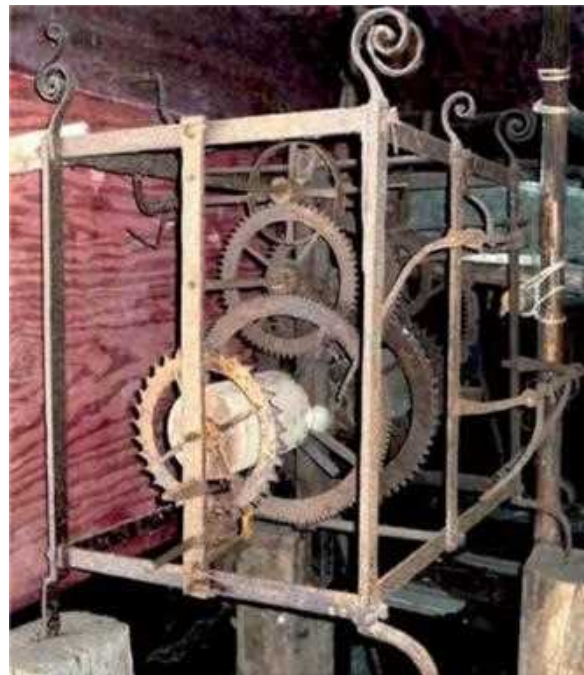
In het jaarverslag aan de heren Gedeputeerde Staten der Provincie Gelderland van de Monumentencommissie der provincie Gelderland over het jaar 1940 is onder meer vermeld:

'Lichtenvoorde. De Heer Berichtgever in het 9^e district berichtte ons dat het uurwerk van den toren der Ned. Herv. Kerk te Lichtenvoorde, welk uurwerk ruim 100 jaar oud zou zijn en door een nieuw wordt vervangen, is geschonken aan den eigenaar van het folkloristisch museum 'Erve Kots', onder Lievelede.'

Het uurwerk was al enkele jaren eerder, in 1936, naar Erve Kots gegaan. In 1936 is namelijk het interieur van de kerk veranderd. Toen is het orgel verhuisd naar een hoger

balkon en moest de blaasbalg in de toren worden geplaatst. Ook is toen een nieuw uurwerk in gebruik genomen. Men kwam toen ruimte tekort voor de blaasbalg, het nieuwe uurwerk en ook nog het oude uurwerk. Het oude uurwerk heeft men toen maar aan Bernard Weenink meegegeven. Dat vertelde ooit de op 101-jarige leeftijd overleden Gerard Weenink, die het uurwerk samen met zijn vader had opgehaald.

Het uurwerk staat nog steeds bij Erve Kots en inmiddels is gebleken dat het inderdaad ruim 100 jaar oud was. En zelfs veel ouder dan dat.

Het torenuurwerk van Gisbert van Issem in depot bij Erve Kots; Foto: Henk Hanselman

Henk Hanselman heeft er een artikel aan gewijd in het tijdschrift *Venster*, november 2013, van de Stichting Oude Gelderse Kerken. Dit artikel is later enigszins ingekort

opgenomen in Het Torenuurwerk, maart 2014 nr. 12, de periodiek van de Stichting tot behoud van het torenuurwerk ¹. Hanselman vermeldt in zijn artikel dat het uurwerk ouder is dan de in 1648 gebouwde kerk. Want in 1649 had Jan Brussemaker met zijn zoon 'onse uerwerck weder schoon ende in malkanders gestelt'. Misschien werd het bij die gelegenheid in de toren van de nieuw gebouwde kerk geplaatst. Het uurwerk zal dus eerder dienst hebben gedaan in de hofkapel die voordien op dezelfde plaats stond.

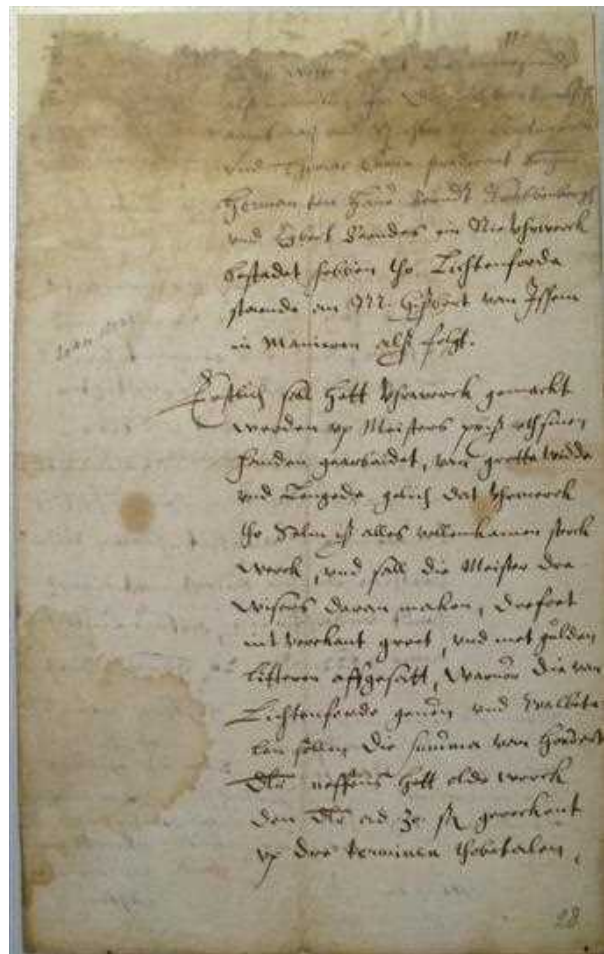
In november 1708 is het uurwerk naar de uurwerkmaker Ferdinand Rensman in Vreden gebracht. Vermoedelijk heeft Rensman de klok toen voorzien van een slinger. Ook in de jaren daarna werd er blijkens de kerkenrekeningen regelmatig onderhoud verricht aan het uurwerk. Het heeft nog eeuwen in de toren dienst gedaan, tot het in 1936 werd vervangen door een nieuw uurwerk.

In 1936 was het al meer dan 300 jaar oud. De opdracht voor dit Lichtenvoordse uurwerk werd namelijk in 1622 gegeven aan meesteruurwerkmaker Gijsbert van Issem.

Van Issem kreeg voor het nieuwe uurwerk 100 daalders, dus 150 guldens, in drie termijnen te betalen, en hij mocht het oude uurwerk meenemen. We kunnen dus concluderen dat Lichtenvoorde ook vóór 1622 al een torenuurwerk had.

Mogelijk kwam Van Issem uit het Land van Kleef of uit het Münsterland. Want het Lichtenvoordse contract dat hij ondertekende was gedateerd met de vermelding 'oude tijd', dus volgens de Juliaanse kalender. De oude Juliaanse kalender werd tot en met juni 1700 in Gelderland gehanteerd. Maar Van Issem dateerde later zijn kwitantie in de 'nieuwe tijd', dus volgens de Gregoriaanse kalender, die in Kleef en Münster al in 1583 was ingevoerd. Er ligt een plaats Issum noordwestelijk van

Dortmund. Mogelijk was hij daaruit afkomstig. Hierna een transcriptie, een 'vertaling' in

Eerste bladzijde van de overeenkomst met Van Issem
Foto: Henk Hanselman

modern Nederlands van de overeenkomst met Gijsbert van Issem. Het origineel bevindt zich in het Erfgoedcentrum Achterhoek en Liemers te Doetinchem. Het document is gedigitaliseerd en is te vinden op het internetadres <https://www.ecal.nu/>

Archief titel: Plaatselijk bestuur van de Heerlijkheid Lichtenvoorde Toegangsnummer: 0115-44 Akte van aanbesteding van de levering van een nieuw uurwerk door Meester Giszbert van Issem, 1622.

Bestedeng van t nije uer[werc]k
Actum 1622, den 20 Novemb:

[.....] so tho weten dat die anwesende als namblich Jr. D[ideri]ch van Broeckhusen amptman und richter tho Lichtenforde und Thomas Cumin predicant

Aanbesteding van het nieuwe uurwerk
Gedaan 1622, op 20 november

[.....] aldus te weten dat de aanwezigen, te weten Jonker Diderich van Broeckhusen, ambtman en richter in Lichtenvoorde, en Thomas Cumin, predikant,

¹ <https://www.torenuurwerk.nl/>

Borgmeester Herman ten Have Berndt Krabbenborgh und Egbert Berndes ein nie uhrwerck bestedet hebben tho Lichtenfoorde staande an Mr. Gissbert van Issem in manieren alls folgt:

Erstlich soll hett uhrwerck gemackt werden up meisters priss uth sinen handen gearbeidet, van grotte widde und lengede gelich dat uhrwerck tho Selm iss alles vollenkamen sterck werck, und sall die Meister dre wisers daran maken, dre foet int verckant groot, und met gulden litteren affgesatt, warvor die van Lichtenforde geven und wal betalen sollen die summa van hondert daelder neffens het olde werck den daelder ad 30 stuyver gereckent up dre terminen tho betalen

[.....]
[.....] up Meij [...]der
[.....]van t werck de anderen terminen wert fiftigh gulden anno 1624 up Meij und in datselvige lopende Jahr up Michaelis die leste fiftigh und M. Gissbert sall ock gehalten sien sodanig vorsegd uhrwerck tot de lesten termin wachen und wharen, und die gemeint van Lichtenforde sollen den Meister in tho setten in kost und bier verplegen, und alls er dar ock wat an maken wort in den vorsegden tidt.

In orcunde de warheit hebben beide parthien dussen accort met eigener handt onderschreven, actum Lichtenfort anno 1622, den 20 9bers olden tits.

Gijsbert van Issem

burgemeesters Herman ten Have, Berndt Krabbenborgh en Egbert Berndes een nieuw uurwerk hebben aanbesteed aan meester Gissbert van Issem op de navolgende voorwaarden:

Ten eerste zal het uurwerk gemaakt worden van meesterlijke kwaliteit, eigenhandig gemaakt, van grootte, lengte en breedte gelijk aan het uurwerk te Zelhem, alles volkomen en deugdelijk uitgevoerd. En zal de meester daaraan drie wijzerplaten maken, drie voet in het vierkant groot, met gouden letters ¹ afgezet.

Waarvoor de Lichtenvoordse partij zal geven en betalen de somma van 100 daalders en het oude uurwerk, waarbij een daelder wordt gerekend voor 30 stuivers, te betalen in drie termijnen.

[.....]
[.....].in mei [...]
[.....]. van het werk, de andere termijnen ter grootte van 50 gulden in het jaar 1624 in mei en in hetzelfde lopende jaar op Sint Michael [29 september] de laatste vijftig. En meester Gissbert zal ook gehouden zijn dit voornoemd uurwerk tot aan de laatste termijn te controleren en te garanderen. En de gemeente van Lichtenvoorde zal zich verbinden de meester te voorzien van vertering en bier, ook als er in genoemde tijd nog iets aan moet worden gedaan.

Aldus verklaard naar waarheid hebben beide partijen deze overeenkomst eigenhandig ondertekend, gedaan te Lichtenvoorde anno 1622, op 20 november, oude tijdrekening.

w.g. Gijsbert van Issem

Beken ick Gijsbert van Issem hierop ontfangen toe hebben vijftigh gulden orkoent mine hand

Gisebert van Issem

Verklaar ik Gijsbert van Issem hierover ontfangen te hebben vijftig gulden, ondertekend met mijn hand(tekening)

w.g. Gisebert van Issem

Beken ik Gisbert van Issem hierop ontfangen toe hebenn noch feiftich gulden van den tweden termien also res mei noch fieftich gulden orkut mien eigen hand anno 1624, den 20 febr nijen tiet

Gisbert van Issem

noch ontfangen 20 st

Verklaar ik Gisbert van Issem hierover ontfangen te hebben nog vijftig gulden van de tweede termijn, dus resteert mij nog vijftig gulden ondertekend met mijn eigen hand(tekening), anno 1624, den 20 februari nieuwe tijdrekening

w.g. Gisbert van Issem

nog ontfangen 20 stuivers

---

¹ Romeinse cijfers worden immers met letters weergegeven

‘Achterhoek’, een rotstreek!

Door Nic Adema

Na de oorlog kreeg het gebied van ruwweg het oude graafschap Zutphen sluipend de naam ‘Achterhoek’. Het graafschap Zutphen lag tussen Oude IJssel, IJssel en de grenzen van Overijssel en Duitsland. Nu dus ‘Achterhoek’, maar wie noemt nou zijn eigen gebied een Achterhoek? Vanwege de negatieve klank zal zo’n benaming wel voortkomen uit rancune. ‘Achter’ is immers zeer verbonden met ‘achterlijk’! Dus, waarom die nieuwe naam!? Wat was er mis met De Graafschap of De Liemers? Een negatief-klinkende naam voor zijn eigen regio, wie wil dat nu? De benaming Achterhoek moet dus bedacht zijn door iemand met een hekel aan onze streek. Maar waarom is die in De Graafschap en De Liemers klakkeloos overgenomen?

Klakkeloos? Niet helemaal, lijkt het. Voorstanders beweren dat de dominee-dichter Willem Sluyter (1627-1673) in 1668 die benaming ‘achter-hoek’ als eerste gebruikt heeft in zijn versregel: *‘Waer iemant duisent vreugden soek,/ mijn vreugt is in dees’ achter-hoek.’* Dit wordt zelfs als de oorsprong van de naam beschouwd, maar dat kan niet kloppen: Sluyter heeft met *‘achter-hoek’* zeker niet onze streek bedoeld. P. Rutgers heeft dat in zijn publicatie ‘Sluitermania’ afdoend aangetoond¹. Als wel de streek bedoeld was, dan had Sluyter beslist een hoofdletter geschreven. Dichters waren in die tijd namelijk niet zuinig met hoofdletters voor persoons- en plaatsnamen.

Het woord *‘achter-hoek’* van Sluyter kan passen in 17^e-eeuwse zgn. hofdichten. Veel rijke lui gaven hun landhuizen betekenisvolle namen. Bekend zijn o.a. Jacob Cats met Sorghvliet (het huidige Catshuis) en Constantijn Huijgens met Hofwijck. Zij gaven hun villa’s motto-achtige namen en maakten er trots gedichten over, zgn. hofdichten. Sluyter had geen landhuis, hoogstens een eenvoudige wheme of pastorie. Hij schreef *‘achter-hoek’*

om aan te geven dat hij woonde en werkte in een stil hoekje (Neede), ver van de drukke, Hollandse steden. Het is dus toeval dat zo’n 300 jaar later bijna hetzelfde woord als benaming voor De Graafschap opkwam, want geen mens leest nog Sluyter (ook honderd jaar geleden niet, denk ik). Dat verband is dus achteraf bedacht.

In ‘De Tijd’ van 1 oktober 1846 wordt het woord ‘Achterhoek’ genoemd als naam voor de streek ten oosten van ‘Doesborch’². De Graafschapbode gebruikte voor de oorlog De Graafschap als naam van de streek en vrijwel nooit Achterhoek. Ook de verschillende versies van het Gelders volkslied noemen Achterhoek niet, maar wel De Graafschap. Rond 1930 drukte de N.V. Uitgevers-Mij. C. Misset in Doetinchem een “Kaartje van den Achterhoek”. In 1949 gaf de ANWB een fiets- en wandelkaart uit, getiteld ‘Toeristenkaart Geldersche Achterhoek’, maar op de kaart zelf heet de streek ‘Graafschap Zutphen’. ‘De Liemers’ hoorde er duidelijk niet bij. Ook de Bosatlas noemt de streek tot 1976 officieel De Graafschap. Pas vanaf 1967 wordt in kleinere letters ‘(Achterhoek)’ toegevoegd. Vanaf 1981 gebruikt de Bosatlas wel ‘Achterhoek’ als naam met daaronder ‘(Graafschap)’, terwijl De Liemers ook dan niet tot de Achterhoek gerekend wordt. Waarom is de Graafschap in vredesnaam vooral na de oorlog Achterhoek geworden en hebben we geen ‘Graafschapbode’ meer maar het ‘Achterhoek Nieuws’?

Sommige landelijke dagbladen, o.a. De Volkskrant, hebben tegenwoordig wat moeite met de locatie voor de benaming Achterhoek³, want soms wordt Twente ook Achterhoek genoemd⁴. Toen een lezer de Volkskrant op die fout wees, reageerde de redacteur gepikeerd: *“...Hoe moet een normaal mens dat nou weten?”* Hij noemde het oosten van

¹ Zie ook P. Rutgers, Sluitermania, (ISBN 978-90-79864-38-6), pag. 18, 34 en 36

² Ibidem pag. 19

³ Ibidem, Ook P. Rutgers wees daar al op. Zie (pag. 20)

⁴ In De Volkskrant van 9/5/2019

het land zelfs *'missiegebied'*! Als dit geen gênant voorbeeld van Hollandse neerbuigendheid is! Nog even en alles ten oosten van Utrecht is Achterhoek! De Liemers wordt er vaak al bij gerekend, maar gelukkig gaan dáár nu ook stemmen op tégen deze sluipende 'inlijving'!

Hoe hebben wij, ten oosten van de IJssel, ons die naam laten aanleunen? Hebben wij Liemers en Graafschappers zo'n laag zelfbeeld, dat we die minachtende naam maar accepteerden in de hoop in de Randstad serieus genomen te worden? Slijmen wij zó met de andere kant van de Veluwe, dat we bereid zijn de eigen streek omlaag te halen en zelfs in 2018 het vermeende 350-jarig bestaan van die minachting te 'vieren'? Die houding doet me denken aan vroegere ruzies op schoolpleinen, waarbij de sterkste vechtersbaas soms de ander dwong zichzelf te vernederen door hem dit rijmpje te laten nazeggen: *'Genade, genade,/ tante Grade,/ pötjen met ink./ Ik stink!'*. Uiteraard deed de verliezer dat nooit vrijwillig, terwijl de 'trotse' gebruikers van de benaming Achterhoek dat wel doen. Als verontschuldiging daarvoor heeft men de smoes dat het om een geuzennaam gaat; een 'excuus' dat er volgens mij aan de haren is bijgesleept!

En zelfs het ECAL, dat toch voor de waardigheid van onze streek moet opkomen, doet gewoon aan die mode mee: Erfgoed Centrum *Achterhoek* Liemers! Zo'n naam past niet bij gerespecteerd erfgoed, maar bij opgedrongen minachting! Wat was er mis met de naam

Staringinstituut? Ook regionale kranten (De Gelderlander en Achterhoeknieuws) zijn het eens met de naam Achterhoek: zij vonden althans mijn tekst over dit onderwerp 'niet geschikt' voor plaatsing en namen zelfs niet eens de moeite mij dat mee te delen.

Nee, dan de Doetinchemse voetballers, die hebben er verstandig aan gedaan hun club niet 'De Achterhoek' te noemen, maar 'De Graafschap'! Hoe zou voetballend Nederland gereageerd hebben op een FC die De Achterhoek heet? Niet erg lovend, als ik op de vele grove, verbale uitingen van voetbalsupporters afga. Ook de inwoners van Mariënveld hebben het met de oude benaming van hun dorp goed aan gepakt. Vóór de oorlog werd het officieus 'Achter-söwnt' genoemd en ook dat is vast niet door de bewoners zelf bedacht, maar door lui van de kant van Lichtenvoorde. De naam Mariënveld is nu geen kleinering meer.

'Gelderland levert je (inderdaad) mooie streken', maar dat Achterhoek is een rotstreek! Kortom, De Graafschap en De Liemers zijn als streeknamen perfect, omdat die ook recht doen aan de historie, maar vooral, omdat die geen geringschattende beschimping zijn, uit rancune tegen onze streken! Ik zou dus in navolging van Sluyter liever zeggen: *Het is geen zegen, maar een vloek, dat men steeds spreekt van 'Achterhoek'*.

Nic Adema Utrecht

De Achterhoekse vlag

De officiële vlag van de Achterhoek bestaat uit een wit diagonaal licht gekromd kruis dat omzoomd is met een donkergroene rand, en daarbuiten een tweetal donkergroene en een tweetal lichtgroene driehoeken.

Het ontwerp van de vlag is geïnspireerd door het Achterhoekse coulisselandschap. De verschillende kleuren groen representeren de weilanden en bossen in de Achterhoek; het licht gebogen witte kruis verbeeldt de Achterhoekse kronkelwegen met bomenrijen erlangs.

Lichtenvoorde in het Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden (1846)

Door Martin Huinink

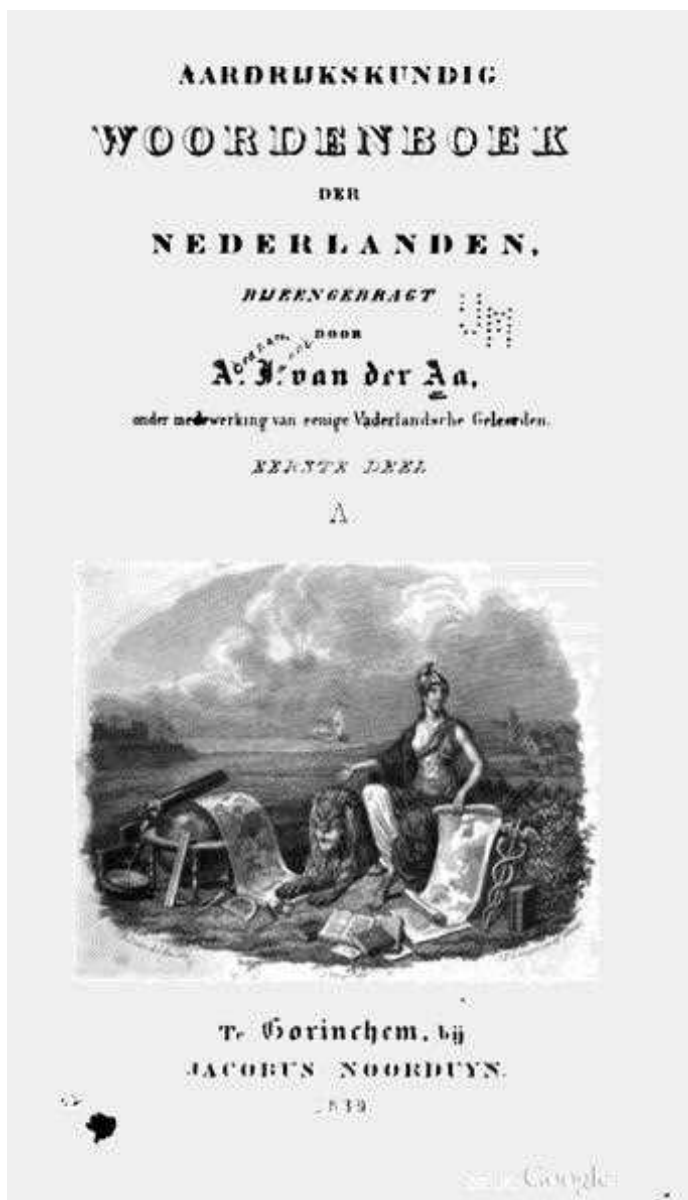
Abraham Jacob van der Aa (1792 – 1857) was een Nederlandse letterkundige. Hij is vooral bekend geworden door zijn Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden en door zijn Biographisch Woordenboek der Nederlanden.

Het Aardrijkskundig Woordenboek bestaat uit veertien delen en is tussen 1839 en 1851 gepubliceerd door de uitgeverij van Jacobus Noorduyt te Gorinchem. Trots vermeldt Van der Aa in deel 1 wie er hadden ingetekend op zijn aardrijkskundig woordenboek, te beginnen met 'Zijne Majesteit den Koning 12 exemplaren [Willem I], Zijne Koninklijke Hoogheid den Prins van Oranje 2 exemplaren [de latere Willem II], Zijne Koninklijke Hoogheid Prins Frederik der Nederlanden [zoon van Willem I], Hare Koninklijke Hoogheid Mevrouw Prinses Albrecht van Pruissen [prinses Marianne, dochter van Willem I] en Zijne Koninklijke Hoogheid de Erfprins [de latere Willem III]'.

Van der Aa beschrijft allerlei wetenswaardigheden, niet alleen over grotere steden en dorpen maar ook over gehuchten, buurten, havezaten, beken, rivieren enz. Bij Van der Aa kunnen we bijvoorbeeld lezen dat de Zilverbeek, het beekje bij Barlo, 'Zilverbeek' heet vanwege het zilverwitte zand dat daar gewonnen werd. Vandaar waarschijnlijk ook dat de gemeente Aalten maart 2011 een nieuwbouwalocatie in Barlo de straatnaam 'Op 't Zilverzand' heeft gegeven. Een mooi voorbeeld van straatnaamgeving met gevoel voor plaatselijke geschiedenis.

Achterin deel I heeft Van der Aa ook nog een Algemeen Overzicht van het Koninkrijk der Nederlanden toegevoegd. Hij beschrijft hierin de meest uiteenlopende zaken, variërend van de organisatie van de kerkgenootschappen, de eetgewoonten van de Nederlander, volksvermaken, zeden en gewoonten van de Nederlander, aard en omvang van de schepen van de oorlogsmarine en van de koopvaardijvloot, de Nederlandse kolonies in Afrika en elders in de wereld, de rechtelijke en bestuurlijke organisatie, de handel en nijverheid, de geschiedenis van Nederland vanaf de Germanen, de bodemgesteldheid en de in Nederland voorkomende ziekten, het gevangeniswezen en de inhoud van het toen nog erg actuele scheidingsverdrag met België.

Maar wat Van der Aa vermeldt, is soms niet helemaal juist of naar hedendaagse opvattingen niet meer actueel. Hij vermeldt bijvoorbeeld dat Zieuwent ligt ten noordwesten van Groenlo. En hoewel hij het er niet mee eens lijkt te zijn, vermeldt hij toch dat het

Germaans, waaruit de moderne Germaanse talen als Duits, Nederlands, Deens en Zweeds zijn ontstaan, na het Hebreeuws de op één na oudste taal ter wereld zou zijn.

Alle 14 delen kunnen als PDF-bestand van het internet worden gedownload. Links naar de 14 delen zijn te vinden op Wikipedia.nl onder het lemma “Aardrijkskundig woordenboek”. Ook over A.J. van der Aa zelf noemt Wikipedia een lemma.

Lichtenvoorde is vermeld in deel 7 (L-M), uitgekomen in 1846. Wat daarin staat, moet worden gelezen in samenhang met de “Bijvoegsels en verbeteringen”, die achterin dat deel 7 zijn opgenomen. Wat Van der Aa schreef over Lichtenvoorde, is hieronder cursief opgenomen, gevolgd door een toelichting. Van der Aa gebruikte veel afkortingen. De afkortingen zijn voor de leesbaarheid vervangen door de volledige woorden.

De gemeente Lichtenvoorde

LICHTENVOORDE, gemeente in het graafschap Zutphen, distrikt en arrondissement Zutphen, kanton Groenlo (4 kiesdistrict, 12 militiekanton, 4 schooldistrikt)

De gemeente

Sinds 1851 is het bestuur van elke gemeente in principe op dezelfde manier georganiseerd met een raad, een college van burgemeester en wethouders en een burgemeester. Maar tussen 1814 en 1851, in de tijd dat Van der Aa zijn aardrijkskundig woordenboek schreef, was het bestuur van stedelijke gemeenten en het bestuur van plattelandsgemeenten verschillend geregeld. Een verschil dat ook al bestond in de Middeleeuwen en ten tijde van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden (1579-1795).

Maar ook het bestuur van de verschillende plattelandsgemeenten was niet overal hetzelfde geregeld. Een grote rol was vaak weggelegd voor de eigenaren van heerlijkheden op het platteland, vaak adellijke personen of welgestelde burgers.

Gedurende enige tijd, tijdens de Bataafse republiek (1795-1806), ten tijde van het Koninkrijk Holland (1806-1810) en in de Franse tijd (1810-1813) is het onderscheid tussen stads- en plattelandsgemeenten verdwenen geweest. De heerlijke rechten waren afgeschaft. De leus was ‘Vrijheid, gelijkheid, broederschap’, dus waarom zou de adel en de gezeten burgerij meer rechten moeten hebben dan andere burgers? In de Bataafse tijd was dan ook een nagenoeg algemeen kiesrecht - hoewel, alleen voor mannen - ingevoerd.

Er was in de tijd van de Republiek ook nog geen eenheidsstaat. De Republiek was een confederatie en bestond uit afzonderlijke soevereine staten, namelijk Groningen, Friesland, Overijssel, Gelderland, Utrecht, Holland,

Zeeland en Drenthe. Deze staten of provinciën bestuurden zichzelf en werkten alleen naar buiten toe samen als een eenheid, met name op het gebied van defensie en douane. Tot het grondgebied van de Republiek behoorden ook nog de Generaliteitslanden, de huidige Nederlandse provincies Noord-Brabant (Staats-Brabant), en Limburg (Staats-Overmaas en Staats-Opper-Gelre), het huidige Zeeuws-Vlaanderen (Staats-Vlaanderen) en het zuidoosten van Groningen (Wedde en Westervolde). De Generaliteitslanden waren niet soeverein maar werden bestuurd door de Staten-Generaal.

Pas in de Staatsregeling voor het Bataafsche volk van 1798 werd voor het eerst wettelijk vastgelegd dat Nederland een eenheidsstaat zou zijn. De inwoners hadden tijdens de Republiek het burgerschap van bijvoorbeeld Friesland, Holland, Zeeland of Gelderland maar nu werden de inwoners Nederlands staatsburger. De dienstplicht en het onderwijs in ‘Algemeen Beschaafd Nederlands’ en ‘vaderlandse geschiedenis’ droegen bij aan het vormen van een nationale identiteit.

De gedachte dat Nederland een eenheidsstaat was, bleef na het herstel van de onafhankelijkheid behouden. Maar allerlei democratische hervormingen uit de Bataafse en Franse tijd werden welbewust ongedaan gemaakt. ‘Oude tijden keren weerom’ was de leus bij het herstel van de onafhankelijkheid in 1813. En de toelichting op de Grondwet van 1814 zegt het met zoveel woorden:

“Niets is gevaarlijker, dan alles nieuw te willen maken, en wij hebben er de overvloedige ondervinding van. Wat anders is, de gebreken te verbeteren, en de grondslagen te bewaren. De grondslag is in ons Land de Constitutie der provinciën, der ridderschappen en steden. Daarom wordt deze constitutie bij de Grondwet bevestigd en alles zoo gelaten als het was, behalve hetgeen uitdrukkelijk verbeterd wordt.”

Het algemeen kiesrecht voor mannen werd afgeschaft en ridderschappen, adel, en ‘gezeten burgeren’ kregen hun oude rol bij het bestuur van provincies en gemeenten terug.

In de Grondwet van 1814 komen daarom artikelen voor met als opschrift:

- Staten van Provinciën of Landschappen;
- Edelen of Ridderschappen;
- Reglementen stedelijke Regeringen;
- Besturen van Heerlijkheden, Districten en Dorpen.

Het bestuur van plattelandsgemeenten van 1814 tot 1851

Het bestuur van een plattelandsgemeente, zoals Lichtenvoorde, bestond uit een burgemeester, twee assessoren en een gemeenteraad. De burgemeester werd benoemd door de Koning. Met die benoeming werd de burgemeester tevens lid van de gemeenteraad. De Commissaris van de Koning benoemde de assessoren (‘bijzitters’) uit de gemeenteraad. Ook de leden van de gemeenteraad werden niet gekozen maar benoemd. Zij werden benoemd door Provinciale Staten ‘gehoord het plaatselijk bestuur’. Als de betreffende plattelandsgemeente een heerlijkheid was, kon de eigenaar van de heerlijkheid één persoon voordragen als burgemeester. En hij had het recht om per opengevallen plaats in de raad twee personen voor te dragen. Het kwam voor dat de heerlijkheid eigendom was van de gemeente zelf. Heerlijke rechten waren immers verhandelbaar en dus kon ook de gemeente zelf de heerlijke rechten verwerven. In die gevallen kwam het recht om een voordracht te doen toe aan de raad.

Dit systeem verklaart waarschijnlijk dat steeds weer dezelfde familienamen opkomen in bestuurlijke functies. Want men draagt uiteraard alleen iemand voor die men kent, en dat is dus vaak iemand uit de eigen sociale kring.

Het bestuur van stedelijke gemeenten van 1814 tot 1851

In stedelijke gemeenten, zoals Groenlo en Doetinchem, bestond het gemeentebestuur uit burgemeester, wethouders en gemeenteraad. De Koning benoemde de burgemeester en de wethouders uit het midden van de raad. Het kiezen van de raadsleden gebeurde indirect. Alleen welgestelde inwoners waren stemgerechtigd. De stemgerechtigde inwoners kozen geen raadsleden maar een kiescollege. Wie gekozen was als kiezer - dat wil zeggen als lid van het kiescollege - was in beginsel verplicht die benoeming te aanvaarden. Het kiescollege koos vervolgens de leden van de raad. Een raadslid werd in beginsel voor het leven gekozen. Als een raadslid kwam te overlijden of aftrad, kwam het kiescollege weer bijeen om in de opvolging te voorzien.

Dat de verkiezingen getrapt waren, had waarschijnlijk praktische redenen. Partijen en kieslijsten waren er nog niet. Raadsleden zaten er op persoonlijke titel. De stemgerechtigden zouden hun stem op allerlei lieden kunnen uitbrengen, van wie men nog maar moest afwachten of zij bereid waren het raadslidmaatschap te aanvaarden. Een kiescollege kon waarschijnlijk beter overzien welke personen geschikt en bereid waren om raadslid te worden.

Maar het had uitdrukkelijk ook te maken met de vrees dat bij rechtstreekse verkiezingen de stemgerechtigde inwoners uit onverschilligheid of onachtzaamheid minder geschikte raadsleden zouden kunnen kiezen. Van de leden van het kiescollege, de kiezers, verwachtte men een wat meer weloverwogen oordeel over wie er geschikt zou kunnen zijn als raadslid. Bij die beoordeling zal overigens de juiste afkomst van een kandidaat ook wel van belang geweest zijn.

De gemeentewet van 1851

Na de grondwetsherziening van 1848 en de invoering van de gemeentewet in 1851, dus nadat Van der Aa deel 7 van zijn aardrijkskundig woordenboek had geschreven, verdween het onderscheid tussen steden en plattelandsgemeenten. Elke gemeente heeft sindsdien een gemeenteraad, een college van burgemeester en wethouders en een burgemeester. En de gemeenteraad wordt rechtstreeks gekozen door

de stemgerechtigde burgers. Stemgerechtigd in 1851 waren mannen, ouder dan 23 jaar die meer dan een bepaald bedrag aan belastingen betaalden. In feite kon dus ook na 1851 nog slechts een betrekkelijk gering percentage van de bevolking stemmen. Het zou nog tot 1917 duren tot de meer democratische situatie onder de Bataafse republiek min of meer werd hersteld en alle mannen kiesrecht kregen. En pas in 1919 werd ook het algemeen kiesrecht voor vrouwen ingevoerd.

Graafschap Zutphen

Van der Aa vermeldt nog dat Lichtenvoorde in het graafschap Zutphen ligt. Het graafschap Zutphen als zodanig bestond echter niet meer in de tijd van Van der Aa. Elders in zijn werk spreekt hij dan ook van “het voormalige graafschap Zutphen”. De aanduiding “graafschap Zutphen” moet hier waarschijnlijk dan ook worden gezien als een historisch-geografische aanduiding.

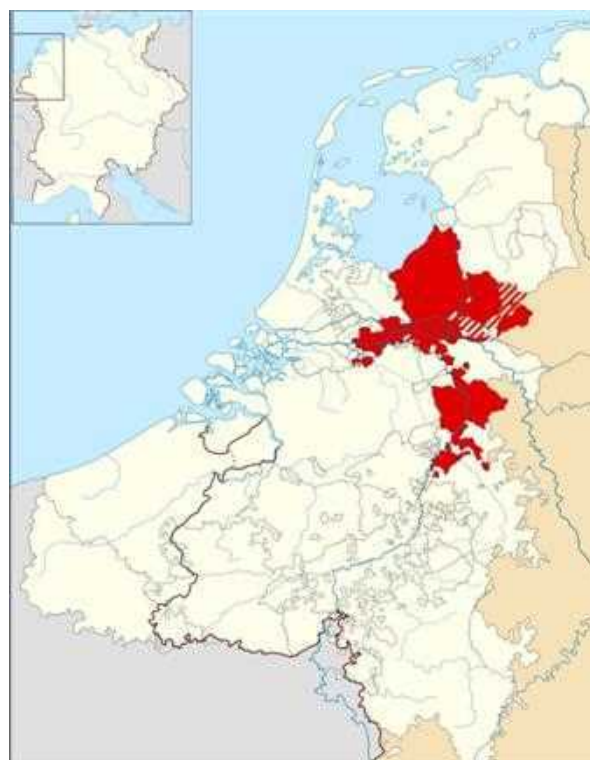
Gelre en het graafschap Zutphen vormden samen Gelderland. Opper-Gelre, ooit ontstaan rond de Duitse plaats Geldern. Dat was het oorspronkelijke kernland van het graafschap Gelre. Aan dit graafschap Gelre werden later het gebied tussen de grote rivieren en de Veluwe toegevoegd. In 1117 trouwde graaf Gerard II van Gelre met gravin Ermgard van Zutphen in de Zutphense Walburgiskerk. Hun zoon Hendrik erfde het graafschap Gelre van zijn vader en het graafschap Zutphen van zijn moeder. Hendrik was de eerste graaf van Gelre en Zutphen en op deze wijze werden Gelre en Zutphen een eenheid.

De Nederlanden behoorden nog tot het Duitse rijk en de keizer verhef Gelre in 1339 tot hertogdom. Het land werd sindsdien voluit ‘Hertogdom Gelre en graafschap Zutphen’ genoemd of kortweg ‘Gelderlant’.

In de middeleeuwen waren er vier kwartieren:

1. Opper-Gelre, ook wel ‘Kwartier van Roermond’, met als hoofdstad Roermond;
2. Kwartier van Nijmegen: tussen de grote rivieren, met als hoofdstad Nijmegen;
3. Kwartier van de Veluwe, ook wel ‘Kwartier van Arnhem’ met als hoofdstad Arnhem;
4. Kwartier van Zutphen, of ‘Graafschap Zutphen’ met als hoofdstad Zutphen.

Een hertog is hoger in rang dan een graaf. Dat de hertogen van Gelre toch ook hechtten aan de titel ‘graaf van Zutphen’ zou er mee van doen hebben dat Gelre een leen was van de Duitse keizer. De keizer was dus de leenheer van de hertogen van Gelre. Het graafschap Zutphen daarentegen zou ‘allodiaal’ zijn. Het was vanouds een eigen bezit van de graven van Zutphen. Als graaf van Zutphen hadden zij geen leenheer boven zich. En dat wilden de hertogen van Gelre toch ook wel goed in beeld houden.

Hertogdom Gelre en graafschap Zutphen rond 1350; gearceerd latere toevoegingen aan het graafschap (kaartje van Wikipedia)

Karel V was keizer van Duitsland, koning van Spanje en landsheer van de bijna alle provincies in de Nederlanden. Gelderland was tot 1543 een uitzondering.

Maar in 1543 werd Karel V ook hertog van Gelre en graaf van Zutphen. In het Verdrag van Venlo van 7 september 1543 moest hertog Willem II, hertog van Gelre, Kleef, Gulik en Berg, zijn aanspraken op Gelre en Zutphen opgeven ten gunste van Karel V.

Karel V werd in 1555 als koning van Spanje en heer der Nederlanden opgevolgd door zijn zoon Philips II. Tegen Philips II kwamen de Nederlanden in opstand. Dit leidde tot de Tachtigjarige Oorlog en de opsplitsing in de

Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden. Aan het eind van de 80-jarige oorlog in 1648 was Opper-Gelre een deel van de Zuidelijke Nederlanden geworden. Het woord ‘kwartier’ (¼ gedeelte) bleef niettemin gehandhaafd. De drie noordelijke kwartieren vormden sindsdien samen één van de gewesten van de Republiek.

Gelderse munt uit 1561.
 PHILIPUS II, D.G. HISPANIE REX DUX GELR 1561;
 Philips II bij de gratie Gods, Koning van Spanje, Hertog van
 Gelre 1561.
 ADIUTOR DOMINUS MIHI; De Heer is mijn helper.

Deze drie noordelijke kwartieren waren onderling verschillend en erg op hun zelfstandigheid gesteld. Het Gelders/Zutphense bestuur was daardoor erg ingewikkeld en afwijkend van dat in andere gewesten.

Het hoogste bestuursorgaan, de Gelderse Landdag of Staten van Gelderland, was eigenlijk een gecombineerde vergadering van drie besturen. Die drie besturen, de Staten van de Kwartieren, bestonden zelf weer uit vergaderingen van lagere organen: steden en ridderschap. Naast de Staten was er het Hof van Gelre en Zutphen. Het Hof vertegenwoordigde de soevereiniteit als de Landdag niet bijeen was. Het kon spoedeisende besluiten nemen en trad op als secretariaat voor de Landdag. Het was tevens het hoogste rechtsprekende orgaan in de provincie.

Bestuurlijke en andere posten moesten op elk niveau evenredig worden verdeeld. Het enige dat niet evenredig werd verdeeld was de bijdrage aan de militaire uitgaven van de Republiek. Elk kwartier wilde daarvoor liefst zo weinig mogelijk betalen. Besluiten kwamen moeizaam tot stand doordat de kwartieren geen aantasting duldden van hun bevoegdheden. In elk kwartier was een college van gedeputeerde Staten. Dat beheerde de ‘geestelijke

goederen’ en regelde de belastingheffing. Het was echter geen dagelijks bestuur, zoals in een aantal andere gewesten. Verwarrend was ook de positie van kwartiersecretaris. Die functie werd bekleed door de secretaris van de hoofdstad, die soms ook nog tegelijk secretaris van de gedeputeerden en van de ridderschap was.

District Zutphen

Van der Aa vermeldt dat Lichtenvoorde viel onder het district Zutphen. Tussen 1814 en 1825 waren er hoofdschouwambten met aan het hoofd een hoofdschouw. In 1825 werd het platteland ingedeeld in districten met aan het hoofd districtscommissarissen. Van der Aa schrijft zijn *Deel 1* in 1839 en daarin beschrijft hij, onder Algemene beschrijvingen, het toen geldende stelsel als volgt:

De provinciën zijn verdeeld in steden en plattelandsgemeenten, uitgezonderd Friesland, dat in steden en grietenijen verdeeld is, terwijl in Gelderland, Noord-Brabant en Zeeland eenige plattelandsgemeenten tot één distrikt zijn vereenigd, aan het hoofd van welke distrikten zich commissarissen bevinden¹.

De taak van een districtscommissaris was het om toezicht te houden op de plattelandsgemeenten in zijn district. Artikel 126 van het nieuwe Reglement op het bestuur ten plattelande in Gelderland en Zeeland (Koninklijk Besluit van 23 juli 1825 nr 132)² gaf in het kort zijn taak weer. Dit artikel 126 van het reglement luidde als volgt:

Art. 126

Ten einde onder den Gouverneur en de Staten, het oppertoezicht te houden over de uitvoering der Algemeene en Plaatselijke verordeningen, en over de Administratie der Gemeenten in het algemeen, zal er binnen elk Distrikt, waar uit de Provincie volgens art. 1 bestaan zal, werkzaam zijn een Commissaris, die den naam van Distrikts-Commissaris zal voeren, welke door den Koning zal worden benoemd, en wiens bevoegdheid en verpligtingen, zoo wel als de verhouding tusschen hem en de onderscheidene Autoriteiten, in zoo verre daaromtrent bij dit Reglement reeds geene bepalingen voorkomen, zoo veel nodig nader door den Koning zullen worden vastgesteld.

¹ Aardrijkskundig Woordenboek *deel 1*, pag. 54

² *Verzameling van reglementen voor de provincie Gelderland*, pag. 94

Artikel 127 van het reglement bevatte een overgangsbepaling. Dit artikel bepaalde dat de in 1825 zitting hebbende hoofdschouwen vooralsnog binnen hun ambtsgebied als districtscommissaris hun werkzaamheden zouden voortzetten.

Van der Aa schrijft ¹ meer in het bijzonder over het district Zutphen:

ZUTPHEN distrikt provincie Gelderland palende Noord aan de provincie Overijssel, Oost aan de Pruissische provincie Rijnland, Zuid aan het distrikt Doesborgh en Zevenaar en West aan den IJssel die het van het district Veluwe scheidt. Men heeft er de volgende 19 gemeenten: Aalten Borculo Dinxperlo Ambt-Doetinchem Eibergen Gorssel Hengelo Hummelo Laren Lichtenvoorde Nede Ruurlo Steenderen Verwolde Vorden Warnsveld Winterswijk Wisch en Zelhem en telt er 9722 huizen bewoond door 11,685 huisgezinnen uitmakende eene bevolking van ongeveer 68,000 inw die meest in landbouw handel en fabrieken hun bestaan vinden.

U zult bij deze opsomming misschien opgemerkt hebben dat stedelijke gemeenten als Lochem, Stad-Doetinchem, Groenlo en Zutphen geen deel uitmaakten van het district Zutphen. Voor stedelijke gemeenten gold namelijk het Reglement voor de stedelijke besturen (Koninklijk Besluit van 8 januari 1824, nr. 89) ². Daarin was niets opgenomen over districten en districtscommissarissen.

Echter, stadjes als Borculo en Terborg vielen wel onder het toezicht van het district Zutphen. Dit zou er mee te maken hebben dat deze stadjes hun stadsrechten ooit hebben gekregen van een heer van een hoge heerlijkheid, de heren van Borculo en de heren van Wisch, en niet van de hertog van Gelre/graaf van Zutphen.

Evenzo werden ook de gemeenten Bergh en Zevenaar aangemerkt als plattelandsgemeenten. Want ook 's-Heerenbergh en Zevenaar hadden hun stadsrechten niet gekregen van de hertog van Gelre/graaf van Zutphen. Bergh maakte ooit deel uit van het gebied van de graven van Bergh en Zevenaar behoorde ooit tot het hertogdom Kleef en was daarna tot 1816 een Pruisische enclave.

¹ Aardrijkskundig Woordenboek deel 1, pag. 340/341

Arrondissement Zutphen/kanton Groenlo

Voor wat betreft de gerechtelijke indeling viel Lichtenvoorde volgens de Wet op de rechterlijke organisatie van 1827 onder het arrondissement Zutphen en het kanton Groenlo. De indeling in arrondissementen en kantons heeft tot 2002 standgehouden. Tot 2002 bestonden binnen elk arrondissement in Nederland naast de rechtbank zelfstandige kantongerechten. Bij die kantongerechten kon men terecht voor 'kantonzaken' zoals zaken betreffende huurrecht, arbeidsrecht en niet al te hoge rechtsvorderingen. Ook eenvoudige strafzaken werden er behandeld. In 2002 werden de kantongerechten opgeheven. De rechtbanken werden belast met de behandeling van de kantonzaken, die voorheen waren ondergebracht bij de kantongerechten in het arrondissement. Wel behielden rechters die bij de rechtbank over kantonzaken oordelen hun titel 'kantonrechter'. Het kantongerechtsgebouw in Groenlo dateert uit 1907. Het gebouw staat er nog, maar voor kantonzaken moet men nu reizen naar de rechtbank in Zutphen.

Voormalig kantongerecht aan de Maliebaan in Groenlo

Kiesdistrict 4

Tussen 1814 en 1850 waren er kiesdistricten voor het kiezen door de plattelandsgemeenten van 30 leden van Provinciale Staten.

In Gelderland hadden de Provinciale Staten in totaal 90 leden, te weten 30 leden voor de ridderschap, 30 voor de steden en 30 voor de plattelandsgemeenten. De ridderschap – de adel –

² Verzameling van reglementen voor de provincie Gelderland, pag. 44

mocht in totaal 30 statenleden aanwijzen. Ook de steden mochten 30 leden aanwijzen. Elke stad afzonderlijk mocht daartoe één of meer leden aanwijzen. Groenlo, als kleinere stad, had het recht om één lid van de Provinciale Staten aan te wijzen. Grotere steden konden meerdere leden aanwijzen.

De plattelandsgemeenten tezamen hadden ook 30 leden. In de plattelandsgemeenten waren er kiesdistricten voor de verkiezing van deze 30 leden 'voor de landelijke stand'. De plattelandsgemeente Lichtenvoorde viel onder het 4e kiesdistrict, het kiesdistrict Groenlo. Dit district omvatte de plattelandsgemeenten Aalten, Borculo, Dinxperlo, Eibergen, Lichtenvoorde, Neede en Winterswijk. Groenlo gaf dit district wel zijn naam maar behoorde als stad zelf niet tot dit stembedistrict.

In Gelderland waren er in totaal 8 stembedistricten voor de plattelandsgemeenten. Per stembedistrict konden 4 of 3 leden worden gekozen. Afwisselend volgens een bepaald rooster konden twee stembedistricten slechts 3 leden kiezen om te voorkomen dat het totaal aantal leden voor de landelijke stand meer dan 30 zou bedragen.

Niet iedereen had stemrecht. En evenals voor de samenstelling van de raden in de stedelijke gemeenten waren de verkiezingen getrapd. De stemgerechtigden uit de gemeenten in het stembedistrict kozen een kiescollege. De leden van dit kiescollege – 'de kiezers' – kozen namens hun district 4 leden, of bij toerbeurt 3 leden, van Provinciale Staten.

De 90 leden van Provinciale Staten kozen op hun beurt de leden van de Tweede Kamer. Ook dit herinnert aan de tijd van de Republiek, toen de provincies vertegenwoordigers naar de Staten-Generaal afvaardigden.

Tot 1814 waren de Staten-Generaal niet verdeeld in een Eerste en Tweede Kamer. De Eerste Kamer is pas na de vereniging met België in 1815 ingesteld als 'bolwerk rond de troon'. De leden daarvan werden voor het leven benoemd door de Koning. Voor de Eerste Kamer werden dus geen verkiezingen gehouden.

De grondwetsherziening van 1848 had ingrijpende staatsrechtelijke veranderingen tot gevolg, ook voor de provincies. In 1850 kwam er vanwege die grondwetsherziening een nieuwe Provinciewet, waarbij werd voorzien in rechtstreekse verkiezing van Provinciale Staten, zij

het alleen door de welgestelde, stemgerechtigde ingezetenen van de provincie. Niet langer hadden de ridderschappen, de steden en 'de landelijke stand' een vanzelfsprekend recht op een vast aantal statenzetels.

Maar evenals bij de gemeenteraadsverkiezingen gold ook hier dat pas in 1917 alle mannen en in 1919 ook vrouwen het actieve kiesrecht kregen.

Militiedistrict

In 1815 werd bepaald dat de Nederlandse strijdmacht naast een beroepsleger moest bestaan uit een korps Nationale Militie. Vrijwilligers konden zich aanmelden voor dit korps. Bij onvoldoende aanmelding moest worden geloot wie moest opkomen. Hiertoe was Nederland verdeeld in militiedistricten. Lichtenvoorde viel onder het 12e militiedistrict van Gelderland met als hoofdplaats Varsseveld. Ieder district beschikte over een militiecommissaris, een militieraad en vanaf 1912 ook over één of meer keuringsraden. Zij waren belast met de loting en keuring van dienstplichtigen.

Een ingelote dienstplichtige kon zich tegen betaling laten vervangen door een vervanger, een zogenaamde remplaçant. In 1898 werd dit remplaçantensysteem afgeschaft, omdat het ertoe leidde dat belangstellenden zich niet meer als vrijwilliger aanmeldden. Zij hielden zich liever beschikbaar om tegen betaling als remplaçant dienst te doen.

Schooldistrict

De Schoolwet van 1806 was bedoeld om de kwaliteit van het onderwijs te verbeteren. Onder meer werden per departement (provincie) schooldistricten ingesteld. Per district werd een schoolopziener ingesteld om toezicht te houden op het onderwijs. Lichtenvoorde maakte aanvankelijk deel uit van het 5e schooldistrict. Bij besluit van de Minister van Binnenlandse Zaken van 10 September 1825 no 99 werd het 4^e schooldistrict verdeeld in 2 afdelingen en werden de gemeenten Aalten, Bredevoort en Lichtenvoorde van het 5^e naar het 4^e schooldistrict, tweede afdeling, overgebracht.

Deze tweede afdeling omvatte: Aalten, Barlo, Beltrum, Bredevoort, Corle, Dale, Eibergen,

IJzerlo, Groenlo, De Haart, De Heurne, Huppel, Kotten, Lichtenvoorde, Lintelo, Meddo, Miste, Ratum, Rekken en Winterswijk alsmede 't Woold, Zieuwent en Zwolle.

LICHTENVOORDE ..... palende Noord aan de gemeenten Eibergen en Groenlo, Noord Oost aan de Slink, die haar van Borculo scheidt, Oost en Zuid Oost aan Aalten, Zuid West aan Wisch, West aan Zelhem en Ruurlo

De grenzen van de gemeente

Van der Aa vergist zich hier als hij schrijft dat de Slink (de Groenlose Slinge) de noordoostelijke grens vormde met de gemeente Borculo. De gemeente Lichtenvoorde had geen grens met de gemeente Borculo en heeft die ook nooit gehad. Wel grensden ooit de heerlijkheden Borculo en Lichtenvoorde aan elkaar.

Maar in 1846 vormde de Slinge in het noordoosten de grens met de gemeente Eibergen, buurtschap Zwolle. Zwolle behoorde tot 1819 tot de gemeente Beltrum, die in 1819 was op

gegaan in de gemeente Eibergen.

De Slinge is na 1945 gekanaliseerd, waardoor zij opschoof in noordoostelijke richting. Maar daardoor veranderde niet de gemeentegrens. Pas na de gemeentelijke herindeling in 2005 verdween hier de gemeentegrens. Nu herinneren alleen de grenzen van de kadastrale gemeenten nog aan de vroegere loop van de Slinge en de vroegere gemeentegrens.

Hieronder twee kaartjes van de omgeving Wiegerinckweg/Meddoseweg, in Groenlo.

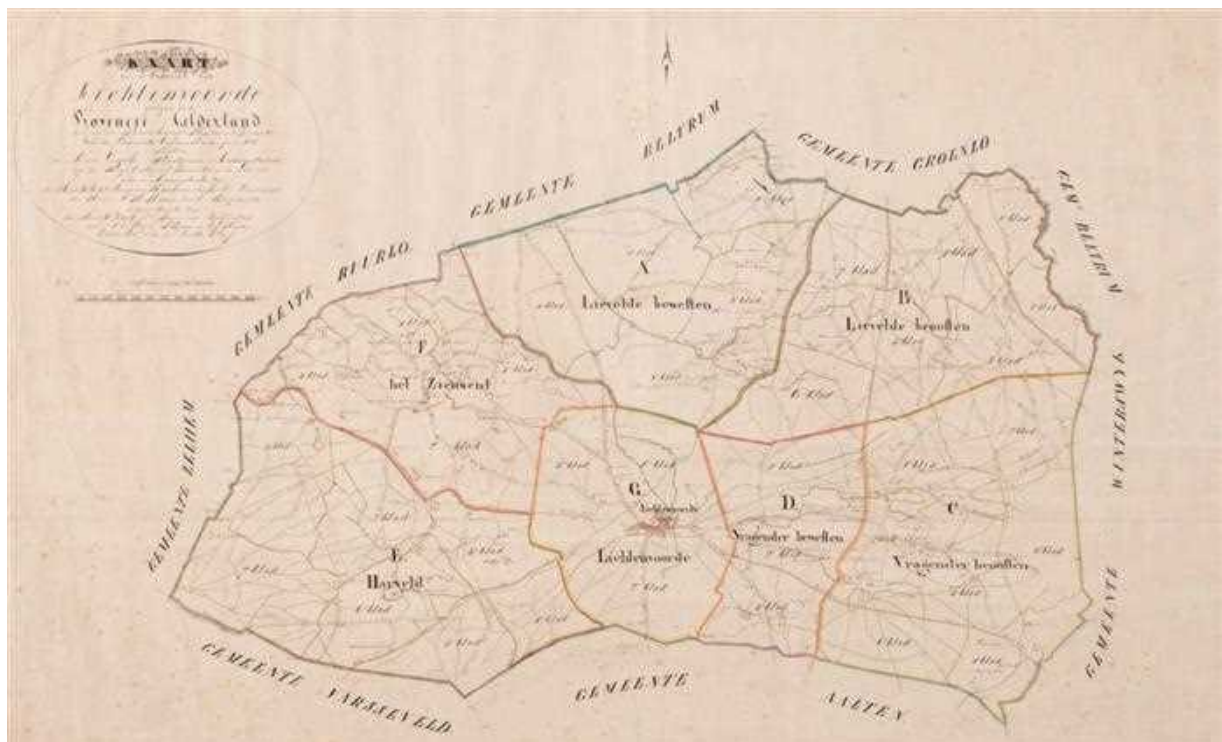
Links de perceelsgrenzen anno 1832 weergegeven op een luchtfoto. In rood de oude loop van de Slinge, tevens de oude gemeentegrens tussen Lichtenvoorde en Eibergen (<https://hisgis.nl/kaartviewer/gelderland/>).

Rechts de moderne kadastrale kaart. Geel ingekleurd de huidige kadastrale gemeente Lichtenvoorde en niet ingekleurd de huidige kadastrale gemeente Groenlo (www.kadastralekaart.com).

De naam van de kadastrale gemeente 'Beltrum' zal gewijzigd zijn in 'Groenlo' na de gemeentelijke herindeling, toen de nieuwe gemeente gedurende enige tijd 'Groenlo' heette.

Deze gemeente bevat het stedeke Lichtenvoorde en den Bosch, de buurschappen Vragender, Lievelde, Zieuwent, benevens het adellijke huis Hervelt en Tongerlo.

Kadastraal verzamelplan anno 1832

Het stedeke

Van der Aa spreekt hier van het stedeke, het stadje. Maar stadsrechten heeft Lichtenvoorde waarschijnlijk nooit gehad. Van der

Aa noemt Lichtenvoorde dan ook weer gewoon ‘dorp’ bij het lemma ‘Lichtenvoorde’.

De buurschappen

Er waren vanouds drie buurschappen, namelijk Vragender, Lievelede en Zieuwent. De kring van Harreveld was geen afzonderlijk buurtschap maar viel onder Zieuwent.

Het rapport aan Willem V, toen deze in 1777 de heerlijkheid Lichtenvoorde had gekocht, vermeldt: *‘Dat de in- en opgesetenen deeser drie markten ieder in hun markt hebben het recht van heyden en weyden, mitsgaders van turff, plaggen en schadden steeken, dog dat de borgeren en ingesetenen van de stad en kring van Lichtenvoorde dat recht mede hebben en exerceren in alle deese drie markten, en dus door de geheele Heerlijkheid’.*

De ingezetenen van Lichtenvoorde mochten dus overal binnen de heerlijkheid hun schapen en koeien laten lopen en turf en plaggen steken. De ingezetenen van Zieuwent, Lievelede en Vragender mochten dit echter alleen binnen hun eigen marke.

Het was dus belangrijk in de 17^e en 18^e eeuw om te weten waar de grenzen van de markten precies lagen. Soms was dat een natuurlijke

grens, bijvoorbeeld een beekje of een boom. Soms was de grens afgezet met een grenspaal of een grenssteen. Maar een grenspaal kon vergaan en een grenssteen kon worden verlegd. Niet altijd was de grens precies bekend. Het belang van die precieze begrenzing werd minder groot in de 19e eeuw, toen de markegronden werden verdeeld. Toen rond 1825/1830 het kadaster werd ingesteld werd daarin al geen onderscheid meer gemaakt tussen de verschillende markten. Alle markegronden werden toegeschreven aan één overkoepelende marke, de marke Lichtenvoorde. Maar op het door het kadaster in 1828 vastgestelde verzamelplan kan men nog wel de oorspronkelijke begrenzingen van de markten herkennen.

Den Bosch

Den Bosch, soms ook aangeduid als ‘het Bosch’ is al een oude benaming die in 17e eeuwse doop- en trouwboeken kan worden teruggevonden.

Volgens Van der Aa bestond stad en kring van Lichtenvoorde uit 'het stedeke en den Bosch'. Het gehele buitengebied rond het dorp Lichtenvoorde zou volgens hem dus behoren tot Den Bosch. Ook toen de gemeente in 1889 in wijken werd verdeeld, werd heel het buitengebied rond Lichtenvoorde aangemerkt als wijk B, Den Bosch.

Maar wij zijn toch eerder geneigd om alleen het gebied aan weerszijden van de Boschlaan, de oude 'weg van Ruurlo naar Lichtenvoorde', als 'Den Bosch' aan te merken. Ook uit het uit het ledenregister van de voormalige Coöp. Stoomzuivelfabriek uit 1905¹ kan men misschien opmaken dat met 'Den Bosch' vanouds alleen het gebied aan weerszijden van de Boschlaan werd bedoeld. Bij de 21 boerderijen binnen dit gebied was Den Bosch vermeld als nadere aanduiding. Maar bij de 6 Lichtenvoordse boerderijen buiten dit gebied ontbrak die aanduiding. Soms was er wel een andere nadere aanduiding aangegeven, zoals 't Zand of Tongerlo.

En ook op de kaarten die het Kadaster in het eerste kwart van de 19^e eeuw heeft opgesteld, wordt alleen het gebied ten westen, ten noorden en ten oosten van het stadje aangeduid als Den Bosch. Het gebied ten zuiden van het stadje waar nu de wijk Flierbeek is gebouwd, ongeveer tussen de huidige Varsseveldseweg en de Oude Aaltenseweg, werd aangeduid als 'Het Veen'. Het gebied tussen de Oude Aaltenseweg en de grens met Vragender stond aangeduid als Keukenjagt.

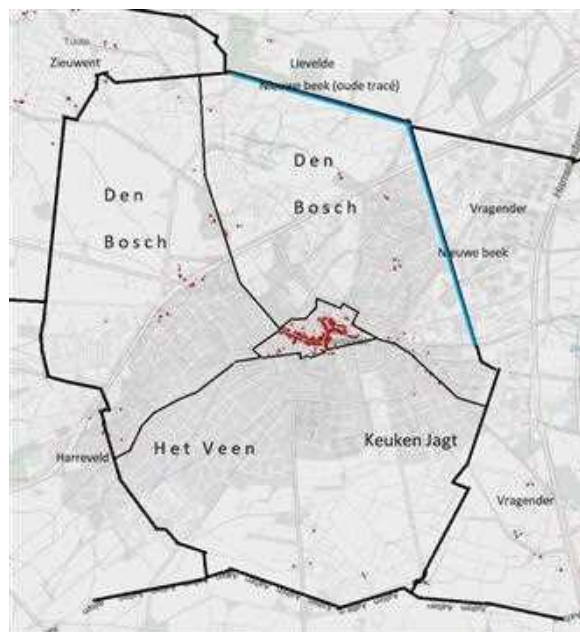
Vragender strekte zich toen nog uit tot ten westen van de Aaltenseweg. Het Huis Tongerlo werd toen nog steeds tot Vragender gerekend.

De grens tussen Lichtenvoorde enerzijds en Vragender en Lievelede anderzijds

In de 18e eeuw is de Nieuwe Beek gegraven voor de afvoer van het water van de Vragenderbeek. Er was dus - en is nog steeds - ook een oude beek. De 'oude beek' is de Baakse Beek, die komend vanuit Lichtenvoorde de Kerkhoflaan en de Twenteroute kruist en dan langs de rioolwaterzuivering verder loopt in noordwestelijke richting.

De Nieuwe Beek liep kaarsrecht, ongeveer

vanaf de huidige Vragenderweg naar het punt waar nu de Nieuwendijk, de Oude Grolseweg, de Voshuttendijk en de Berkendijk samenkomen. Daar boog zij af in westelijke richting, volgde ongeveer het tracé van de huidige Voshuttendijk en vloeiende samen met de Baakse Beek, nog voordat deze de Boschlaan kruiste.

Lichtenvoorde, stad en buitengebied, volgens het Kadaster anno 1832. In blauw de Nieuwe Beek, nog het oude tracé langs de Voshutten.

Tegenwoordig loopt de Nieuwe Beek echter eerst verder in een overwegend noordelijke richting, langs de Berkendijk tot zij afbuigt naar het westen, dan pas de Boschlaan kruist en vrij kort voor de Zegendijk in Zieuwent samenkomt met de oude Baakse Beek.

Dit meer noordelijke tracé stond nog niet op de kadasterkaart van 1832 maar is wel aangegeven op een topografische kaart uit ongeveer 1850. De verlegging van dit tracé moet dus tussen 1832 en 1850 hebben plaatsgevonden, in de tijd dat men bezig was de markegronden te verdelen.

De Nieuwe Beek vormde aan het begin van de 19e eeuw de oostgrens van het noordelijke deel van Lichtenvoorde/Den Bosch met Vragender. En het oude tracé langs de Voshuttendijk vormde de noordgrens van Den Bosch met Lievelede. Onbeantwoord blijft hier de vraag of de Nieuwe Beek in de 18e eeuw werd gegraven op een toen bestaande grens tussen

¹ de Lichte voorde, nr. 13 pag 24 e.v.

Lichtenvoorde en Vragender en tussen Lichtenvoorde en Lievelede dan wel of het tracé van de Nieuwe Beek toen als nieuwe grens werd vastgesteld.

De grens tussen Zieuwent en Lievelede

In 'De historie van Zieuwent' van Jan en Raymond Boekelder, pagina 93, lezen we dat er in 1729 een ernstig geschil ontstond tussen de Lieveledsen en de Zieuwentsen over het verloop van de grenzen tussen de beide marken. In 1612 zouden de Lieveledsen eenzijdig grenspalen geplaatst hebben, maar die waren in de loop der jaren verdwenen en niemand wist nog waar de grens precies liep. Men was het er wel over eens dat de grens liep naar het oude IJwelervonder, de plaats waar de grenzen van Beltrum, Lievelede en Zieuwent samenkwamen. Een vonder is een bruggetje van planken over een sloot of beek of moerassige grond. Het IJwelervonder zal, zoals hierna nader zal worden toegelicht, hebben gelegen op de tegenwoordige Grensweg, ongeveer 60 tot 70 meter oostelijk van de aansluiting van die weg op de Zegendijk.

Over het IJwelervonder was men het eens. Maar het was niet duidelijk hoe het grensverloop was tussen Huijnink op het Slot, een erf gelegen aan de Baakse Beek, en het IJwelervonder.

De Zieuwentsen meenden dat de grens met Lievelede overall een eind ten noorden van de Baakse Beek lag om uiteindelijk uit te komen bij het IJwelervonder. De Lieveledsen meenden echter dat zelfs ook nog een deel van het gebied ten zuiden van de Baakse Beek tot Lievelede zou behoren.

In 1729 werd daarom de grens opnieuw vastgesteld. In de 'notulen van de geërfden' werd aangetekend hoe dit plaatsvond. Deze notulen bevinden zich in het Erfgoedcentrum Achterhoek en Liemers te Doetinchem ¹. Het origineel is gescand en de scans kunnen worden ingezien op de website van het Erfgoedcentrum. Voor wie het oude schrift lastig te lezen vindt worden de scans voorafgegaan door een transcriptie ².

Op maandag 4 juli 1729 kwam men voor het eerst bij elkaar, onder leiding van Frederik

Hendrik Stumph, de richter van de heerlijkheid Lichtenvoorde. Op 15 juli 1729 stemden de vertegenwoordigers van de beide buurschappen in met een voorstel voor een nieuwe grens. En reeds op 21 juli 1729 bekrachtigden de geërfden van Lievelede en 't Zieuwent de nieuwe grens, onder dankzegging voor de gedane moeite. Men ging indertijd klaarblijkelijk voortvarend te werk. Op vrijdag 9 september werden onder het toezien oog van de richter en de gildemeesters van de beide buurschappen twee nieuwe markestenen geplaatst en 'zijn (...) dus alle dispuijten ten eijnde gebraght'.

De nieuw overeengekomen grens was als volgt: *'Namentlijck dat deselve (...) moeste loopen van Huijninck de beecke langes, soo krom en regh t als de beecke loopt, tot omtrent de Hoppenkreijse en van daar lijnjeregh t op het IJweler Vonder, soo tegenswoordigh nogh werckelijck als een vonder light, konnende de beecke alsdan tot aan de Hoppenkreijse voor eene marksneede altoost dienen en van de Hoppenkreijse tot op het IJweler Vonder soo nuw affgebaackt en affgepaalt worden.....'*

De in 1729 overeengekomen grens tussen Zieuwent en Lievelede. Ondergrond de moderne kadastrale indeling. N.B. De beek had indertijd wel meer krommingen dan tegenwoordig. Schermprent van kadastralekaart.com.

Dus: vanaf Huijnink de beek volgend, zo krom en zo recht als die loopt, tot ongeveer de

¹ Erfgoedcentrum Achterhoek en Liemers, Doetinchem. Toegang 0116-2a. notulen van geërfden, 1717 - 1810

² <https://www.ecal.nu>

Hoppenkreijse en vandaar in een rechte lijn naar het IJwelervonder¹.

Met 'de beecke' is uiteraard bedoeld de Baakse Beek en met 'Huijnink' zal bedoeld zijn 'Huijnink op het Slot' in Zieuwent en niet het erve Huijnink bij Lichtenvoorde, dat meer stroomopwaarts ook aan deze beek ligt. Terzijde: misschien vormde de Baakse Beek daar toen nog wel de grens tussen Lichtenvoorde/Den Bosch en Lielvelde.

Een 100 jaar later werd het Kadaster ingesteld.

Op de kadasterkaart loopt de grens tussen de secties A (Lielvelde) en F (Zieuwent) als een kaarsrechte lijn, die op de kaart was gemarkeerd met twee grensstenen. Dat zullen de in 1729 geplaatste grensstenen zijn.

De lijn loopt vanaf de oude Baakse Beek naar een punt op de Grensweg, ongeveer 60 tot 70 meter vanaf de aansluiting van die weg op de Zegendijk. Daar was dus in 1729 het IJwelervonder nog te vinden.

Detail van de Kuiperkaart van Lichtenvoorde (1868). Jacob Kuiper (1821-1908) stelde onder meer de Gemeente-Atlas van Nederland samen met daarin alle Nederlandse gemeenten. De circa 1200 kaarten voor deze atlas tekende Jacob Kuiper in de jaren 1865-1870.

De gebieden ter weerszijden van de Bedelaarsdijk (Boschlaan) behoorden nog tot Lielvelde en stonden aangegeven als het Lielvelder Broek en de Lielvelder Heide. De Nieuwe Beek volgt op deze kaart het nieuwe, tussen 1832 en 1850 gegraven huidige tracé.

Andere begrenzingen

Volgens 'De historie van Zieuwent' was de grens tussen Harreveld en Zieuwent in 1558 niet meer bekend en is die kwestie toen voorgelegd aan Wolter de Rode van Heeckeren, de richter van Ruurlo. Dat was een interne grens, maar ook de buitengrenzen waren niet altijd duidelijk. Over de grenzen in het Ruurlose

Broek en de rechten die men daar al dan niet had, zijn eeuwenlang processen gevoerd. De grens tussen Lielvelde en Beltrum werd blijkens 'De historie van Zieuwent' pas vastgesteld in 1820. En uit de eerder genoemde notulen van de geërfden blijkt dat er in de jaren 1717-1719 ook onduidelijkheden waren over

¹. De Hoppenkreijse (ook wel Hoppinckreijse) was een erf gelegen aan de Baakse Beek Deze boerderij verkeerde volgens 'De historie van Zieuwent' omstreeks 1750 al in een desolate toestand en is daarna verdwenen.

de grens tussen Lichtenvoorde en het Aaltense Goor. De Aaltensen hadden twee paarden in beslag genomen op een terrein dat volgens de Lichtenvoordsen vanouds tot Lichtenvoorde behoorde.

De buitengrenzen van de gemeenten werden in 1831 'definitief' vastgelegd door landmeters van het Kadaster op aanwijzing van burgemeesters en aanwijzers van de aangrenzende gemeenten. Het proces-verbaal dat hiervan indertijd werd opgemaakt is te vinden op <https://hisgis.nl/kaartviewer/gelderland/> onder [beschrijvingen gemeenten in PDF](#). Volledigheidshalve kan nog vermeld worden dat tegenwoordig in de [Wet algemene regels herindeling](#) is geregeld hoe grenzen van gemeenten kunnen worden gewijzigd.

Ook de binnengemeentelijke grenzen kunnen steeds aangepast worden aan de behoeften van de tijd. De gemeentewet van 1851 bepaalde in artikel 140 dat de gemeenteraad de nodige verordeningen diende te maken tot 'verdeling der gemeenten in wijken en tot opmaking van volledige staten der bevolking en harer huizing.'¹

Ter uitvoering van deze verplichting stelde de gemeenteraad van Lichtenvoorde op 19 september 1889 een 'Verordening houdende verdeling der gemeente Lichtenvoorde in wijken' vast. Die verordening is te vinden in de [Lichte voorde nr. 21 pag. 6](#).

Zij [de gemeente Lichtenvoorde] beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 42,367 bunder 6 vierkante ellen, waaronder 31,594 bunder, 6 vierkante ellen belastbaar land;

De oppervlakte van de gemeente

De voormalige gemeente Lichtenvoorde had een oppervlakte van ruim 73 km². Het Kadaster had de oppervlakte van de gemeente in 1832 berekend op 7115 ha. Op de Kuyperkaart uit 1860 is iets nauwkeuriger een oppervlakte van

De verordening sloot aan bij de oude markenindeling, maar volgde die niet helemaal. Het doel van de indeling in wijken was immers niet hetzelfde als het doel van de vroegere indeling in marken. Het ging niet meer om het vastleggen van de rechten van de markegenoten om heide te plaggen en schadden te steken en schapen te drijven en dergelijke. Voortaan ging het om een doelmatige indeling van het gemeentelijk grondgebied met het oog op het kunnen voeren van een goede bevolkingsadministratie. Maar de gemeenteraad kon in 1889 in zijn verordening nog wel formuleringen gebruiken als 'tot aan den Scheidingsweg van den Markt van Lichtenvoorde en het Zieuwent' en 'tot aan den Scheidingsweg van de Markt Lielvelde en Vragender'. Iedereen wist toen nog wel heel goed wat daarmee bedoeld werd.

In de verordening van 1889 werd onder meer vastgelegd dat het deel van Vragender ten westen van de Aaltenseweg (Tongerlo en omgeving) overging naar Lichtenvoorde. En de oostelijke grens tussen Lichtenvoorde en Vragender, daar waar die tot dan werd gevormd door de Nieuwe Beek, scharnierde rond het punt Nieuwendijk/Oude Groenloseweg/Berkendijk in meer noordelijke richting. Oostelijk van de Bedelaarsdijk (Boschlaan) ging het gebied ten zuiden van de Nieuwe Beek van Lielvelde over naar Den Bosch. Het gebied westelijk van de Bedelaarsdijk ging in zijn geheel naar Zieuwent. Maar blijkens het 'Boerderij- en veldnamenboek van Lichtenvoorde' (uitgegeven in 2017 met medewerking van de Oudheidkundige vereniging) hebben enkele percelen in dit, nu Zieuwentse gebied nog steeds de veldnaam 'Leveldse maot' en 'Leverse maot', In zoverre is de herinnering aan de tijd dat dit gebied bij Lielvelde behoorde nog wel bewaard gebleven.

¹ Een vergelijkbare bepaling is nu opgenomen in [artikel 6 van de Wet basisregistratie adressen en gebouwen](#).

42.36.76 ha. Een vierkante el was in 1846 namelijk hetzelfde als een vierkante meter. In zijn Algemeen overzicht bij Deel I, geeft Van der Aa aan: *Voor de maten en gewigten, van welke er vroeger bijna even zoo veel onderscheidene soorten bestonden, als er landstreken, steden en dorpen in het koningrijk waren, is ingevolge de wet van 21 Augustus 1816 een tiendeelig stelsel aangenomen, waarvoor bij besluit van 29 Maart 1817 de benamingen vastgesteld werden. In dit stelsel staan alle lengte-, oppervlakte- inhoudsmaten, alsmede de gewigten, in een tiendelig verband tot elkander.*

Er waren sindsdien twee soorten benamingen in omloop, de Nederlandse en de systematische. De nieuwe maten kregen oude Nederlandse benamingen, die voor 1817 andere maten aangaven. Een lengte van 100 centimeter werd met de systematische benaming aangeduid als 1 meter. De Nederlandse benaming voor dezelfde afstand werd 1 el. Een lengte van 1000 meter werd met de systematische benaming aangeduid als 1 kilometer. De Nederlandse benaming voor dezelfde afstand werd 1 mijl. Dus 1 kilometer = 1000 meter = 1 mijl = 1000 el. De systematische benaming van 1000 gram was 'kilogram'. Het Koninklijk Besluit bepaalde dat de Nederlandse benaming 'pond' zou zijn. Voor ons is het vreemd maar Van der Aa kon nog schrijven dat 'het pond' bestaat uit 10 onsen'.

Dit metrieke stelsel was oorspronkelijk door Napoleon in de door hem veroverde gebieden ingevoerd. Nadat Napoleon was verslagen werd het overal afgeschaft. Nederland was het eerste land dat het metrieke stelsel herinvoerde. Andere landen volgden later in de 19e eeuw, in het bijzonder in de jaren 1860. Met de wet van

7 april 1869, Staatsblad 57, inzake maten, maatwerktuigen en gewichten sloot Nederland aan bij deze internationale ontwikkelingen. Maar oude benamingen, als bunder, pond en ons bleven nog lange tijd toegestaan. Pas de IJkwet van 1937 zou het gebruik van andere dan de internationaal gebruikelijke benamingen in de uitoefening van beroep of bedrijf verbieden. Het verbod is tegenwoordig opgenomen in de Metrologiewet van 2006. In het dagelijks spraakgebruik worden de oude benamingen bunder, pond en ons echter nog steeds wel gebruikt.

M A T E N.	BENAMINGEN.		WAARDE.
	Nederlandsche.	Systematische.	
AFSTANDSMATEN.			
<i>Eenheid.</i>	Mijl.	Kilometer.	1000 ellen.
	Roede.	Decameter.	10 "
LENGTEMATEN.			
<i>Eenheid.</i>	Elle.	Meter.	1 "
	Palm.	Décimeter.	Een tiende elle.
<i>Onderdeelen.</i>	Duim.	Centimeter.	Een honderste ell.
	Streep.	Milimeter.	Een duizendste ell.
LANDSMATEN.			
<i>Eenheid.</i>	Bunder.	Hectare.	10,000 vierk.ellen.
	Vierk.roed.	Are.	100 vierk. "
OPPERVLAKTE MATEN.			
<i>Eenheid.</i>	Vierk. elle.	Vierk.meter of centiare.	1 vierk. elle.
	" palm.	Vierk. decimeter.	Een honderste vierkante elle.
<i>Onderdeelen.</i>	" duim.	Vierk. centimeter.	Een duizendste vierkante elle.
	" streep.	Vierk. millimeter.	Eentienduizendste vierk. elle.
GEWIGTEN.			
<i>Eenheid.</i>	Pond.	Kilogramme.	Een pond.
<i>Onderdeelen.</i>	Ons.	Hectogramme.	Een tiende pond.
<i>Voor kostbare waren,</i>	Lood.	Décagramme.	Een honderste pond.
<i>Eenheid.</i>	Wigtje.	Gramme.	Een duizendste pond.
<i>Onderdeel.</i>	Korrel.	Décigramme.	Een tienduizendste pond.

Tabellen uit het Aardrijkskundig woordenboek

(De gemeente Lichtenvoorde) telt 536 huizen, bewoond door 627 huisgezinnen, uitmakende eene bevolking van ruim 3750 inwoners, die meest hun bestaan vinden in den landbouw, terwijl er ook alleruitmuntendst vlas wordt verbouwd, waaruit men dikwerf zulke fijne garens spint, dat de zeven, acht, ja, somtijds negen stukken slechts de zwaarte van 5 Nederlandse onsen hebben.

De inwoners

Elders noemt Van der Aa het aantal huizen en inwoners per dorp/buurtschap:

- Zieuwent 200 huizen waarvan 13 in de kom, 1400 inwoners;
- Vragender 80 huizen, 520 inwoners;
- Lielvelde 106 huizen, 670 inwoners;

- Lichtenvoorde (kom) 180 huizen, 1120 inwoners.

De som van die aantallen klopt niet helemaal met de totalen die Van der Aa noemt voor de hele gemeente. Maar de onderlinge ver-

houdingen zijn wel duidelijk. Zieuwent met Harreveld was het grootst, Vragender het kleinst.

Verbouw en bewerking van vlas

Vlas levert al eeuwenlang de grondstof voor de productie van linnen en voor de productie van lijnolie. Van der Aa prijst de kwaliteit van het linnen uit de gemeente Lichtenvoorde. Zijn verklaring over de uitstekende kwaliteit van het vlas is ook te vinden onder het lemma over Zieuwent, want dit linnen uit de gemeente Lichtenvoorde kwam vooral uit Zieuwent. In de Lichte voorde nr. 18, pagina 12, vermeldt ook B.J. Dorrestijn de hoge kwaliteit van het Zieuwentse linnen.

Vlasveld in België. Fotograaf: Jean-Pol Grandmont.

Eeuwenlang zijn de mensen zelfvoorzienend geweest als het ging om kleding. Zij hielden schapen voor de wol en verbouwden vlas voor het linnen. Het belang van de linnenproductie nam echter af in de 19^e eeuw als gevolg van het gebruik van katoen en nog later als gevolg van synthetische stoffen.

Het gewas werd begin april gezaaid en had blauwe of witte bloemen. Het werd 80-100 cm hoog. De vezels in de houtachtige stengels werden gebruikt voor de productie van textiel en touw. Bij de oogst werd de hele plant uit de grond getrokken om zo lang mogelijke vezels te verkrijgen. Het vlas werd aan schoven te drogen gezet. Als het voldoende droog was, werden bosjes vlas over de repel, een soort grove kam, gehaald om de zaadbolletjes, met daarin het zaad van de stengel te scheiden. De zaadbolletjes werden vervolgens gedorst, waarbij het zaad van het kaf werd gescheiden. Van het zaad werd lijnolie gemaakt. In een

oliemolen werd de olie uit de zaadjes geslagen. Wat dan nog overbleef werd gebruikt als veevoer (lijnzaadkoeken).

Fries Landbouwmuseum.

Repelbank. Dwars op de bank is de repel (kam) geplaatst. Aan weerszijden zit één persoon. De zittende personen halen om en om een handvol vlasstengels over de repel.

Het repelen van vlas. Fotograaf onbekend

De stengels hadden een harde, houtachtige buitenkant. Om de harde buitenkant los te waken van de vezels in de kern van de stengel, werden de stengels onder water gezet in vlaskoelen of uitgespreid op het land en vochtig gehouden door dauw (dauwrotten). Na enkele weken liet dan de harde buitenkant van de stengel los van de kern van de stengel.

Het dauwrotten van het vlas; Fotograaf: Wikipedia/Rilegator

Daarna werd het vlas door verhitting gedroogd. Georg Ernst van Limburg Stirum, heer van Lichtenvoorde in het midden van de

17^e eeuw, vaardigde herhaaldelijk verordeningen¹ uit om brand door het drogen of anderszins bewerken van vlas bij open vuur of kaarslicht te voorkomen.

Als de vlasstengels droog waren, werden ze bosje voor bosje gebraakt, dat wil zeggen gekneusd en gebroken met een zogenaamde braak. De lange, buigzame vezels binnenin bleven daarbij intact.

Het braken van het vlas
Foto: de Lichte voorde nr. 67

Voor zover de harde buitenkant door het braken niet al had losgelaten, werden resten van het houtachtige deel van de stengel en andere ongerechtigheden van de vezels gescheiden door in de lengterichting langs het vlas te slaan met een zwingelspaan.

De vlasvezels werden daarna over de hekel gehaald. Dat houdt in dat de vezels worden gebundeld en dat achtereenvolgens de beide uiteinden van de bundel net zo lang over een soort kam, de hekel, worden gehaald tot dat de bundel glad en glanzend is geworden en gebruikt kan worden om op een spinnewiel tot draad te worden gesponnen..

Om het vlas te kunnen spinnen, moesten de vezelbundels eerst nog worden samengebonden tot een 'vlasrok'. Het uitgehekeld vlas wordt laagje voor laagje als een waaier uitgespreid en om een vlasstok gewikkeld. Het geheel wordt vastgebonden met een band en de vlasstok/vlasrok wordt dan op het

spinnewiel gezet. Van de gesponnen draden werd vervolgens door de wever op een weefgetouw het linnendoek geweven.

Een hekel. Foto: Wikipedia/Flominator

Spinnewiel met vlasrok
Fotograaf onbekend

Wie er meer van wil weten, moet zeker even kijken op [youtube.com](https://www.youtube.com) naar het filmpje '[Vlasrokkendag](#)' van onze zustervereniging de Oudheidkundige Vereniging Zuwent of naar '[Vlaskuilen in Dinxperlo - historisch erfgoed](#)' van ErfgoedAalten.

Ook is op www.hephorst.nl/vlas/vlas_docent.htm een beschrijving van de vlasteelt en vlasbewerking te vinden.

Ook Theo Withag heeft een en ander beschreven in zijn artikel 'Spek en bonen. Een boedelbeschrijving.' in [de Lichte voorde nr. 67](#).

¹ de Lichte voorde, nrs [72](#) en [73](#).

De ploeg die door den akker snijdt,
Maakt losse grond en vruchtbaarheid.

Het lijf of vlaszaad, ziet gij 't wordt
Op dezen akker uitgehort.

Door eggen werkt hier deze man,
Het veld er is, dat 't groeijen kan.

De wetter weet ook het jonge vlas,
Op zinnen tijd en jukje van pas.

Daar deze man het rijp bevond,
Trekt hij het lustig uit den grond.

Tot bosjes ziet gij, tuffte kind!
Het d.ze vrouw hier zaaien bindt.

Door ijzeren kammen heen gerokt,
Wordt hier de zaadknop afgeplukt.

Daar hangt zich van den stengel scheidt,
Ligt het bet rotten niet beleid.

Het natte vlas wordt met beleid,
Toe drooging op het gras gespreid.

't Heete vlas met volte grepen,
Wordt den stengel uitgepen.

Met kloppen, als klinkklageluid,
Krijgt deze vrouw het vuil er uit.

Goed gebeld, geloof mij, wij,
Dan wordt het lijn en zacht als zij.

't Zachte vlas, zoo goed gewonnen,
Wordt nu tot een draad gesponnen.

Op 't weefgetouw werk ik, zeer kloek,
De sijne draaden tot een doek.

Gieten, loogen en ook wecken,
Is de kunst om wit te blecken.

De naaister maakt, of zij het weet,
Het lijnwaad tot gebruik gereed.

G. HESSLIINK, te Zutphen.

Prent van Christiaan Jacob Schuyling (1793-1830), uit de collectie van de Koninklijke Bibliotheek. Afbeeldingen van ploegen, vlaszaad zaaien, eggen, wieden, oogsten (uittrekken), tot bosjes binden, met ijzeren kammen de zaadknoppen eraf halen, stengels laten rotten, drogen van het vlas, verhitten en uit de stengels knippen, het vuil er uit kloppen, hekelen om het zacht te maken, spinnen, weven, bleken en naaien van het lijnwaad.

(...) Ook drijft men handel in spek en boter, en heeft men er 2 leerlooierijen, 2 olie- en 5 korenmolens.

Leerlooierijen

Van der Aa vermeldt dat er twee leerlooierijen waren. In het artikel 'De looierij en leerwerkende industrie in Lichtenvoorde', opgenomen in de Lichte voorde nr 36, wordt eveneens melding gemaakt van twee leerlooierijen. Vermeld wordt daarin: 'In 1845 wordt in de gemeenteverslagen melding gemaakt van 2 looierijen, te weten die van Jan Manschot, zoon van Derk Manschot, en die van Harmen Sterenborg.'

De looierij van Manschot stond op Het Hof. De Baakse Beek stroomde toen nog daar, ongeveer op de plaats waar nu het pad van de Rentenierstraat naar de Richterslaan loopt. De leerlooierijen maakten gebruik van de beekjes

in Lichtenvoorde voor het 'stromen' van de huiden, het eerste onderdeel van het looiproces. Het artikel in de Lichte voorde licht dit nader toe: 'De gezouten of gedroogde huiden werden, bevestigd aan palen, een aantal weken in de beken gehangen. Zo kwamen de huiden weer terug in hun oorspronkelijke staat en konden bacteriën de haren lossen. Men kan zich voorstellen dat deze beken hierdoor zeer vervuild raakten.'

In de Lichte voorde nr 36 is het hele verdere proces van de leerbewerking en de geschiedenis van de leerbewerking in Lichtenvoorde uitvoerig beschreven.

Schermprent van hisgis.nl. In paars de PKN-kerk, rechts daarboven het Richtershuis. Rechts rood omrand, de leerlooierij van Manschot op het Hof.

Het pad tussen de Rentenierstraat en de Richterslaan, waar ooit de beek liep. De leerlooierij van Manschot stond ongeveer op de plek waar nu de woning staat.

Vijf korenmolens en twee oliemolens

Ook waren er volgens Van der Aa vijf korenmolens en twee oliemolens in de gemeente Lichtenvoorde. Er zijn verschillende types van windkorenmolens¹:

1. Bij de standerdmolen rust de molenkast op een zware verticale houten spil, de standerd of standaard. De kast kan om deze standerd worden gedraaid om de molen te kruien.
2. Een beltmolen is een windmolen die staat op een molenbelt, een natuurlijke of kunstmatig opgeworpen heuvel. In de heuvel is een ingang gemetseld waardoor wagens de molen binnen kunnen rijden om te laden en te lossen.
3. Een grondzeiler is een molen die vanaf de grond kan worden bediend. De wieken en de staart reiken tot de grond.
4. Een stellingmolen daarentegen is een hoge windmolen met een galerij of stelling. De wieken en de staart reiken niet tot de grond.

¹ Informatie over molens is te vinden op www.molendatabase.org, en op www.allemolens.nl. Bestaande en verdwenen molens in Nederland zijn aangegeven op een kaart op de site www.allemolenskaart.nl.

Zo'n molen moet zo hoog zijn om ook binnen de bebouwde kom voldoende wind te kunnen vangen.

De vijf door Van der Aa bedoelde korenmolens zullen zijn geweest:

1. de beltmolen in Harreveld (de molen 'Hermien'), die de eigenaar van het goed Harreveld, J.J.S. von Raesfeld uit Bocholt, in 1819 had laten bouwen, nadat hij het goed Harreveld bij een executoriale verkoop had verworven. De molen is nu in eigendom bij de 'Stichting instandhouding Beltkorenmolens Hermien';
2. de waarschijnlijk 16^e eeuwse standerdmolen (de 'oude molen') aan de Molendijk, die in 1906 is verplaatst naar Winterswijk-Hensel

De molen stond daar bekend stond als 'de molen van Helder'. In 1936 is de molen in Hensel afgebroken in opdracht van de eigenaar H.J. Helder;

3. de beltmolen aan de Lievelderweg, die in 1844 was gebouwd door G.Th. Venderbosch. De molen is in 1895 afgebrand. Zij is toen hersteld en 3 meter verhoogd en omgebouwd tot stellingmolen. De molen werd in 1908 gekocht door Cornelis van Wijngaarden, die tot dan de molen als pachter had geëxploiteerd.

Over de perikelen rond de bouw in 1844 en de latere wederwaardigheden van deze molen, zie het artikel 'De nieuwe molen en zijn molenaars. De molen van Van Wijngaarden' in de Lichte voorde nr 38;

De beltmolen 'Hermien' in Harreveld; Na het gereedkomen van een grote restauratie in 1967 kreeg de molen de naam 'Hermien' naar de echtgenote van de toenmalige eigenaar J.J. Wolterink. Hermien Wolterink overleed in 2016 op 92-jarige leeftijd.

*De standerdmolen in Lichtenvoorde (ca 1880)
Foto van www.beeldbanklichtenvoorde.nl*

*Foto links: de molen aan de Lievelderweg circa 1925
Foto van www.allemolens.nl van de Vereniging De Hollandsche Molen.*

*De Driehoek met nogmaals de molen aan de Lieveldersweg.
Foto van allemolens.nl van de Vereniging De Hollandsche Molen.*

4. de stellingmolen in Zieuwent, aan de Boersweg. Volgens 'De historie van Zieuwent' wordt voor het eerst in 1819 melding gemaakt van een 'Tillers molen'. Bij afbraak van de laatste molen in 1915 vond men een steen in de molen die vermeldde: *'October 1822: Teunis en Derk Tiller waren de bouwers dezer molen'*;
5. de beltmolen van Berend IJzereef in Zieuwent, daterend van het midden van de 19e eeuw. De molen werd al in 1887 afgebroken en verplaatst naar Alverna. In februari 1895 vond in Alverna bij de molen een tragisch ongeval plaats waarover De Gelderlander/ Nijmeegs Dagblad op 10 februari 1895 nogal beeldend berichtte: *'Een treurig ongeval had Woensdag te Wijchen plaats. Een algemeen geacht en bekend man, A. van Dreumel (buurtschap Hoogbroek) van zijne werkzaamheden huiswaarts keerende, verrichtte nog eene boodschap op den molen bij het klooster Alverna. Den molen verlatende werd hij zoodanig door een der wieken getroffen, dat hij onmiddellijk een lijk was'*.

*De in 1887 naar Alverna verplaatste molen van Bernard IJzereef (nu: de molen 'Schoonoord').
Foto van www.allemolens.nl van de Vereniging De Hollandsche Molen.*

Uitsnede uit een topografische kaart van de omgeving Boersweg/Schoppenweg in Zieuwent uit circa 1885. Met KM zijn aangegeven de korenmolens van Teunis Krabben aan de Boersweg (rechtsboven) en van Bernard IJzereef aan de Schoppenweg (links van het midden).

Molens van na 1846

In de jaren nadat Van der Aa in 1846 zijn deel 7 afgesloten had werden er nog drie windkorenmolens gebouwd. Deze drie molen zijn inmiddels alle drie gesloopt. Volledigheidshalve willen wij die hier toch noemen. Het gaat om:

1. de molen van Gunnewick in Vragender, een achtkante grondzeiler. De molen werd gebouwd in 1862. Hij werd gesloopt in 1958, waarna er een nieuwe molen werd gebouwd;
2. de molen van Beusink in Lievelede. Ook dit was een achtkante grondzeiler. Deze molen werd gebouwd in 1863 en is gesloopt in 1968;
3. de Boschmolen aan de Zieuwentseweg 9 (Willemsen). Deze molen was een achtkante stellingmolen, die werd gebouwd in 1909. Hij werd ontdaan van zijn wieken in 1920, toen werd overgegaan op elektrisch malen. Deze molen is gesloopt in 1964, waarna er een silo werd gebouwd, die inmiddels ook weer is gesloopt.

*De oude molen in Vragender, bij de afbraak in 1958.
Fotograaf: onbekend*

*De molen van Beusink in Lievelede.
Fotograaf: onbekend.*

*De Boschmolen aan de Zieuwentseweg (1964).
Foto van www.beeldbanklichtenvoorde.nl*

Twee oliemolens

Oliemolens werden gebruikt om olie uit raapzaad te persen. De koeken, die na het persen overbleven, werden gebruikt als veevoer. De molenaar op een oliemolen werd 'olieslager' genoemd. Als de aandrijvingskracht wordt geleverd door een paard (ros) spreken we van een rosmolen. Volgens Van der Aa waren er twee oliemolens. Maar mogelijk waren er in 1846 zelfs drie, namelijk:

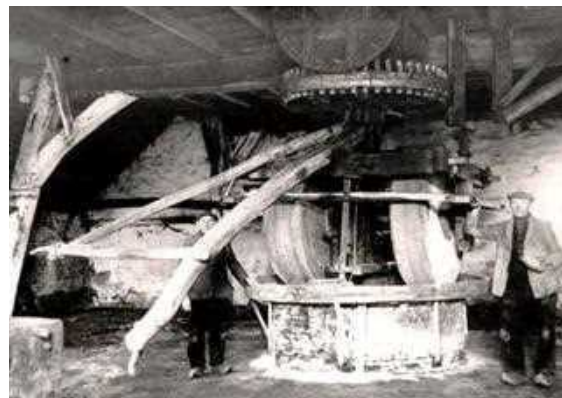
1. een oliemolen, eigendom van Hermanus Rutgerus te Welscher, die op de kadastrakaart uit 1832 stond aangegeven, ongeveer op de plaats waar nu het Gezondheidscentrum aan de Esstraat staat;

Locatie van de rosmolen van Hermanus te Welscher (Esstraat Lichtenvoorde. Schermprint van hisgis.nl met in rood de kadastrale percelen en de bebouwing in 1832.

2. een rosmolen die in 1841 in Zieuwent is gebouwd en in 1931 is overgebracht naar het Openluchtmuseum in Arnhem. Deze rosmolen werd rond 1840 door Teunis Krabben in Zieuwent gebouwd. In 1869 werd Harmen Harbers eigenaar, later zijn zoon Jan en daarna bleef de molen steeds in de familie. Tussen 1894 en 1904 werd er gebruikgemaakt van een stoommachine en tot 1924 is er met de molen olie geslagen. De laatste Zieuwentse

eigenaar, Klein Goldwijk (Tilder), kon geen opvolger vinden en zette de molen te koop. Het Nederlands Openluchtmuseum in Arnhem kocht de molen en liet het gebouw in 1931 slopen om het in het museum weer op te bouwen. In 1932 werd het gebouw opengesteld. Een uitvoerig artikel over die molen is opgenomen in 'De olienoot' nr. 5 van het olieslagersgilde (te vinden op www.olieslagersgilde.nl;

Het interieur van de rosmolen in Zieuwent omstreeks 1910. Foto van www.beeldbanklichtenvoorde.nl.

3. een rosmolen van de familie Geesink te Lieveelde, op het erve Grotenhuis op de Someres tussen Twenteroute, Winterswijkseweg en Zwolseweg. De drijfwerkonderdelen zijn in 1963 gedemonteerd en overgebracht naar Erve Kots en daar weer opgebouwd.

Hoe Gerard Weenink van Erve Kots die molen heeft kunnen verwerven, is na te lezen op de website van [Mijn Gelderland](http://MijnGelderland.nl) (zoeken: 'rosmolen'). Die transactie ging nog niet zo gemakkelijk, want Albert Geesink schijnt nogal verstoord te zijn geweest dat het openluchtmuseum in 1931 de molen in Zieuwent had gekocht en niet zijn molen. Maar het gevolg daarvan was wel dat de rosmolen voor Lieveelde behouden bleef.

De Rooms Katholijken, welke hier ongeveer 3370 in getal zijn, onder welke 2300 Communikanten, maken de statie van Lichtenvoorde en Zieuwent uit, welke in deze burgerlijke gemeente ieder eene kerk hebben.

Een katholieke enclave

Vanouds vormde het gebied van de voormalige gemeenten Groenlo en Lichtenvoorde met

daarbij gedeelten van de voormalige gemeenten Eibergen (Beltrum, Zwolle), Ruurlo en

Zelhem (Achter-Zieuwent) een overwegend katholieke enclave in een verder overwegend protestantse omgeving. Hoe is dit gekomen? Op pagina 40 van zijn boek ‘Geschiedenis van de enclave Groenlo-Lichtenvoorde’ zegt Th.A.M. Thielen ¹ samenvattend het volgende: *‘Het blijven voorbestaan van de zielzorg in het kerspel Groenlo, de te late intrede van het protestantiseringsproces, de zorg van Chr. Bernard von Galen voor zijn aartsdiakonale gebied en de steun van de katholieke Vrouwe van Harreveld Ursula Philipota van Raesfelt, vormen de verklaring voor het bestaan van de katholieke enclave Groenlo-Lichtenvoorde, waarvan de grenzen samenvallen met die van het oude kerspel Groenlo, dat echter belangrijk groter was dan de latere burgerlijke gemeenten Groenlo en Lichtenvoorde.’*

De heerlijkheid Borculo was vanouds een machtige en onafhankelijke heerlijkheid. Ook Groenlo behoorde daar aanvankelijk toe. De toenmalige heer van Borculo verkocht Groenlo in 1236 echter aan de - toen nog - graaf van Gelre, tevens graaf van Zutphen. Groenlo was sindsdien Gelders/Zutphens gebied, gelegen aan de rand van Borculo. De familie Van Bronkhorst, die eind 13e eeuw al een kasteel had in Lichtenvoorde, verkreeg in de 14e eeuw door huwelijk ook Borculo. Groenlo werd toen een Gelderse enclave in het éénherig geworden gebied Borculo-Lichtenvoorde van de graven Van Bronkhorst.

Gisbert II van Bronkhorst droeg in 1406 Borculo op in leen aan de prins-bisschop van Münster. Een heer kon zijn gebied in leen opdragen aan een hogere heer. Hij droeg zijn rechten dan over aan de leenheer en kreeg die als leen terug. Er ontstond daardoor een speciale band tussen de leenheer en leenman met wederzijdse rechten en plichten. Zo kon de leenman dan aanspraak maken op bescherming door de leenheer. En dat kon aantrekkelijker zijn dan het behoud van een geheel vrij eigendom. Niettemin slaagden de heren van Borculo er ook na 1406 steeds in om zich vrij onafhankelijk op te stellen, schipperend tussen het bisdom Münster en Gelre/Zutphen.

De Van Bronkhorsten hadden in 1444 de Sint Jacobskapel in Vragender gesticht en in 1496

Ruïne van de Sint Jacobskapel te Vragender

de Sint Antoniuskapel in Lichtenvoorde. Zij hadden daarvoor toestemming gekregen van de pastoor van Groenlo. Lichtenvoorde viel vanouds namelijk kerkelijk onder het kerspel Groenlo, bisdom Münster. Dat was niet veranderd toen in 1236 Groenlo Gelders/Zutphens gebied werd.

Er waren geen parochierechten aan de beide kapellen verbonden. De kerk van Groenlo bleef de hoofdkerk. Maar als stichters van de kapellen hadden de Van Bronkhorsten wel het collatierecht. Dat hield in het recht om aan te wijzen welke geestelijke de kapellen in Vragender en Lichtenvoorde zou bedienen.

In 1550 voerde Joost van Bronkhorst (1503 - 1553) in zijn gebied het Lutherse geloof in. In die jaren waren ook de toenmalige bisschoppen van Münster wel geneigd tot het Lutherse geloof. De uiterlijke verschillen met het katholieke geloof waren minder groot dan die tussen het calvinisme en het katholicisme. Heiligenbeelden en het altaar konden blijven. En de Lutherse kerk had ook bisschoppen. Dus geleidelijk aan en misschien niet eens door iedereen opgemerkt, zal het katholicisme in Lichtenvoorde in die jaren een meer Lutherse inkleuring gekregen hebben.

Pas onder de Münsterse bisschop Johan van Hoya (1566-1574) begint de contrareformatie, een beweging om de r.-k. kerk van binnenuit te hervormen en gebieden weer katholiek te maken. Vooral onder bisschop Ernst van Beieren (1585-1612) werd de contrareformatie krachtig ingezet.

Groenlo was in 1576 Staats en dus calvinistisch geworden. Maar al in 1580 werd het oververoverd door Rennenberg en werd het weer

¹ Th.A.M. Thielen (1914-1992), geschiedenisleraar in Boxtel, afkomstig uit Harreveld.

Spaans en katholiek, zonder dat het calvinisme echt voet aan de grond had kunnen krijgen. In 1597 veroverde Prins Maurits Groenlo, zodat in dat jaar de oude Calixtuskerk in Groenlo gedurende een aantal jaren weer calvinistisch werd.

Elders in het graafschap hadden de pastoors van Winterswijk, Aalten, Silvolde en Varsseveld verklaard over te willen gaan tot het gereformeerde geloof. Dat ontsloeg hen dan ook van het celibaat en maakte het hun mogelijk (en verplicht) om officieel te trouwen met de vrouwen met wie zij samenleefden. De pastoors van Hengelo en Dinxperlo weigerden een dergelijke verklaring af te geven en werden uit hun ambt ontzet en vervangen.

Ook de geestelijken in Groenlo verklaarden niet tot het protestantisme over te willen gaan.

Calixtuskerk in Groenlo
Foto: Wikipedia/Kweniston

En hoewel de Calixtuskerk in 1597 protestants was geworden, werd de katholieke zielzorg in Groenlo na 1597 weinig in de weg gelegd.

In 1602 overleed de oude en blinde Gerhardus de Grothe, als vicaris - een soort hulppastoor - verbonden aan de kapel in Lichtenvoorde. Er zou, een opvolger aangesteld moeten worden. Omdat de hoofdkerk in Groenlo in 1597 gereformeerd was geworden, was dit in principe een zaak voor de gereformeerde kerk.

Maar Borculo en Lichtenvoorde waren al sinds 1579 militair bezet door Münster. Volgens Münster was Borculo/Lichtenvoorde een Münsters leen dat weer aan Münster vervallen was omdat de laatste heer van Borculo/Lichtenvoorde geen mannelijke afstammelingen had. Het bleef jarenlang onduidelijk of deze gebieden vielen onder het wereldlijk gezag van Gelre/Zutphen dan wel onder het gezag

van de prins-bisschop van Münster. Daarover werd geprocedureerd tussen Joost van Limburg Stirum, de erfgenaam van de familie Van Bronkhorst enerzijds en de bisschop van Münster anderzijds.

De classis in Zutphen zag er daarom van af om een predikant aan te stellen, in afwachting van de uitkomst van de processen tussen Joost van Limburg Stirum en de bisschop van Münster. Maar ook het bisdom Münster liet na een nieuwe zielzorger voor Lichtenvoorde te benoemen. Daarom zochten de inwoners van Lichtenvoorde zelf een zielzorger. Zij vonden ene 'heer Berndt', een priester uit Südlohn die door de overheid van Münster gedwongen was Südlohn te verlaten vanwege bijgelovige praktijken zoals duivelsbezwinging, wijwaterhandel en het gezond bidden van mens en vee.

De classis in Zutphen zag de praktijken van heer Berndt in de Lichtenvoordse filiaalkapel van Groenlo met lede ogen aan. In 1604 verzocht de classis 'dat wij doch eenmahl des godtlosen duvelsbander tott Lichtenforde mochten entslagen worden'. In 1606 is het genoeg geweest. Op verzoek van de classis gelast het Hof van Gelderland aan de gouverneur van Groenlo om heer Berndt te laten vertrekken of anders te halen en te straffen.

Maar tot uitvoering van dit bevel kwam het niet meer. Want kort daarna in 1606 werd Groenlo heroverd door de Spaanse veldheer Spinola en werd Groenlo weer katholiek. Dit leidde er overigens niet toe dat heer Berndt het gezag van de nieuw aangestelde katholieke pastoor van Groenlo erkende. Toegeven aan Groenlo zou immers betekenen dat hij zijn bijgelovige praktijken zou moeten staken. Aangevoerd door heer Berndt stelden de Lichtenvoordse katholieken zich ten opzichte van Groenlo steeds onafhankelijker op. In 1614 werd heer Berndt door de aartsdiaken van het bisdom Münster uit zijn ambt ontzet. Ook daar trok heer Berndt zich niets van aan. Hij bleef rustig in Lichtenvoorde werkzaam.

In december 1615 deed het Hof te Arnhem uitspraak in het proces tussen Joost van Limburg-Stirum en de bisschop van Münster. Münster had onder meer naar voren gebracht dat Borculo/Lichtenvoorde niet Gelders kon zijn omdat de katholieke keizer Karel V en diens zoon koning Philips II, als hertogen van Gelre en graven van Zutphen, niets hadden gedaan om

te verhinderen dat de graven Van Bronckhorst rond 1550 het Lutherse geloof invoerden in hun gebied. Maar ook dit argument overtuigde het Hof van Arnhem niet. Het Hof sprak zich uit ten gunste van graaf Joost.

Of deze uitspraak helemaal terecht was, kan hier in het midden blijven. Ter uitvoering van het vonnis werd graaf Joost door Staatse troepen in 1616 in het bezit gesteld van Lichtenvoorde en Borculo. Münster was niet bij machte om zich daartegen te verzetten. Borculo en Lichtenvoorde werden toen dus officieel gereformeerd.

Heer Berndt, de Lichtenvoordse priester van bedenkelijke reputatie, probeerde in 1616 nog aan te blijven, nu als gereformeerd zielzorger. Bij dominee Baudartius in Zutphen moet hij berouwwol verklaard hebben dat hij zijn leven wilde beteren met de woorden:

'Domine Pastor, Ic bekenne rondelyc dat ic eenen Tovenauer geweest ben, ja eenen grouwelyckcken Tovenauer, namelijk als ick Misse gedaen hebbe, verandere het auweljen ofte oblye in het lichaam Jesu Christi, dat is een grouwelycke thooverye die ick menichmael hebbe gedaen, maar dit is mij van herten leet, ick en hebbe oock nu in vele jaeren gheen Misse ghedaen, ick sal oock gheern nalaten het belesen, seghenen en meysteren van mensen en beesten en het aenwysen der verlorener goederen, ende ick wil my Reformeren laten'.

Dit mocht heer Berndt niet baten. Van 1616 tot juni 1617 werd er in Lichtenvoorde gepreekt door predikanten uit de buurt, met name uit Varsseveld. En in juni 1617 komt dan Thomas Cuijmink als gereformeerd predikant naar Lichtenvoorde.

Thielen noemt als een van de oorzaken dat het Groenlo en omgeving overwegend katholiek zijn gebleven dat het protestantiseringsproces in het kerspel Groenlo later was ingetreden. Zoals hiervoor vermeld, gingen elders in het graafschap pastoors over tot het gereformeerde geloof, waardoor ook hun gemeenten protestants werden. In Groenlo echter verloren de katholieke zielzorgers in 1597 weliswaar hun kerkgebouw, maar zij gingen niet over tot het gereformeerde geloof en bleven als katholieke zielzorgers werkzaam.

Groenlo werd vervolgens in 1606 heroverd door de Spaanse veldheer Spinola en was dus

vanaf 1606 weer katholiek. Pas in 1627 veroverde Frederik Hendrik Groenlo en werd het definitief Staats en dus gereformeerd.

Maar Groenlo was tussen 1580 en 1597 en tussen 1606 en 1627 katholiek en de katholieke inwoners van Groenlo en omgeving konden hun godsdienstplichten ongestoord vervullen in Groenlo. De plattelandsbevolking van Zieuwent, Harreveld, Lieveelde, Vragender en ook van Eefsele, Beltrum Lintvelde, Avest en Zwolle bleef dan ook nagenoeg geheel katholiek.

Frederik Hendrik, door Anthony van Dyck (1629), Prado-museum te Madrid.

In de plaats Lichtenvoorde had de reformatie iets meer succes. Misschien was het optreden van heer Berndt tussen 1602 en 1616 toch niet bij iedereen in goede aarde gevallen. Maar ook Lichtenvoorde is overwegend katholiek is gebleven.

Na de definitieve verovering van Groenlo in 1627 door Frederik Hendrik moest de katholieke zielzorg in Groenlo en omgeving in het geheim plaatsvinden. Die zielzorg werd door de geestelijken uit het Münsterland waargenomen, in het bijzonder door de monniken van het franciscanenklooster in 't Zwillbrock en door paters jezuiten van de Hollandse Zending. Vrijgesteld van de kruinschering en vermomd als marskramers trokken de priesters door het gebied.

De bemoeienis van het bisdom Münster in deze omgeving is verklaarbaar omdat het kerspel Groenlo vanouds behoorde tot het bisdom Münster. Maar wat was die Hollandse zending?

Onder de naam Hollandse Zending of Hollandse Missie was de katholieke kerk tussen 1592 en 1853 werkzaam in de noordelijke Nederlanden. In de Republiek waren er geen bisdommen meer en de bezittingen van de katholieke kerk waren overgegaan aan de gereformeerden. Paus Clemens VIII besloot daarom in 1592 tot de instelling van de Hollandse Zending. De Noordelijke Nederlanden werden daarmee als een missiegebied beschouwd. Aan het hoofd van de Hollandse Zending stond een apostolisch-vicaris.

Clemens VIII
1536 - 1605

Gregorius XV
1544 - 1623

Een apostolisch-vicaris was niet ‘de bisschop’ van zijn werkgebied maar hij ontving wel de bisschopswijding. Hij werd dan titulair bisschop van een feitelijk niet meer bestaand bisdom

In 1622 werd door paus Gregorius XV de Congregatio de Propaganda Fide (de Congregatie voor de verspreiding van het geloof) opgericht. De apostolisch-vicaris kwam onder dit Romeinse kardinalencollege te vallen en daarmee onder de nuntius, de pauselijke gezant, in Brussel.

Omstreeks 1723 scheidden de oud-katholieken zich af van de rooms-katholieke kerk. De Staten van Holland waren daarbij niet geheel onpartijdig en wezen de apostolisch-vicaris uit. De Hollandse Zending kwam toen nog directer te staan onder de pauselijke nuntius in Brussel. In 1853 volgde het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie. Toen kreeg Nederland weer bisdommen en kwam er een einde aan de Hollandse Zending. Onder koning Willem I waren daarover al afspraken gemaakt met de Heilige Stoel. Door de Belgische opstand in 1830 kreeg een en ander echter pas in 1853 zijn beslag.

Maar ondertussen waren er in deze streken

lange tijd wrijvingen tussen de Hollandse Zending en het bisdom Münster. Op verzoek van Philips II van Spanje, hertog van Gelre en graaf van Zutphen, had de paus in 1561 onder meer bepaald dat de gebieden in het graafschap Zutphen zouden overgaan naar het toenmalige bisdom Deventer. Borculo en Lichtenvoorde werden in die jaren niet geacht onder Gelderland te vallen en bleven dus kerkelijk ingedeeld bij het bisdom Münster. Maar Groenlo was Zutphens en ging dus vallen onder het bisdom Deventer.

Het gebied van het bisdom Deventer, dus ook Groenlo, viel na 1592 onder de Hollandse Zending. Dat de Münsterse geestelijkheid niettemin werkzaam bleef in stad en schependom van Groenlo was de Hollandse Zending een doorn in het oog. En omgekeerd was men in Münster ook niet altijd te spreken over de activiteiten van de Hollandse Zending in Borculo en Lichtenvoorde, die nog wel onder het bisdom Münster waren blijven vallen. Zelfs zou een missionaris van de Hollandse zending de richter van Lichtenvoorde nog eens hebben betaald om een mis van een Münsterse pater te verstoren en de pater te arresteren.

Ook de gelovigen in Groenlo kozen partij. Een meerderheid koos voor de kloosterlingen van ‘t Zwillbrock. Een kleine maar invloedrijke groep was echter voor de Hollandse Zending omdat op de religiositeit van sommige kloosterlingen uit ‘t Zwillbrock nog wel het een en ander aan te merken zou zijn.

Ook in Lichtenvoorde waren er problemen die samenhangen met de geschillen tussen de Hollandse Zending en het bisdom Münster. In Lichtenvoorde was werkzaam de priester Henricus Silvolt. Deze was volgens Thielen door de Hollandse Zending in 1694 genoodzaakt om ontslag te nemen. Zou hij geen ontslag nemen, dan zou hij wegens slecht levensgedrag ontslag te krijgen. Door de Hollandse Zending was de priester Sebastianus Riccius benoemd tot opvolger van Henricus Silvolt. Maar hoewel hij ontslag had genomen, weigerde Silvolt om zijn taken over te dragen aan Riccius. Silvolt stelde zich onder de jurisdictie van Münster en bleef in Lichtenvoorde. Christiaan Stumph, de richter van Lichtenvoorde, stond Riccius toe om zich in Lichtenvoorde te vestigen maar niet om er als priester werkzaam te zijn. De katholieke Vrouwe van Harreveld,

Ursula Philipota van Raesfelt (1643-1721) gaf Riccius toen toestemming om enkele kamers op de havezate Harreveld te betrekken en van daaruit godsdienstig werkzaam te zijn. En zo is de statie Harreveld van de Hollandse zending ontstaan. De statie Harreveld was met name werkzaam in Harreveld en Zieuwent.

In 1699 kwam het tot een overeenkomst tussen het bisdom Münster en de Hollandse Zending. De pastoor van Groenlo, hoewel van de Hollandse Zending, zou onder jurisdictie van Münster vallen. Maar de paters van 't Zwillbrock zouden in Groenlo voortaan geen pastorale taken meer vervullen. Ook Lichtenvoorde zou vallen onder Münster. Dit gold echter niet voor de statie op Harreveld. Die zou onder de Hollandse Zending vallen.

Met die overeenkomst waren echter nog niet alle problemen opgelost. De Zwillbrock-gezinde katholieken bleven trouw aan de paters van 't Zwillbrock en gingen in 1700 toch weer in 't Zwillbrock naar de Paasmis. Om dit tegen te gaan werd één pater van 't Zwillbrock aangewezen, die als assistent van de pastoor van Groenlo zou mogen optreden. Dit werd kort daarna weer ongedaan gemaakt op aandringen van de niet-Zwillbrockgezinde partij. In 1701 werd afgesproken dat de paters pastorale taken mochten uitvoeren in de stad en het schependom van Groenlo en in Zwolle. In Beltrum, Lintvelde en Avest echter alleen met voorkennis en toestemming van de pastoor van de Hollandse Zending in Groenlo.

Nog één keer dreigde het jurisdictiegeschil de kop op te steken. In 1756 diende pater Schutte van de statie Harreveld van de Hollandse Zending zijn ontslag in wegens ziekte. Pastoor Rutger te Welscher van Lichtenvoorde deed toen een poging om Harreveld weer terug te brengen bij Lichtenvoorde en daarmee dus bij het bisdom Münster. Dat zal niet goed gevallen zijn bij de Hollandse Zending. Maar het viel ook niet in goede aarde in Münster. Zijn verzoek om medewerking werd afgewezen en Te Welscher kreeg opdracht om zich voortaan van nieuwigheden, die maar onenigheid en verwarring konden stichten, te onthouden.

In 1821 gaf paus Pius VII een nieuwe omschrijving van de Pruisische bisdommen. De Gelderse parochies van het bisdom Münster werden daarin niet meer genoemd. In 1823 wees Pius VII die parochies toe aan de

Hollandse zending. Daarmee werd de hele oostelijke Achterhoek officieel missiegebied, na meer dan 1000 jaar tot het bisdom Münster behoort te hebben.

Christoph Bernard von Galen

Thielen noemt in het bijzonder ook de zorg van Christoph Bernard von Galen. Deze was in 1630 aartsdiaken geworden van het gebied waarin ook de parochies in Oost-Gelderland lagen. Hij kende het gebied dus goed en heeft zich er altijd erg bij betrokken gevoeld. Later, van 1650 tot zijn overlijden in 1678, was hij de prins-bisschop van Münster.

Christoph Bernhard von Galen door Wolfgang Heimbach (1670)

In 1635 begonnen geestelijken vanuit Bocholt hun missiewerk, vooral rond Winterswijk en Groenlo maar ook meer noordelijk bij Haaksbergen. Vanwege de risico's op arrestatie bij het missiewerk en de grote afstand vanaf Bocholt, zocht men een geschikte, centraal gelegen plaats om een statie te vestigen. Die plaats vond men in 't Zwillbrock, pal over de grens in het Münsterland.

Op Kerstmis 1651 werd er voor het eerst in de openlucht een mis opgedragen. Een in 2001 ter plaatse aangebrachte gedenksteen herinnert aan deze bijzondere kerstnacht en vermeldt:

1651-2001 An diesem Ort feierte nach gläubhafter Überlieferung Pater Georg Philippi vom Bocholter Minoritenkloster in der Weihnacht 1651 für die in ihrer Glaubensausübung

bedrängten Katholiken von Groenlo und der Herrlichkeit Borculo das Heilige Meßopfer. Es war die Geburtsstunde von Kirche und Kloster „Bethlehem ant Schwillbrock“.

In het voorjaar van 1652 werd er een met stro gedekte plaggenkerk opgetrokken. In dat jaar kwamen met Pasen meer dan 3000 katholieken naar 't Zwillbrock. Onder de aanwezigen was ook de katholieke heer van Borculo, graaf Otto van Bronckhorst-Borculo en zijn broer Maurits. Hun moeder, Anna Margaretha von Spies was streng katholiek en zal de beide broers in de katholieke traditie opgevoed hebben. Later – volgens Thielen vermoedelijk op 14 maart 1668 - is graaf Otto blijkens een nog aanwezige geloofsbelijdenis alsnog overgaan tot het calvinisme.

Bisschop Von Galen schonk 50 thaler voor de bouw van een kapel in 't Zwillbrock ter vervanging van de plaggenkerk. Later werd de kapel vergroot en werd er ook een klooster gebouwd. Het klooster werd in 1658 door Von Galen ingewijd. Het klooster werd in 1822 afgebroken. Het kerkje met zijn fraaie barokinterieur bleef behouden. Tot 2007 was het de parochiekerk van Zwillbrock. In 2007 zijn de parochies in Vreden gefuseerd en nu is het één van de kerken van de St.-Georgparochie in Vreden.

In 1665 had Von Galen zich verbonden met de Engelse koning en deed hij een militaire inval in de Republiek. Onder druk van Franse troepen, die in die oorlog de Republiek steunden, moest hij zijn veroveringen al snel opgeven. Groenlo heeft hij in 1665 niet kunnen veroveren. Maar de inval gaf veel ellende in Oost-Nederland want Von Galen ging uit van het standpunt dat de oorlog zichzelf voedt, wat betekent dat de soldaten door afpersing en plundering zelf moesten voorzien in hun levensonderhoud. Een overzicht van de schade in Lichtenvoorde is te vinden op de website www.genealogiedomein.nl onder Lichtenvoorde / Schade Münsterse legers 1665.

In 1672 - het Rampjaar – werd de Republiek aangevallen door Engeland, Frankrijk, Münster en Keulen. Von Galen deed opnieuw een inval in het oosten van Nederland. Dit keer waren de Fransen niet zijn tegenstanders maar zijn bondgenoten. Von Galen veroverde meerdere steden in Oost-Nederland, waaronder toen ook Groenlo. Aan de Groenlose

protestanten werd vrijheid van godsdienst en geweten gegarandeerd. Voor wat betreft het gebruik van de Calixtuskerk zouden katholieken en protestanten onderling afspraken moeten maken. In de praktijk liep dit overigens anders: de katholieke pastoor zei de kerk de hele dag nodig te hebben.

Christoph Bernard von Galen als krijgshoofd voor de stad Groningen door Wolfgang Heimbach (1674).

Von Galen heeft Groningen niet veroverd. Na 7 weken moest hij het beleg van Groningen afbreken.

Von Galen kwam ook in Lichtenvoorde. Hij splitste in 1672 Lichtenvoorde af van het kerspel Groenlo en maakte het tot een afzonderlijke parochie. De Johanneskerk in Lichtenvoorde werd door Von Galen bestemd en ingezegend voor de katholieke eredienst, ondanks de protesten van de gereformeerden. Deze voerden terecht maar vergeefs aan dat de kerk door henzelf, uit eigen middelen en collectes, als gereformeerde kerk gebouwd was. In 1674 moest Von Galen al zijn veroveringen opgeven. De nu weer gereformeerde overheid trad streng op tegen de katholieke geestelijkheid. Dit leidde er toe dat overal in het Münsterland langs de grens missiekerken werden opgericht voor de katholieken in de Republiek. Zo stichtte Von Galen in 1675 onder meer de Kreuzkapelle in Hemden ten zuiden van Aalten.

*Kerk en klooster van Sint Franciscus in Zwillbrock.
Abraham Meyling (1734)*

Barokkerk te Zwillbrock

*Interieur van de kerk in Zwillbrock
Foto: www.barockkirche-zwillbrock.de/kirche/fotos/*

Ursula Philipota van Raesfelt

Thielen noemt ook Ursula Philipota van Raesfelt (1643-1721). Zij was vrouwe van Harreveld maar verbleef doorgaans op haar kasteel Middachten. Thielen vermeldt dat zij katholiek was. In 1666 was zij getrouwd met de gere-

formeerde Godard baron van Reede, heer van Ginckel. Godard van Reede ging in 1688 naar Engeland met stadhouder Willem III. Deze verdreef in 1689 koning Jacobus II, zijn katholieke oom die tevens zijn schoonvader was.

Willem III, sinds 1672 stadhouder van Gelre en Zutphen, Holland, Overijssel, Utrecht en Zeeland, werd toen ook koning van Engeland, Schotland en Ierland. Voor zijn militaire successen in Ierland werd Godard van Reede door Willem III verheven in de Ierse adel met de titel graaf van Athlone en baron van Aughrim.

Ursula Philipota van Raesfelt (1643-1721)

Godard baron van Reede, 1ste graaf van Athlone (1644-1703)

Het echtpaar kreeg 14 kinderen van wie er 12 in leven bleven. De dochters werden katholiek opgevoed, de zoons gereformeerd. Na het overlijden van Ursula Philipota werd haar zoon Godert Adriaen de nieuwe heer van Harreveld. Na zijn overlijden in 1730 was diens zoon, eveneens Godert Adriaen genaamd, de erfgenaam. En na diens overlijden in 1766 werden zijn beide zusters, Ursula Philippota, gehuwd met F.S.C. baron van Randwijck, en Willemina Jeanne, gehuwd met G.G. baron Bentinck, met Harreveld beleend. Later werd Harreveld eigendom van de neven G.A. baron van Randwijck en W.J.B. baron Bentinck. Zij verhuurden aan de katholieken van Zieuwent en Harreveld de als kerk ingerichte paardenstal en het woonverblijf van de priester. In 1787 bedroeg de huur hiervoor 20 ducatonen.

In 1789 verkochten de erven Bentinck en Van Randwijck de havezate Harreveld aan G.J.J.A.A. (Gerrit) baron van Dorth tot Holthuisen en diens zuster, de bekende freule J.M.C.J. (Judith) van Dorth tot Holthuisen. De verstandhouding tussen de Van Dorths en hun katholieke huurders verslechterde snel. In 1794 weken de katholieken tijdelijk uit naar de nabijgelegen boerderij Kolkman. Daar stalen langstrekkende Franse troepen in 1795 misgewaden en kerksieraden, nadat baron Gerrit hen op boerderij Kolkman had gewezen.

Vanaf 1795 was er geen overheidstoestemming meer vereist voor het bouwen van een kerk. In 1797 kwam een nieuwe kerk gereed op een meer centraal gelegen plaats op het Hoenderboom in Zieuwent. Maar gedurende 100 jaar was vanuit Harreveld het katholieke geloof in Zieuwent en Harreveld onderhouden.

De in 1797 in Zieuwent gereed gekomen kerk werd in de jaren 1837-1838 herbouwd en uitgebreid. Nadien is de huidige Sint-Werenfriduskerk gebouwd en is de oude kerk gesloopt.

De Hervormden, van welke men er ruim 370 aantreft, onder welke 190 Ledematen, maken eene gemeente uit, welke tot de classis van Zutphen, ring van Winterswijk, behoort.

Een opmerking vooraf: tegenwoordig is het woord 'lidmaat' gebruikelijk als het gaat om aangeslotenen bij een kerk. Maar vroeger werd hiervoor ook het woord 'ledemaat' gebruikt. Door de op 31 mei 1580 te Harderwijk gehouden provinciale Synode van Gelderland werd besloten voorlopig voor ieder kwartier van Gelderland één classis op te richten. Ook het kwartier van Zutphen zou dus een classis krijgen. Maar dit werd een valse start. De Tachtigjarige Oorlog was nog in volle gang en in 1586 werd Zutphen ingenomen door de Spanjaarden.

Herovering van Zutphen door prins Maurits in 1591; Rijksmuseum Amsterdam

Maar nadat eind mei 1591 Zutphen door prins Maurits was heroverd kon de classis een herstart maken.

Aan de organisatie van de classes lagen ten grondslag de in de achtereenvolgende kerkenordeningen opgenomen bepalingen, vastgesteld op de nationale Synode van Dordrecht in 1578, de generale Synode van Middelburg in 1581, de nationale Synode te 's-Gravenhage in 1586 en de nationale Synode gehouden te Dordrecht in 1618 en 1619.

De classis werd ingesteld voor het gehele Kwartier van Zutphen – of 'Graffschap Zutphen' – maar de classis functioneerde niet meteen voor het gehele gebied. Borculo en Lichtenvoorde waren tot 1616 nog bezet door Münster. En Groenlo was tot 1627 Spaans en dus katholiek.

Om de reformatie uit te breiden tot het platteland had men de medewerking van de roomse geestelijken aldaar nodig. In 1598 werden velen van hen opgeroepen op de classicale vergadering te verschijnen. Of vanuit een bepaalde plaats een pastoor dan wel een predikant verscheen, was niet altijd duidelijk. Sommigen kwamen als pastoor en verlieten de vergadering als predikant, nadat zij verklaard hadden als een goed predikant werkzaam te willen zijn. Daartoe behoorde dan ook dat zij hun concubines moesten trouwen, aldus Thielen.

Na de verdrijving van de Münsterse bezetting uit de heerlijkheden Borculo en Lichtenvoorde werd door een buitengewone vergadering op 6 maart 1616 besloten alle pastoors, schoolmeesters en kosters van de heerlijkheid Borculo op te roepen. Onder hen was ook pastoor Bernardus Hollius van Borculo, die verklaarde voortaan als gereformeerd predikant werkzaam te willen zijn. Pastoor Hollius was overigens in 1611 ook al eens bij de classis geweest. Hij was daar toen om te pleiten voor zijn zoon Bernardus jr. die predikant was te Vorden en door de classis wegens wangedrag was afgezet.

Pas na de verovering van Groenlo in 1627 door Frederik Hendrik kon ook Groenlo toetreden tot de classis. In 1680 besloot de classis tot een verdeling in vier kringen te weten Zutphen, Doesburg, Groenlo en Bredevoort. Lichtenvoorde viel onder Groenlo. Om tot een evenwichtiger verdeling te komen wordt de indeling in 1798 gewijzigd en komen er vier 'ringen' met elk 11 of 12 predikanten. De organisatie en de taken van de ring waren geregeld in een door de classis vastgesteld Ringreglement. De ringen die dan gevormd worden zijn Zutphen, Groenlo, Winterswijk en Doesburg. Lichtenvoorde werd ingedeeld bij de ring van Winterswijk, die bestond uit Winterswijk en Doetinchem (beide 2 predikanten) en Bredevoort, Aalten, Lichtenvoorde, Dinxperlo, Varsseveld, Terborg, Silvolde en Gendringen (telkens 1 predikant).

De eerste, welke in deze gemeente het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest de zelfde die hier vroeger Roomsche Priester was geweest, in 1602 als Hervormden Predikant aangesteld, en 1615 overleed, doch wiens naam onbekend is, hij werd in 1616 opgevolgd door Thomas Comin die in 1624 naar Winterswijk vertrok. Het beroep is eene koninklijke collatie.

Een in 1602 aangestelde, onbekende predikant

Van der Aa meldt, maar dat is bijna 250 jaar na dato, dat van de eerste predikant de naam niet meer bekend is en dat alleen bekend is dat hij oorspronkelijk eerst als rooms-katholiek priester werkzaam was, dat hij in 1602 als hervormd predikant was aangesteld en dat hij in 1615 was overleden.

Thielen vermeldt in zijn boek het overlijden van de oude blinde vicaris Gerhardus tho Grothe in het jaar 1602. In 1602 was de hoofdkerk in Groenlo gereformeerd en dus zou voortaan de classis Zutphen zich gaan belasten met Lichtenvoorde. Maar Thielen vermeldt ook dat de classis van Zutphen in 1602 toch géén opvolger benoemde, vanwege de lopende processen tussen de bisschop van Münster en Joost van Limburg Stirum over de status van Borculo en Lichtenvoorde. En hij vermeldt dat het bisdom Münster evenmin iemand benoemde. En dat toen de kleurrijke heer Berndt uit Stadtlohn werd aangezocht door de inwoners van Lichtenvoorde zelf.

Mogelijk was deze heer Berndt die eerste, aan Van der Aa onbekende predikant, ook al is heer Berndt niet in 1615 overleden. Na het einde van de Münsterse bezetting in 1616 bepleite hij immers nog bij de classis om als calvinistisch predikant zijn werkzaamheden in Lichtenvoorde te kunnen voortzetten.

Thielen vermeldt in zijn boek ook nog dat in Münster in 1602 wel de benoeming van ene Rheiner von Cölln, de zoon van de voogd van Lichtenvoorde, als opvolger van Tho Grote zou zijn overwogen. Mogelijk besloten zowel het bisdom Münster als de classis Zutphen de kwestie rond de opvolging van Gerhardus tho Grothe niet met een officiële benoeming op de spits te drijven. En gaf dit heer Berndt de kans om tot 1606, toen Groenlo weer Spaans werd, min of meer met instemming van de classis zijn werkzaamheden te verrichten, ook al was men in 1604 de classis in Zutphen deze 'godtlosen duvelsbander tott Lichtenforde' eigenlijk liever kwijt dan rijk.

En zag hij vervolgens kans om ook na de inname van Groenlo door de Spanjaarden in

1606 werkzaam te blijven in Lichtenvoorde, nu weer als katholiek priester onder het bisdom Münster, totdat in 1616 Lichtenvoorde werd ingenomen door Zutphense soldaten en dominee Cuijminck werd benoemd.

Thomas Cuijminck, de eerst bekende predikant

Op de [website](#) van de PKN- gemeente Lichtenvoorde staat dominee Th. Cuijminck als eerste Lichtenvoordse predikant vermeld. Hij trad aan nadat in 1616 aan de Münsterse bezetting een einde was gekomen. Hij werd als proponent in Lichtenvoorde benoemd, blijkt uit de '[Naamlys, der predikanten, die in de gemeenten, behoorende onder de IX. Classen van het Geldersche Synode zedert de Hervorming der Kerken tot den Jaare 1750. het Heilig Evangelium bediend hebben](#)'.

Een proponent is een afgestudeerd theoloog die mag preken en beroepen kan worden door een gemeente. Oorspronkelijk was de proponent een man die getoetst werd of hij geschikt was om predikant te worden in de gereformeerde, later de hervormde kerk. In principe had een proponent aan een universiteit theologie gestudeerd. Een student werd proponent door met goed gevolg een examen in de classis, af te leggen. Dit was het praeparatoir (voorbereidend) examen. In de zeventiende en achttiende eeuw moest hij om toegang hiertoe te krijgen testimonia, academische getuigschriften, van zijn hoogleraren overleggen. Het was echter ook mogelijk om zich op grond van bijzondere bekwaamheid (of 'singuliere gaven') aan te melden voor het preparatoir examen. Met name in het begin van de zeventiende eeuw waren er als gevolg van het geringe aantal academisch opgeleide theologen veel van deze predikanten of 'duytsche clercken' die geen academische studie hadden gedaan.

De inmiddels gearchiveerde website [heerlijkheidborculo.nl](#) vermeldde dan ook: 'De Classis besloot op 18 juni 1616 dominee Thomas

Cumingius te beroepen. Maar deze moest eerst nog wel slagen voor zijn examen.'

Hij werd in 1624 predikant in Winterswijk. In het Erfgoedcentrum Zutphen bevindt zich nog een akte waarbij prins Maurits als heer van Bredevoort, de beroeping van ds. Thomas Cuminus door de kerkenraad van Winterswijk goedkeurt. Uit de voluntaire protocollen van Bredevoort blijkt dat hij op donderdag 16 mei 1642, als weduwnaar van Catharina Bruijninck, de woning van hemzelf en van zijn minderjarige kinderen in Winterswijk heeft verkocht. Op 30 november van dat jaar hertrouwde hij met Maria Nolde. In de volontaire protocollen van Bredevoort is verder nog vermeld hoe de beide echtelieden op vrijdag 8 september 1643 een 'langstlevende testament' opmaakten. Niet alleen hij, maar ook zij had voorkinderen uit een eerste huwelijk.

De achternaam van Thomas wordt wisselend geschreven, onder meer als Cuijminck, Cumin, Cumijn en verlatijnst als Cuminus en Cumingius. De naam is eigenlijk Cumming of Cumyn (in het Schots Gaelic: Cuimeinich). De variant Cuijminck is dan zoals die naam in Achterhoekse oren moet hebben geklonken.

Thomas Cumming was een Schot uit Aberdeen. Hij werd in 1614 ingeschreven als theologiestudent in de Universiteit van Heidelberg als een 'Belga Scotus', dus als een Schotse Belg. Hij had een Schotse vader en een Vlaamse (of mogelijk toch een Nederlandse) moeder. Zijn vader was gesneuveld in dienst van de Staten-Generaal als officier van een Schots regiment.

Thomas was in 1611 in Harderwijk afgestuurd in de theologie. Zijn scriptie had de titel 'Theses Theologicae de Sessione Christi ad

dexteram Patris', wat zoiets betekent als 'Theologische stellingen over Christus' plaats aan de rechterhand van de Vader'.

In 1612 was hij bij de universiteit van Franeker ingeschreven. Vervolgens keerde hij terug naar Aberdeen en vandaar ging hij naar Londen. In januari 1613 kwam hij aan in Londen, waar hij van koning Jacobus I van Engeland (tevens als Jacobus VI koning van Schotland) een aanbevelingsbrief meekreeg gericht aan de Staten-Generaal. In die brief werd Thomas aangeprezen als een jongeman die was toegewijd aan de studie en de beginselen van de theologie. De scriptie van Thomas Cumming heeft kennelijk indruk gemaakt. Koning Jacobus schijnt zelfs een exemplaar van die scriptie bewaard te hebben.

Thomas ging dus met een aanbevelingsbrief van zijn koning naar Nederland.

Tartan van de clan Comyn/Cumming

Maar in Nederland bleef hij niet lang. In 1614 schreef hij zich in bij de universiteit van Heidelberg. In Heidelberg kreeg hij een aanbevelingsbrief van keurvorst Frederik van de Palts. Daarna was hij achtereenvolgens in Frankfurt, Herborn-Nassau, Marburg en in 1615 weer in Heidelberg. Daarna ging hij naar Altdorf, Wenen, Basel en Zürich. In 1619, inmiddels predikant in Lichtenvoorde geworden, was hij weer in Franeker.

De aanstelling van de predikant geschiedt door de Heer of Vrouwe van de heerlijkheid, op voordracht van de kerkenraad en de gemeenteleden. In de 19e eeuw is de beroeping van de predikant een koninklijke collatie geworden.

Het collatierecht

Het collatierecht was het recht om iemand tot pastoor of een dominee te benoemen, als pastoor of dominee voor te dragen of om een benoeming als pastoor of dominee goed te keuren. Zoals eerder vermeld hadden de graven van Bronckhorst dit recht ooit verkregen toen zij een kapel in Vragender en later een kapel in Lichtenvoorde hadden gesticht. Het recht was

erfelijk en zelfs verhandelbaar, maar werd bij een grondwetsherziening in Nederland in 1922 afgeschaft, echter wel met de bepaling dat de eigenaar het recht tot zijn of haar dood mocht blijven uitoefenen. Koningin Wilhelmina zou tot haar dood in 1962 als laatste particulier het recht van collatie te hebben gehad. Dat was in Apeldoorn. Zij zocht daar de dominees uit.

Stadhouder Willem V had in 1776 de heerlijkheden Borculo en Lichtenvoorde gekocht. Het collatierecht in Lichtenvoorde kwam toen dus aan hem toe.

Door deze aankoop in 1776 draagt koning Willem-Alexander nog steeds de titel 'Heer van Lichtenvoorde'. De bezittingen van de familie Oranje-Nassau werden later door de Bataafse Republiek genationaliseerd en werden staatsdomein. Overigens is de familie Oranje-Nassau voor het verlies van haar bezittingen uiteindelijk wel gecompenseerd.

Wat betreft het collatierecht, dit was was in 1795 afgeschaft maar werd bij Soeverein Besluit van 28 september 1814 no. 4 ingaande 1 november 1814 hersteld. In dat besluit

bepaalde Willem I als soeverein vorst dat, in plaatsen die tot de domeinen van de Staat behoren, het collatierecht door hem wordt uitgeoefend. In 1815 riep Willem I zich uit tot koning, waarmee dit collatierecht inderdaad een 'koninklijke' collatie werd, zoals Van der Aa schrijft.

Tot de bezittingen in Lichtenvoorde behoorde ook een aantal boerderijen. De boerderijen die in Lichtenvoorde behoorden tot de Domeinen werden later verkocht aan particulieren, vaak aan welgestelde lieden zoals J.H.A. van Basten Batenburg, medisch doctor en tevens burgemeester van Lichtenvoorde of aan iemand als G.J. de Leeuw van Coolwijk, de erfmarkerichter van Zelhem.

De 11 Israelieten, die er wonen, behooren tot de ringsynagoge van Groenlo.

De joodse inwoners

In de tweede helft van de zeventiende eeuw vestigden de eerste joden zich blijvend in Groenlo. Van een georganiseerde joodse gemeente was pas vanaf het einde van de achttiende eeuw sprake. De joodse gemeenschap van Lichtenvoorde, waarvan al in 1740 melding wordt gemaakt, was te klein om synagogediensten en onderwijs te organiseren. Men was voor deze voorzieningen afhankelijk van Groenlo. Wel was er een joodse begraafplaats aan de Kerkdijk in Vragender, die aanvankelijk ook in gebruik was bij de joodse inwoners van Groenlo. In het begin werden de synagogediensten in een gehuurd huis gehouden. Mede door een ruime donatie van koning Lodewijk Napoleon was het mogelijk een synagoge te bouwen aan de Noteboomstraat. In 1822 werd een nieuwe synagoge aan de Schoolstraat ingewijd. Bij de ressortale

herindeling van 1814 kreeg Groenlo de status van ringsynagoge. Een ringsynagoge is in Nederland een synagoge van een middelbare rang. Zij is ondergeschikt aan een hoofdsynagoge, maar kan wel een aantal bijkerken onder zich hebben. Winterswijk en Aalten ressorteerden tot 1862 als bijkerk onder Groenlo.

Voor wie meer wil weten: In 'de Lichte voorde' nr. 27 is een artikel opgenomen onder de titel 'De Joden van Lichtenvoorde' van de heer Hans Kooger uit Arnhem over de geschiedenis van de Joden in Lichtenvoorde. In de Lichte voorde nr. 57 is een artikel opgenomen over de Joodse begraafplaats in Vragender van de hand van Theo Withag. En Henk Hanselman heeft in de Lichte voorde nr 68 een stuk geschreven over de Joodse familie Ten Bosch.

Men heeft in deze gemeente twee scholen, als: eene te Lichtenvoorde en eene te Zieuwent, die gezamenlijk gemiddeld door een getal van 250 leerlingen bezocht worden.

Het onderwijs, de scholen

Over het onderwijs in Lichtenvoorde in vroeger eeuwen heeft onder meer in de nrs 13, 22, 23 en 27 van 'de Lichte voorde' het nodige bestaan. Daarin lezen we onder meer dat in 1602 - Groenlo was nog niet heroverd door de Spanjaarden - 'de schoolmeesters van Grol armoedshalve waren vertrokken en dat 'de

Papisten van Grol haere kinderen na Lichtenvoorde ter scholen sint schickende'.

De katholieken van Groenlo stuurden hun kinderen dus naar school in Lichtenvoorde, dat toen dus klaarblijkelijk nog een katholieke onderwijzer had.

Vanaf 1616 waren er gereformeerde schoolmeesters in Lichtenvoorde. Over hun benoeming had sindsdien niet alleen de heer van Lichtenvoorde maar ook de classis te Zutphen het nodige te vertellen.

De functie van schoolmeester leverde niet genoeg op om van te leven, zodat deze schoolmeesters ook enkele nevenbetrekkingen hadden. In 1778 werd Sevrijn Hesselink door Willem V, als de nieuwe heer van Lichtenvoorde, bevestigd in zijn ambt van schoolmeester, koster, kerkmeester en voorzanger. Als schoolmeester was zijn taak: *'wel sorge te dragen, dat de Jeugd, aan sijn opsicht en instructie toebetrouwt, in de vereijste discipline gehouden en in het Leeren, Leesen, Schrijven, Cijfferen en Psalmsingen, mitsgaders in de gronden van den Waaren Christelijken Gereformeerden Godsdienst na behooren onderweesen werden'*.

In de loop der jaren werd school gehouden in een bouwhuis op 't Hof en in een schoolhuis op de huidige Varkensmarkt. Het schoolhuis op de Varkensmarkt is bij de stadsbrand van september 1735 afgebrand maar is daarna herbouwd, blijkt uit 'Stukken betreffende inzamelingen, gedaan naar aanleiding van de stadsbrand van 5 september 1735' (Ecal Doetinchem, Archief toegangsnummer 0115 – Inventarisnummer 31. Een transcriptie staat op genealogiedomein.nl).

In 1660 hadden Arnold Otto de Rode van Heeckeren en de huislieden van Vragender toestemming gevraagd en gekregen van de classis om ook op Tongerlo een 'paedagogus' onderwijs te laten geven, vanwege de afstand tot Lichtenvoorde en de onbruikbaarheid van de wegen in de winter. Er speelde bij dit verzoek echter ook nog iets anders blijkt uit het notulenboek van de Nederduits Gereformeerde Kerk van 6 december 1659, namelijk dat de kinderen bij de Lichtenvoordse schoolmeester Willem Jansen Berckelaer *'in lesen en schryven weinigh of niet profitiren en dat Willem Berckelaer in 't gemein met sijn particulieren affairen soo veel te doen heeft, dat hij de kinderen vergeet'*.

In de Bataafse en Franse tijd werden kerk en staat gescheiden en werd onderwijs in principe een verantwoordelijkheid van de gemeentebesturen. Gerrit Hendrik Schepers, voorheen schoolmeester te Meddo, werd de eerste door

het gemeentebestuur benoemde schoolmeester in Lichtenvoorde. Maar deze benoeming aanvaardde hij pas, nadat de kerkenraad had beloofd dat hij ook kerkmeester en koster zou kunnen worden.

Het oude schoolhuis aan de Varkensmarkt moet in 1797 al in een slechte staat verkeerd hebben. In 1815 werd het oude poorthuis aan de huidige Korte Rapenburgsestraat verbouwd tot 'schoolgebouw'.

Detail van de kadastrale kaart 1832 met daarop in blauwe kleur links onder het oude poorthuis aangeduid als 'Schoolhuis'. Het blauw ingekleurde perceel in het midden is waarschijnlijk het eerdere schoolhuis.

Schepers gaf daar voortaan les, samen met de hulponderwijzer J.D. Hoetink ('Hoytink') in twee lokalen, een op de begane grond en een op de verdieping.

In de jaren 1826-1828 werd steeds duidelijker dat dit gebouw niet langer geschikt was. In de zomer gingen doorgaans minder kinderen naar school, maar in de winter kon het aantal leerlingen flink oplopen. De gemeenteraad was het met Schepers eens dat *'deze twee hokken veel te klein, te laag van verdieping en niet geschikt zijnde tot dat waartoe ze moeten dienen'*. Maar, zo overwoog de raad, uitbreiding ter plaatse is niet mogelijk en nieuwbouw elders is te duur. De gemeente heeft geen geld en de inwoners, vooral landbouwers en dagloners met een middelmatig inkomen, zouden deze extra lasten niet kunnen opbrengen.

Op 31 maart 1826 bezocht de schoolopziener de school. Op die dag waren er 130 leerlingen, maar de beide onderwijzers hadden ook wel eens 320 leerlingen in hun twee vertrekken. Ook ontbrak het aan schoolmiddelen.

In 1828 ziet de gemeenteraad toch kans om aan de Rentenierstraat op een geschikte, niet te drukke plek een huis aan te kopen. Het huis zal worden gesloopt en de afkomende materialen zullen zo veel mogelijk worden hergebruikt.

De bouw is financieel mogelijk mede dankzij een provinciale subsidie. Op de kadasterkaart van 1832 staat het betreffende perceel aangeduid als sectie G nr 1417, eigendom van de marke Lichtenvoorde. Het wordt aan de noord- en oostzijde begrensd door de dan nog niet gedempte grachten.

Kadasterkaart 1832; de nieuwe school

In 1865 zou op dezelfde plaats aan de Rentenaarstraat een nieuwe tweeklassige school gebouwd worden. Die school kwam in 1887 leeg te staan toen een nieuwe school aan de Dijk (de huidige Dijkstraat) werd gebouwd. Het leegstaande gebouw is later nog enige tijd gebruikt als boterwaag en uiteindelijk zijn er woningen in gerealiseerd. En zo wordt dit voormalige schoolgebouw nu nog gebruikt.

De in 1865 gebouwde voormalige openbare lagere school (foto van 1913). Er waren in 1913 drie woningen in gevestigd, waarvan een met een stalhouderij.

Foto: www.beeldbanklichtenvoorde.nl

In Zieuwent verliep het anders, lezen wij in 'De historie van Zieuwent', pagina 187 en volgende. Vóór 1795 was er geen school, kerk of kerkhof. In 1807 – de tijd van het Koninkrijk Holland - kreeg de pastoor toestemming van

de provincie om een school te bouwen. De school werd gebouwd op kosten van de inwoners. De gemeenteraad vond een school in Zieuwent namelijk niet nodig. Er liepen twee goede dijken naar Lichtenvoorde, die sinds enige tijd zodanig verbeterd waren dat zij ook bij overstroming goed bruikbaar waren. En men kon met een kwartier in Lichtenvoorde zijn volgens de gemeenteraad, die daarbij rekenende vanaf de Zieuwentse parochiegrens aan de Japikweg.

Kadasterkaart anno 1832 met de school van Zieuwent

Schermprent van hisgis.nl; in rood de bebouwing in 1832

Als eerste onderwijzer werd Peter Peper uit Emmerik benoemd in 1808 door de kerkmeesters en rotmeesters van Zieuwent, met goedkeuring van de bailluw (burgemeester) A.H. Hummelink. Maar een financiële bijdrage van de gemeente zat er in 1808 niet in, ook geen f 50,- per jaar voor de schoolmeester als tegemoetkoming omdat niet alle ouders het schoolgeld konden betalen.

Peter Peper werd tevens benoemd tot koster. Een deel van de parochie lag binnen de gemeente Ruurlo. Voor de gemeente Ruurlo deed hij afkondigingen aan de deur van de

kerk. Ook trad hij op als ambtenaar en gaf hij geboorten, huwelijken en overlijdens door aan de gemeente Ruurlo. Het Ruurlose Broek was namelijk in de winter nauwelijks begaanbaar. Vanaf 1823 kreeg Peter Peper een rijkstoelage van f 100,- en een vergoeding van f 140,- van de gemeente als compensatie voor het niet ontvangen van schoolgelden.

Peter Peper was vanaf 1844 vaak ziek. Zijn schoonzoon Martinus Smits nam in die tijd de school waar. Peter overleed in 1850 op 77-jarige leeftijd. Hij werd als hoofdonderwijzer opgevolgd door zijn schoonzoon, die de school inmiddels 6 jaar had waargenomen en dat zonder dat het de gemeente wat had gekost, zoals burgemeester Van Basten Batenburg voorhield aan de gemeenteraad toen over Smits' benoeming moest worden besloten.

De school werd in 1824 beschreven als een gebouw in goede staat, ruim en lichtig en van behoorlijke meubels voorzien. Maar in 1853 was de school in zeer slechte staat. Vernieuwing was nodig. Het kerkbestuur besteedde sloop en nieuwbouw aan. De gemeente wilde geen bijdrage leveren omdat het gebouw niet van de gemeente was. De kosten werden daarom omgeslagen over de parochianen in verhouding tot hun bezit. Zelfs de knechten en meiden werden aangeslagen.

De benodigde stenen moesten komen van de steenoven in Winterswijk, 3 uren gaans, dat wil zeggen 15 km over bulten en door moerasen. Maar er mochten alleen paarden gebruikt worden die voor de belastingen waren aangegeven. Om deze extra kosten uit te sparen, werd besloten om de stenen uit Winterswijk per kruiwagen aan te voeren. De 15 km werd in 300 stukken verdeeld, waarbij elk stuk aan

één man met kruiwagen werd toegewezen. Vanaf de steenoven kruidde de eerste man zijn kruiwagen met 50 stenen naar de tweede man. Daar gaf hij de kruiwagen over aan de tweede man en nam diens lege kruiwagen mee terug. De tweede man kruidde de kruiwagen naar de derde en nam diens lege kruiwagen mee terug en zo vervolgens tot de hele route naar Zieuwent was afgelegd. Op die manier werden 22.000 stenen van Winterswijk naar Zieuwent overgebracht.

In de jaren 1887-1888 werd de toestand van de school steeds slechter, terwijl het aantal leerlingen bleef stijgen. In 1889 stelde de Geneeskundig Adjunct Inspecteur van Gelderland van het Geneeskundig Staatstoezicht een rapport op over de slechte toestand van de school. In een brief aan burgemeester en wethouders schreef hij in de ambtelijke taal van die tijd: *'Ik heb mitsdien de eer Uw College te verzoeken om binnen den tijd van éénen maand een degelijk plan tot verbetering of nieuwen bouw van een School ter goedkeuring aan de Heer Districts Schoolopziener te Zutphen in te dienen en mij hieromtrent te willen berichten. Mocht de Raad Uwer gemeente hiertegen bezwaar hebben of binnen deze termijn niet gereed zijn, dan zoude ik mij tot mijn leedwezen verplicht achten om art. 5 van de Wet van 17 Aug. 1878 S 127 in toepassing te doen brengen. Mocht dit kunnen worden voorkomen dan zal dit mogelijk aan U Ed. en ook aan mij aangenaam zijn.'*

Deze brief maakte kennelijk wel indruk want eind november van dat jaar kwam een grote verbouwing gereed en was de school alsnog volgens de eisen der wet ingericht.

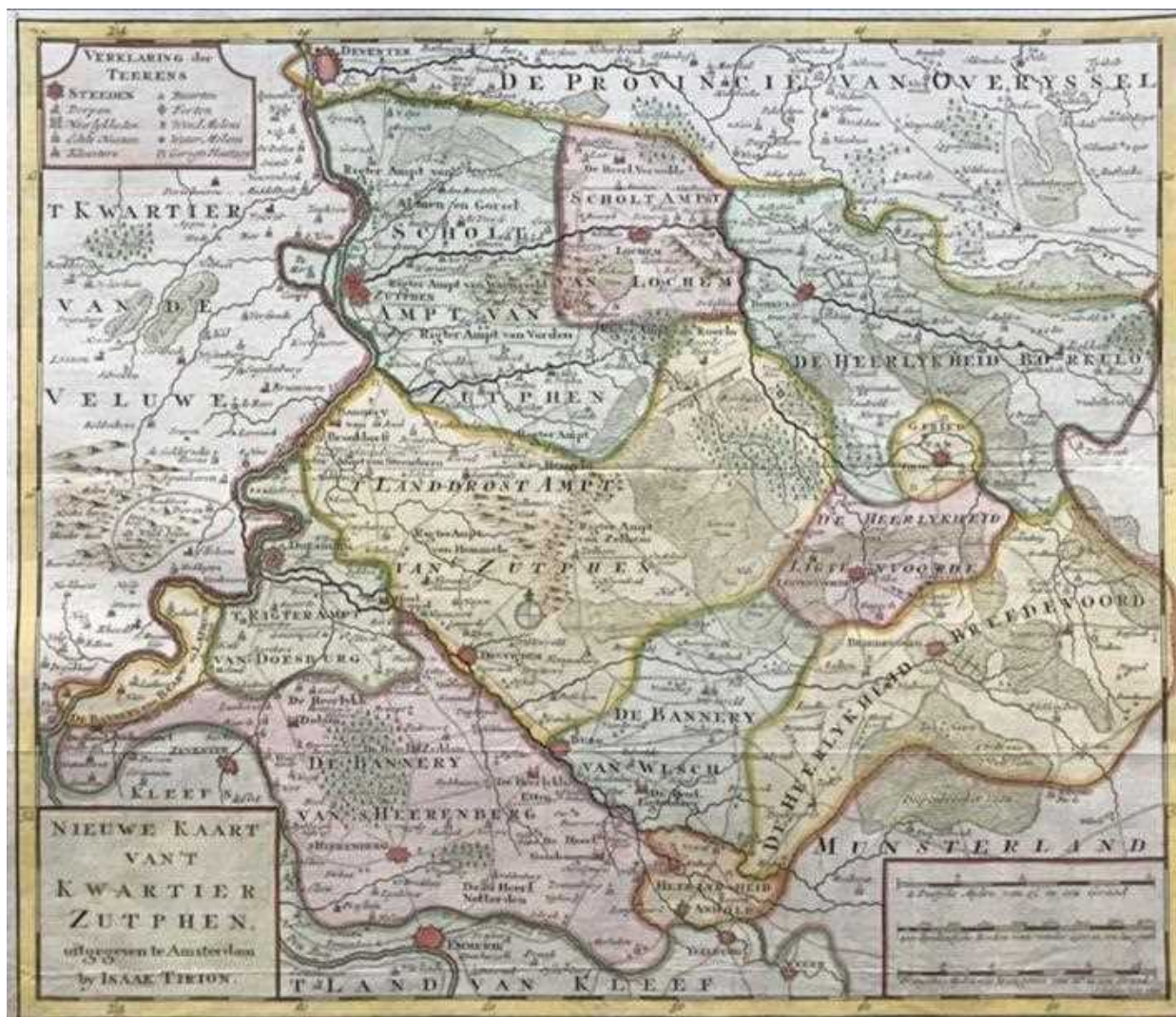
De gemeente Lichtenvoorde is eene heerlijkheid, welke vroeger in het bezit was van het oude geslacht van Bronckhorst. In het jaar 1777 werd zij door Willem V, Prins van Oranje, aangekocht van den Vorst en Vorstinne Czartorisky, Generaal van Podolië, thans behoort zij aan het Domein.

Heerlijkheden

In vroeger tijden konden particulieren eigenaar zijn van een heerlijkheid. Dat wil zeggen dat zij als particulier binnen hun gebied bepaalde overheidsbevoegdheden in eigendom hadden. Welke bevoegdheden dat precies waren, kon per heerlijkheid verschillen. Onder meer het benoemen van allerlei ambtsdragers behoorde vaak tot die bevoegdheden. Ook bezat de heer

van een heerlijkheid binnen zijn gebied vaak boerderijen en landerijen, die hij verpachtte tegen betaling van een pacht in geld en/of in natura. Een heerlijkheid was een bezitting die kon vererven en die verhandelbaar was. Het was niet ongebruikelijk in die adellijke kringen dat men meerdere heerlijkheden in bezit had door erfenis of door aankoop.

Kaart met de bestuurlijke indeling van het kwartier van Zutphen (ca 1735)

De heerlijkheid Lichtenvoorde

De graven van Bronckhorst hadden al in het begin van de 13^e eeuw een burcht in Lichtenvoorde en hadden toen dus kennelijk ook al bepaalde rechten in Lichtenvoorde. In 1356 verwierven zij ook de heerlijkheid Borculo. Na het overlijden van de laatste graaf van Bronckhorst-Borculo en de dood van zijn weduwe, die in 1579 zonder nazaten was overleden, werd Lichtenvoorde door het prinsbissdom Münster bezet. De prinsbisschop van Münster meende namelijk oude rechten te hebben, die nu weer aan hem vervallen zouden zijn, omdat volgens het Münsters recht alleen mannelijke nazaten konden erven.

Door de hiervoor reeds genoemde uitspraak van het Hof van Gelre in december 1615, waarbij de aanspraken van de bisschop werden afgewezen, kwamen Borculo en Lichtenvoorde in 1616 alsnog in bezit van de

erfgenaam graaf Joost van Limburg Stirum (1560-1621, een verre verwant van de familie Van Bronckhorst. In 1616 werd graaf Joost ingehuldigd en bij die gelegenheid verklaarde hij dat Lichtenvoorde voortaan een op zichzelf staande heerlijkheid zou zijn. Graaf Joost van Limburg Stirum overleed in 1621 en na zijn dood viel Lichtenvoorde uiteindelijk toe aan zijn derde zoon Willem Frederik (1594-1635). Na diens overlijden in 1635 kwam Lichtenvoorde in het bezit van diens broer Georg Ernst van Limburg Stirum, heer van Wisch (1593-1661). Deze had één kind, Maria Magdalena van Limburg Stirum (1632-1707), getrouwd met Hendrik graaf van Nassau Siegen. In 1661 erfde zij Lichtenvoorde van haar vader. Zij verkocht Lichtenvoorde in 1701 aan Johann Friedrich baron von Heyden (1633-1715), een Pruisische generaal en gouverneur

van Wesel. Na diens overlijden werd diens broer Johann Sigismund Wilhem (1641-1724) de nieuwe heer van Lichtenvoorde. En vervolgens, na het overlijden van Johan Sigismund Wilhelm, erfde zijn dochter Sophia Charlotta (1696-1738) de heerlijkheid Lichtenvoorde. Zij was getrouwd met Johan Casper von Dörnberg-Herzberg. Hun zoon, Wolfgang Ferdinand von Dörnberg (1724-1793), verkocht Lichtenvoorde in 1763 aan de zeer bemiddelde rijksgraaf Georg Detloff von Flemming (1699-1771), een militair in Saksisch-Poolse dienst, afkomstig uit de omgeving van het toenmalige Gemenebest van Polen en Litouwen. Georg Detloff von Flemming kocht tegelijkertijd ook de heerlijkheid Borculo. Hij overleed in 1771. Zijn dochter Isabella gravin von Fleming (1746-1835) erfde toen Lichtenvoorde. Zij was getrouwd met haar neef prins Adam Casimir Czartoryski, 'generaal van Podolië'. Generaal moet hier niet worden begrepen als een militaire rang. Czartoryski was de 'starosta generalny', de gouverneur van Podolië. De historische regio Podolië was indertijd Pools maar behoort nu tot Oekraïne en voor een klein deel tot Moldavië. Het echtpaar verkocht Lichtenvoorde en Borculo in 1776 aan Willem V van Oranje.

De Czartoryski's waren een belangrijk Pools adelsgeslacht. Adam Casimir was zelfs door zijn vader naar Engeland gestuurd voor een opleiding om ooit koning van Polen te worden. Maar toen hij koning kon worden, weigerde Adam Casimir de kroon. Zijn neef Stanislaus August Poniatowski, wiens moeder ook uit het geslacht Czartoryski stamde, werd toen koning van Polen. Deze Stanislaus bleef koning tot Polen in 1793 bij de derde Poolse deling werd opgedeeld onder de toenmalige grootmachten Pruisen, Rusland en Oostenrijk, waardoor Polen als land tot 1918 van de landkaart verdween.

Ook Isabella was een belangrijk figuur in de Poolse geschiedenis. Zij was liberaal, progressief en sterk Pools-patriottisch. In 1772 verbleef ze in Parijs en ontmoette daar prominente figuren als de Amerikaanse staatsman Benjamin Franklin en de belangrijke Franse schrijvers Jean Jacques Rousseau en Voltaire. Het echtpaar verbleef meestal op zijn Blauwe Paleis in Warschau. Maar de echtelieden hadden ook een zomerpaleis in Pulawy en een

paleis in Sieniawa. Op het paleis in Pulawy ontvingen zij regelmatig schrijvers, dichters filosofen en kunstenaar om te praten over zaken op het gebied van literatuur, poëzie, filosofie en soms nog andere kunsten en politiek. Na de Poolse deling maakte Isabella zich sterk voor een opnieuw onafhankelijk Polen.

Prinses Isabella Czartoryska, rijksgravin van Flemming (1746-1835),

Prins Adam Casimir Czartoryski (1734-1823)

Isabella legde ook een grote kunstverzameling aan in Pulawy. In 1830/1831 kwamen de Polen in opstand tegen de Russische overheersing onder leiding van Adam Jerzy Czartoryski, de zoon van Adam Casimir en Isabella. De opstand mislukte en de kunstcollectie werd in 1831 geëvacueerd naar Parijs. In 1876 ging de collectie terug naar Polen en werd zij in een museum ondergebracht. De collectie is in de Tweede Wereldoorlog door de Duitsers en mogelijk ook door Russen geplunderd. Lang niet alles wat toen is gestolen, is na de oorlog weer teruggekomen.

Na de Tweede Wereldoorlog werd de collectie

genationaliseerd door het communistisch bewind. Na de val van het communisme sprak het Poolse Hoogerechtshof in 2011 uit dat de genationaliseerde bezittingen terug moesten naar de familie Czartoryski. In 2016 heeft de Poolse regering alles gekocht voor een bedrag van 100 miljoen euro. De werkelijke waarde werd geschat op 3 miljard euro. De kunstcollectie is nu ondergebracht in het Prinses Czartoryska-museum in Krakau.

De Czartoryski's en Willem V hebben zich niet persoonlijk bezig gehouden met de verkoop van Borculo en Lichtenvoorde. De Czartoryski's hadden twee Amsterdamse kooplieden als hun gemachtigde aangesteld en

Willem V had zijn Nassause Domeinraad die zijn bezittingen beheerde.

De 'notariele' overdracht van de heerlijkheid Lichtenvoorde vond plaats op vrijdag 17 januari 1777 bij het gericht in Lichtenvoorde, ten overstaan van richter G.L. Schalen en de keurnoten Ambrosius Tongerlo en Severijn Huijnink. Na de aankoop heeft de Nassause Domeinraad in 1777 een uitvoerig rapport opgesteld voor Willem V met betrekking tot zijn nieuwe bezittingen. Daaruit blijkt niet dat men toen al voorzag hoezeer de wereld er een kleine 20 jaar later door de Franse en Bataafse revolutie heel anders zou uitzien.

Czartoryskipaleis in Pulawy, de zomerresidentie van de Czartoryski's Foto: Wikipedia / Ghalas.

Het dorp Lichtenvoorde

Het dorp Lichtenvoorde, Ligtenvoorde of Lichtevoorde, ligt 7 uur Zuid Oost van Zutphen, 1 uur Zuid Zuid West van Groenlo, aan de Vordensche Beek. Het was weleer een tamelijk welgelegen stadje. Men telt er in de kom van het dorp 180 huizen en 1120 inwoners.

Een uur gaans = 5 km. De Baakse Beek of gedeelten daarvan hebben allerlei namen gehad, zoals de Hooilandsche Beek, de

Huninksche Beek, de Ruurlosche Beek, de Molenbeek en hier spreekt Van der Aa dus van de Vordensche Beek.

De rooms-katholieken

De Roomsche Katholijken, van welke men er 890 telt, maken met die uit de buurschappen Vragender en Lielvelde eene statie uit, welke tot het aartsbischdom van Gelderland behoort; ongeveer 1600 zielen, onder welke 1150 Communikanten telt, en door eenen Pastoor en eenen Kapellaan bediend wordt.

Met ‘communicanten’ zal in dit verband bedoeld zijn personen die ter communie mogen gaan. In die tijd waren dat in het algemeen personen vanaf 12 jaar. De kindercommunie vanaf 7 jaar werd pas in 1910 ingevoerd door paus Pius X.

Tot 1823 viel Lichtenvoorde onder het bisdom Münster. Vanaf dat jaar viel Lichtenvoorde onder de Hollandse Missie. Daarom is er geen sprake van parochie Lichtenvoorde maar van statie Lichtenvoorde. Pas in 1853 kreeg Nederland weer bisdommen en ging Lichtenvoorde vallen onder het aartsbisdom Utrecht. De Hollandse Missie was onderverdeeld in districten, aartspriesterdommen. De aarts-priesterdommen volgden soms wel, maar lang niet altijd de grenzen van de oude middeleeuwse bisdommen. Aan het hoofd van een

aarts-priester-dom stond een aarts-priester, wiens taken vrij beperkt waren. Die taken namen echter in betekenis toe vanaf 1727, toen er geen apostolisch-vicaris meer aan het hoofd van de Hollandse Missie stond en de Hollandse Missie onder rechtstreeks bestuur van de nuntius in Brussel en later van de internuntius in Den Haag was komen te vallen.

Van der Aa schrijft er het volgende over: *‘De Hollandsche Missie of Zending wordt bestuurd door eenen Superior die tevens Zaak-gelastigde van den H Stoel bij Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden is. Zij is zamengesteld uit zeven aarts-priesterdommen te weten bet aarts-priesterdom van Holland en Zeeland dat van Utrecht dat van Gelderland dat van Friesland dat van Zalland en Drenthe dat van Twenthe en dat van Groningen.*

De rooms-katholieke kerk

De Roomsche Katholieke kerk is een groot en fraai gebouw, dat in het jaar 1820 geheel nieuw gebouwd is, en heeft een sierlijk altaar met een schoon schilderstuk, het Heilig Avondmaal voorstellende.

Voordat in 1912 de huidige Bonifatiuskerk aan de Rapenburgsestraat werd gebouwd, stond er een kerk die in 1819 – niet pas in 1820 - was gebouwd. Maar ook voordat die kerk er stond, had Lichtenvoorde al een rooms-katholieke kerk op het Rapenburg. Dit was een zogenaamde ‘schuurkerk’. Toestemming voor de bouw van deze schuurkerk was verleend aan pastoor Rutger te Welscher, die pastoor was van 1732 tot 1761.

Overigens had ook de voorganger van pastoor Te Welscher, pater W. Keller, al de beschikking over een kerk bij zijn woning. In de Lichte voorde nr 75 is een artikel opgenomen over de sluiting van deze kerk in 1720 op last van richter F.H. Stumph.

Het woord ‘schuurkerk’ doet ten onrechte denken aan een primitieve en geïmproviseerde kerk. Toen pastoor Westerman in 1808 aan koning Lodewijk Napoleon verzocht om de protestantse kerk aan de katholieken toe te wijzen, was een van zijn argumenten dat er meer katholieken dan protestanten in Lichtenvoorde waren en dat de katholieken daarom de grotere

kerk nodig hadden ¹. De protestanten zouden dan de katholieke schuurkerk kunnen krijgen. Dit argument werd door de protestanten van tafel geveegd met het tegenargument dat de katholieke schuurkerk zelfs groter was dan de protestantse kerk ².

Wat later kon, onder koning Willem I, dankzij een regeringssubsidie van f 15.000 een nieuwe parochiekerk gebouwd worden. De toen verrezen waterstaatskerk werd op 14 december 1819 ingewijd. Deze door het rijk gesubsidieerde kerken werden ‘waterstaatskerk’ genoemd omdat het ontwerp en de bouw van deze kerken goedkeuring behoeften van - en werden gecontroleerd door ingenieurs van het ministerie van Waterstaat.

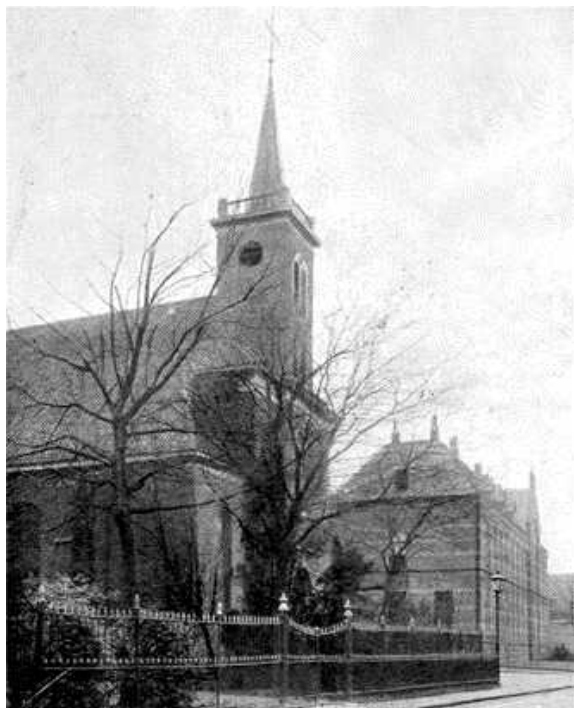
Het bouwen van kerken met staatssteun tussen 1814 en 1875 was ingevoerd omdat een regeling betreffende een proportionele verdeling van de kerkgebouwen niet van de grond was gekomen. Uiteindelijk werd daarom besloten, dat elke kerk in handen bleef van het genootschap dat die kerk op dat moment bezat.

¹ Het verzoek van pastoor Westerman is opgenomen in de Lichte voorde nr 3 pag. 10

² De reactie van de kerkenraad op dit verzoek is opgenomen in de Lichte voorde nr 4 pag. 4

Ter compensatie beloofde de overheid financiële ondersteuning bij de bouw van een kerk voor het andere genootschap. Vanaf 1848

konden ook gereformeerden gebruik maken van deze ondersteuning bij de bouw van hun nieuwe kerken.

*De waterstaatskerk omstreeks 1910
Beeldbanklichtenvoorde.nl*

*Interieur van de oude waterstaatskerk ca 1910
Beeldbanklichtenvoorde.nl*

De hervormde kerk

De Hervormde kerk, welke vóór de Reformatie aan den H. Johannes den Dooper was toegewijd, is een klein doch sierlijk gebouw, met eenen langen spitsen toren, en is van een klein, maar redelijk fraai orgel voorzien. In het jaar 1836 is deze kerk aanmerkelijk hersteld en vernieuwd.

Uiteraard gaat het hier om de huidige Johanneskerk van de protestantse gemeente Lichtenvoorde aan de Rentenierstraat.

Van der Aa vermeldt dat deze kerk in 1836 is hersteld en vernieuwd. De herinnering daaraan was kennelijk nog erg levendig toen Van der Aa dit in 1846 opschreef. Maar in de loop der jaren hebben wel vaker aanmerkelijke herstellen vernieuwingswerkzaamheden aan de kerk plaatsgevonden.

Dat de kerk vóór de reformatie toegewijd zou zijn geweest aan de H. Johannes, is niet juist. De Johanneskerk werd ná de reformatie als hervormde kerk gebouwd. Zij werd gebouwd in 1648 na langdurige voorbereidingen en geldinzamelingen door het hele land. Zo werd

er al gecollecteerd onder de legers van Prins Frederik Hendrik, toen die legers in 1627 voor Grol lagen. Maar de vergissing is begrijpelijk. Want voordat de kerk gebouwd werd, stond er de in 1496 gebouwde kapel, die eerst was toegewijd aan de H. Antonius Abt maar later inderdaad aan de H. Johannes de Doper.

In 1991 en 1994 heeft de Archeologische Werkgroep opgravingen rond de kerk verricht. Die opgravingen bevestigden het al langer bestaande vermoeden dat de Johanneskerk is gebouwd op dezelfde plaats als waar ooit de Antoniuskapel heeft gestaan. De contouren van de oude kapel, voor zover gelegen buiten de kerk, werden in 1996 met bakstenen aangegeven.

PKN-Johanneskerk

PKN-Johanneskerk (interieur)

PKN-Johanneskerk (interieur)

Foto 's: van PKN Johanneskerk op Flickr.com

*1996 Ter gelegenheid van 500 jaar kerk in Lichten-
voorde werden met rode bakstenen de contouren
aangegeven van de fundering van de oude Antonius-
kapel.*

Foto: www.oudheidkundelichtenvoorde.nl

Hervormde Kerk April 1894; foto: <https://beeldbank.cultureelerfgoed.nl/>

Twee avondmaalbekers

In het jaar 1830 heeft de Heer W. Wijnveldt aan de Hervormde kerk te Lichtenvoorde eenen zilveren beker voor het Heilig Avondmaal geschonken, waardoor zij er nu twee bezit.

*De avondmaalbeker uit 1648, met inscriptie:
Omnes non estis mundi, dwz Jullie zijn niet allen smetteloos (Johannes. 13:10)*

*De avondmaalbeker uit 1830, met inscriptie:
Willem Wijnveldt Overleden binnen Lichtenvoorde den 30 April 1829*

De twee bekers, één uit 1648 en de beker uit 1830, zijn nog steeds in het bezit van de protestantse gemeente. Van der Aa noemt 'W. Wijnveldt' als de schenker van de avondmaalbeker. Vaker wordt 'Joost Wijnveldt' genoemd als schenker. Er was inderdaad een Joost Wijnveldt (1734-1805), een man die niet onbemiddeld was. Hij was onder meer eigenaar van de molen in Lichtenvoorde. Maar deze Joost is al in 1805 overleden. Zijn zoon Johannes Ellebartus Theodorus Wijnveldt (1775-1855) was evenals zijn vader

welgesteld. Deze J.E.T. Wijnveldt had een zoon Willem, die in 1829 overleed op 23-jarige leeftijd. Hij had ook een zoon Joost, die in 1871 in Deventer op 68-jarige leeftijd is overleden. Dat deze Joost - 26 jaar oud - een beker heeft geschonken, ligt misschien minder voor de hand.

Wellicht was de beker, die blijkens het jaarmerk in 1829 is vervaardigd, een schenking in 1830 van J.E.T Wijnveldt, ter herinnering aan zijn één jaar eerder jong overleden zoon Willem?

De dorpsschool

De dorpsschool wordt gemiddeld door een getal van 150 leerlingen bezocht.

Over de dorpsschool, sinds 1828 gevestigd in een nieuw schoolgebouw aan de Rentenaarstraat, is hiervoor al het een en ander vermeld. Van der Aa vermeldt een gemiddeld

aantal leerlingen van 150. Het werkelijke aantal leerlingen kon echter nogal wisselen, zo blijkt uit het rapport van de schoolopziener uit 1826, genoemd op pagina 43.

Het geschil met Münster

Tusschen de Münsterschen en de Heeren van Bronckhorst was lang geschil geweest over het regt tot de heerlijkheid Borculo en Lichtenvoorde, toen, in het jaar 1615, het Hof van Gelderland, met eenige Raden uit de Hoven van Holland, Friesland en Utrecht vermeerderd, uitspraak over dit geschil deed ten voordeele van Joost Grave van Bronckhorst.

Hierop besloten de Algemeene Staten zich meester te maken van deze twee steden, waarin Münstersche bezetting lag. Herman Kreyink, een deel der bezetting uit Zutphen en de naaste steden geligt hebbende, bemagtigde Lichtenvoorde den 10 Januarij 1616.

De Zutphense troepen arriveerden op 10 januari 1616 en maakten aanstalten om de stadspoort open te breken. De verbouwereerde inwoners openden daarop snel zelf de poort tot het stadje, dat toen bestond uit de huidige Varkensmarkt en de directe omgeving van de PKN-kerk. Uit een kaart van landmeter Jan van Lindt (ca. 1650) kan worden opgemaakt dat er één brug toegang gaf tot het stadje, de brug over de toenmalige gracht bij het poorthuis aan de huidige Korte Rapenburgsestraat.

*Vermoedelijk de plaats waar de inwoners van Lichtenvoorde op 10 januari 1616 de poort geopend hebben voor de Zutphense troepen onder leiding van Herman Kreyink
Schermprint van Google.streetview*

Het huis te Lichtenvoorde

LICHTENVOORDE (HUIS-TE-), voormalig adellijk huis of slot in het graafschap Zutphen, kwartier, distrikt, arrondissement en 6 uur Zuid Oost van Zutphen, kanton en 1¹/₂ uur Zuid ten Westen van Groenlo, gemeente en in het dorp Lichtenvoorde. Dit huis is eenige jaren nadat de Prins van Oranje de heerlijkheid Lichtenvoorde had aangekocht, gesloopt geworden. Ter plaatse, waar het gestaan heeft, ziet men thans eene woning het Hof genoemd.

De daartoe behoord hebbende gronden, beslaande eene oppervlakte van 50 vierkante roeden worden thans in eigendom bezeten door G. J. Vriesen, Molenmaker te Lichtenvoorde

Nadat hij de heerlijkheid in 1777 had aangekocht, stemde Willem V er bij brief van 1 maart 1778 mee in om het huis te slopen. Zijn rapporteurs hadden hem bericht dat het een 'oud, onbewoonbaar en genoegsaem irreparabel gebouw' was. Een voorkamer van dit slot werd gebruikt tot vergaderkamer voor het gericht. Ook was er een 'gevangen kelder'. Zij legden aan Willem V voor om het gebouw geheel af te breken. De prins antwoordde:

Edele erentfeste, wijze, discrete, onze lieve getrouwe,

Ons conformeerende met Uw edele advis, vervat in derzelve missive van den 26. february laatstleden, nopens het demolieeren van het huys Lichtenvoorde, geleegen in onze heerlijkheden Borculo en Lichtenvoorde, hebben wij dienvolgende goedgevonden U edele bij dezen te authoriseren om het eerder zo beter het gemelde huys geheel en al te doen afbreeken, en

de afkomende materiaelen, voor zoverre nog goed zullen worden bevonden, te employeeren tot reparatie der verdere gebouwen in en van onze voornoemde heerlijkheden.

*Waarmede Wij blijven,
U edele geaffectioneerde,
(was getekend) W. Prins van Orange.*

*Gelders Archief te Arnhem. Kerk en huis te Lichtenvoerde. Tekening van Jan de Beijer, 1743.
Het huis was omringd door grachten en was toegankelijk via een ophaalbrug*

Met de woning 'Het Hof' zal Van der Aa het Richtershuis bedoeld hebben. Het Richtershuis heeft muurankers met het jaartal 1702, maar het zou al uit 1675 dateren. Het was oorspronkelijk waarschijnlijk een bouwhuis, een boerderij of koetshuis bij het kasteel. Het werd rond 1700 tot richtershuis verbouwd door richter Christiaan Stumph en zijn vrouw Maria van Diemen. Boven de voordeur is een steen aangebracht met de wapens van de families Stumph en Van Diemen. In het keldergewelf was een gevangenis ondergebracht, met ringen in de muren om gevangenen aan vast te leggen. Gedurende enige tijd heeft het Richtershuis ook dienstgedaan als gemeentehuis. In 1826 werd het pand door Roelof Buijnink gekocht. In de daarop volgende jaren werd het Richtershuis door verschillende families bewoond. Uiteindelijk kwam het weer in het bezit van de familie Buijnink. Het was inmiddels aan een grondige opknapping toe en in de jaren 1981/1982 werd het gebouw door de familie Buijnink gerestaureerd.

Het richtershuis op Het Hof (fotograaf onbekend)

Van der Aa vermeldt over de bij het slot behorende gronden, dat de molenmaker G.J. Vriesen hiervan 50 roeden (5000 m²) in eigendom had. Dat was dus in 1846. Blijkens het Kadaster was G.J. Vriesen in 1832 eigenaar van een woning naast de hervormde kerk, maar bezat hij verder nog geen grond in die omgeving. De timmerman/molenmaker G.J. Vriesen was afkomstig uit Winterswijk. Hij was in 1814

getrouwd met Engelina Buijnink, dochter van – zoals het huwelijksregister vermeldt - ‘vice-burgemeester’ Roelof Buijnink. Als timmerman heeft hij in 1819 samen met de metselaar A. Wamelink in opdracht van J.J.S. von Raesfeld de molen in Harreveld gebouwd.

Schermprent van hisgis.nl/planviewer; in rood de bebouwing in 1832; wit omrand het toenmalige perceel van G.J. Vriese, rechts naast de kerk. Bovenaan rechts het Richtershuis.

De buurschap Lievalde of Level

LIEVELDE of Level buurschap in het graafschap Zutphen provincie Gelderland kwartier district arrondissement en 7 uur Zuid Oost van Zutphen kant en 1½ uur Zuid Zuid West van Groenlo gemeente en ½ uur Noord ten Oost van Lichtenvoorde met 106 huizen en 670 inwoners

Van der Aa weet weinig bijzonderheden te melden over Lievalde. De spoorlijn Zutphen – Winterswijk werd pas in 1878 geopend. Dus dat kon hij nog niet melden. Maar ook geen vermelding van de rol van Lievalde bij het beleg van Groenlo in 1627. De herinnering aan het hoofdkwartier van Frederik Hendrik en de

Engelse en de Franse schans was kennelijk vervaagd. Een bijzonderheid van deze buurschap die hij wel had kunnen melden, is dat Lievalde kerkelijk deels georiënteerd was op Lichtenvoorde en deels op Groenlo. Dat zou zo blijven tot 31 december 1945 toen de Christus Koningparochie officieel werd opgericht.

De buurtschap Zieuwent

ZIEUWENT of Zieuwend ook Zijwent gespeld, op sommige kaarten ‘t Souwen en Schouwen en naar men wil oudtijds Sijenwede, dit is bezaaide weide, geheeten, buurschap in het graafschap Zutphen provincie Gelderland district arrondissement en 7 uur Zuid Oost van Zutphen, kanton en 3 uur Noord ten Westen van Groenlo, gemeente en ¾ uur West Noord West van Lichtenvoorde met 200 huizen waarvan slechts 13 met de kerk en school in de kom de overige verspreid en ongeveer 1400 inw die alleruitmuntendst vlas verbouwen uit hetwelk men dikwerf zulke fijne garens spint dat de zeven acht ja somtijds negen stokken slechts de zwaarte hebben van een half Nederlandsch pond.

Deze buurschap wordt gehouden voor het Terra Siellandorum voorkomende in het verdrag tusschen Annulphus, den twintigsten Bisschop van Utrecht, en Godschalk Graaf van Zutphen in 1059.

Er is een graaf van Holland en er zijn elders wel bisschoppen geweest met de naam Arnulf(us) of Annulphus. Maar een Utrechtse bisschop met de naam Annulphus lijkt nooit te hebben geleefd.

In 1059 was ene Willem van Gelre bisschop van Utrecht. Hij was bisschop van 1054 tot 1076. Deze bisschop was een jongere broer van de eerste graaf van Gelre. Gelre en Zutphen waren toen nog niet verenigd. Maar de bisschoppen van Utrecht hadden in die jaren wel belangen in deze omgeving. Zo werd er volgens Wikipedia in 1059 over de Lochemse

tienden een overeenkomst gesloten tussen graaf Godschalk en de bisschop.

In de 11^e eeuw was er een strijd gaande tussen de paus en keizer Hendrik IV van de Duitse landen. Inzet van de strijd was of de paus dan wel de keizer het recht had om bisschoppen te benoemen. Het huidige Nederland behoorde nog tot de Duitse landen en bisschop Willem koos in die strijd de kant van de keizer. Hij sprak in 1076 zelfs een banvloek uit over de paus. Dat had hij misschien beter niet kunnen doen: slechts één maand later is de bisschop overleden.

De inwoners die er op 9 na allen Roomsch Katholijk zijn, maken, met 420 uit de gemeente Ruurlo eene statie uit welke tot het aartsbischepdom van Gelderland behoort ongeveer 1790 zielen, en onder deze ongeveer 1500 Communikanten telt, door eenen Pastoor en eenen Kapellaan bediend wordt en eene eigene begraafplaats heeft. De eerste Pastoor die hier na de Hervorming gestaan heeft is geweest Johan Joseph Moryn. De kerk aan den Heiligen Werenfridus toegewijd is een nieuw gebouw met eenen koepeltoren en van een orgel en twee altaren voorzien. Men heeft er eene school, welke gemiddeld door 150 leerlingen bezocht wordt.

Het Zieuwent of het Sywent

ZIEUWENT (HET) of het Sywent, buurschap in het graafschap Zutphen provincie Gelderland kwartier, distrikt, arrondissement en 5 uur Oost ten Zuiden van Zutphen, kanton en 3 uur Zuid ten Oost van Lochem, gemeente en 1/2 uur Zuid Oost van Ruurlo met 70 huizen en 410 inwoners.

De buurtschap Vragender of Vrageren

VRAGENDER of VRAGEREN, buurschap in het graafschap Zutphen provincie Gelderland district, arrondissement en 7 uur Zuid Oost van Zutphen kanton en 1½ uur Zuid West van Groenlo, gemeente Lichtenvoorde met 80 huizen en 520 inwoners.

In deze buurschap ziet men nog den bouwval van eene kapel welke waarschijnlijk in de dertiende eeuw gesticht en aan den Heiligen Johannes toegewijd was.

Een foto van de ruïne staat op pagina 31. De Sint Jacobs- of Sint Japikskapel was toegewijd aan Sint Jacobus en dus niet aan de Heilige Johannes, zoals Van der Aa hier schrijft. Waarschijnlijk verwacht hij de naam van de kapel met de naam van de Johanneskerk in Lichtenvoorde.

De kapel wordt voor het eerst vermeld in 1444 in een overeenkomst tussen graaf Otto

van Bronkhorst en Wessel van de Cruce, pastoor van Groenlo, over de besteding van de inkomsten uit de kapel en de rechten die de pastoor van Groenlo zich voorbehoudt.

De tekst van die overeenkomst, een 'vertaling' in modern Nederlands en een toelichting op de overeenkomst zijn opgenomen in een artikel van pater M. Reinders O.F.M. in de Lichte voorde nr 10.

Het adellijk huis Vragender of Vrageren

VRAGENDER of VRAGEREN adellijk huis,

Van der Aa bedoelt hier waarschijnlijk niet Tongerlo. Daarover heeft hij een afzonderlijk lemma. Misschien bedoelt hij het Hof van Dalen, waarvan sprake is in de Lichte voorde nr. 1 uit 1972 en waarin de archeologische werkgroep meldt:

'Afgelopen zomer hebben we geprobeerd, om in Vragender de plaats te bepalen, waar vermoedelijk vroeger de adellijke hoeve de Hof van Dalen heeft gestaan, ondanks alle medewerking van de Heer Wassink geen succes gehad. Wie kan ons uit de impasse helpen? Is er onder de lezers iemand die aanwijzingen heeft, welke nut heeft voor onze werkgroep bij voorbaat dank'.

Bijna 30 jaar later, in de Lichte voorde nr. 62 uit 2011, wordt opnieuw van deze opgraving melding gemaakt:

'Enige leden van de werkgroep gingen kort na de oprichting, uiteraard met toestemming van de eigenaar, nabij Wassink in Vragender graven naar de restanten van de Hof van Dalen. Omdat er net was geploegd tot op een diepte van zestig centimeter, konden duidelijk de sporen van een gracht of sloot in het grondprofiel worden vastgesteld. Verder werd er niets gevonden.'

Klaarblijkelijk is er nog steeds maar weinig bekend over het adellijk huis dat in Vragender gestaan zou hebben.

Dorp en havezate Harreveld

HARREVELD dorp en havezate in het graafschap Zutphen provincie Gelderland Zie HERVELD HERVELD of Harreveld ook genaamd De Hof Diederich havezate in het graafschap Zutphen, provincie Gelderland, district, arrondissement en 7 uur Zuid Oost van Zutphen kanton en ½ uur Noord ten Oost van Groenlo, gemeente en ½ uur West ten Noord van Lichtenvoorde.

Deze havezate, bestaande in heerenhuis, daaraan behorende bouw-, wei-, bosch-, en veldgrond windkorenmolen en 13 boereplaatsen, te zamen eene oppervlakte beslaande van 226 bunder, wordt thans in eigendom bezeten en bewoond door den Heer JAN Joseph Silvester van Raesfeld, Medicinae Doctor. Een der vroegere bewoonsters van deze havezate, de Freule Johanna Magdalena Catharina Judith van Dorth, werd den 21 November 1799 als beschuldigd van verstandhouding met den vijand bij vonnis van de revolutionaire regtbank van Winterswijk doodgeschoten.

Freule van Dorth en haar broer Gerrit hadden het goed Harreveld in 1789 aangekocht. Ook toen moest al een soort van overdrachtsbelasting betaald worden. Zij hadden het goed gekocht voor 79.000 gulden en moesten daarover de 50^e penning betalen, dus 2%. Op [genealogiedomein.nl](https://www.genealogiedomein.nl) is een transcriptie ¹ met de afrekening te vinden. Zij bevat de namen van de vele verkopers (erven Van Reede) en een opsomming van alles wat aan boerderijen enzovoorts behoorde tot het goed Harreveld. De executie van de freule was schokkend nieuws, waarvan in 1799 landelijk in meerdere kranten melding gemaakt. De erfprins van Oranje - de latere koning Willem I -, diens moeder prinses

Wilhelmina van Pruisen en haar broer de koning van Pruisen stuurden condoleancebrieven aan broer Gerrit van Dorth. De freule ligt begraven in de Johanneskerk in Lichtenvoorde. Het goed Harreveld werd in 1801 openbaar verkocht. Koper werd de arts J.J.S. van Raesfeld te Bocholt.

Freule J. M. C. J. van Dorth tot Holthuysen en Harreveld, welke wegens de op den 5 September laatstleden in Lichtenvoorde voorgevallene oproerige bewegingen, voor de aldaar geëtablisceerden Militaire Rechtbank eenigen tyd gedetineerd is geweest; ingevolge sententie van gemelde Rechtbank, die haar den voorigen dag is bekend gemaakt, dien dag aldaar gefileert is.

De Haagse Courant van 29 november 1799 bericht van de executie van freule Judith van Dorth (www.delpher.nl)

Men is voornemens op Maandag, den 26 October, 1801, 'svoormiddags om 11 uren, op het Ambtshuise Lichtenvoorde, ten overstaan van den Gerichte aldaar, sijnal te verkoopen: Het HUIS en gewezen Kring van HARREVELD, bestaande in eene bewaame Heeren-Huizinge en Stallinge, met zyne Bosschen, Allées, Cingels, Plantagien en Tuinen, nevens die daarby en ondergehorende elf Bouwplaatsen, met hunne Wooningen en Getimmerten, voorts Bouw- en Weide Landen, alle in den Quartiere van Zutphen, onder Lichtenvoorde, naby laatstgemelde Plaats gelegen. Iemand daarin Gading hebbende, kan zich om nader onderrecht adresseeren by Mr. T. G. Plegger te Zutphen, by wien, alsmede ter Cancellarie des Ambts Lichtenvoorde. De Conditien zullen agt dagen voor den Verkoop te zien weezen, gelyk ook in de Herberg de Lindeboom, onder Harreveld, alwaar tevens de aanwyzing geschieden zal.

Advertentie in de Oprechte Haarlemse Courant d.d. 29 september 1801 betreffende de executoriale verkoop van het goed Harreveld De voor 26 oktober 1801 aangekondigde verkoop werd later uitgesteld tot 16 november (www.delpher.nl).

Het adellijk huis Tongerlo

TONGERLO adellijk huis, in het graafschap Zutphen provincie Gelderland, district, arrondissement en 7 uur Zuid Oost van Zutphen, kanton en 1½ uur Zuid Zuid West van Groenlo, gemeente en ½ uur Zuid van Lichtenvoorde. Dit adellijk huis beslaat met de daartoe behorende gronden eene oppervlakte van 80 bunder en wordt thans in eigendom bezeten door den Heer J.H.A. Van Basten Batenburg, Medicinae Doctor en Burgemeester te Lichtenvoorde.

Tongerlo wordt het eerst genoemd in 1399. Het is in bezit geweest bij de heren van Diepenbrock en van de adellijke familie De Rode

van Heeckeren. In 1677 komt Tongerlo in handen van een schuldeiser, Gerrit Heckink. Diens weduwe verkoopt het goed aan de

¹ <https://www.genealogiedomein.nl/6652-lichtenvoorde-heerlijkheid-ontvangsten-van-de-25e-50e-en-100e-penning-jaar-1789/file>, pag. 4

Zutphense burgemeester Arnoldus Wentholt (1649-1704). Arnoldus' zoon Dirk Joost Wentholt (1693-1742) en na hem diens zoon Arnold Hendrik Wentholt (1728-1762) erven het goed.

Tongerlo; prent uit omstreeks 1650
Wikipedia

Arnoldus Wentholt (1649-1704) en diens echtgenote
Elisabeth ten Behm (1656-1725)
Foto: RKD Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis.

Arnold Hendrik was getrouwd met Anna Christina Vles (1740-1806). Het echtpaar had één dochter. Na zijn overlijden hertrouwt de weduwe in 1766 met Isaac van der Meer de Walcheren (1731-1807). Van der Meer de Walcheren was vanaf 1770 richter en vanaf 1802 drost van Lichtenvoorde. Het echtpaar kreeg nog vijf kinderen. En zo kwam Tongerlo in bezit bij de Van der Meer de Walcherens. In 1831 koopt J.H.A. van Basten Batenburg (1793-1851), arts, koopman en burgemeester van Lichtenvoorde het goed Tongerlo van Jan van der Meer de Walcheren.

Dr. J.H.A. van Basten Batenburg, 1793 – 1851.
Olieverf, 1851 toegeschreven aan G. Hattink.
Beeldcollectie Van Batenborgh Stichting.

Van Basten Batenborg bezat veel boerderijen en landerijen in Lichtenvoorde en in omliggende gemeenten. Op de website www.vicarie.org lezen we over hem: 'Uit het Memoriaal journaal en grootboek uit 1844 van J.H.A. van Basten Batenburg (1793-1851) blijkt dat hij niet alleen een geneesheer was, maar ook, vanuit Lichtenvoorde, handelde in goederen als suiker, koffie en rogge. Die vervoerde hij o.a. per eigen schip op Suriname, genaamd de juffrouw Helena. De winsten hieruit belegde hij en zijn zoon Bernard in minder risicovolle objecten door aankoop van landgoederen en boerderijen in voornamelijk de Achterhoek.' Hij had een villa in Lichtenvoorde op de plek waar tot voor kort Antoniushove stond, tegenover het huidige gemeentehuis. Tongerlo was voor hem en zijn gezin een zomerverblijf en werd onder meer gebruikt voor de jacht.

J.H.A. van Basten Batenburg overleed in 1851 na borstklachten op 57-jarige leeftijd en werd begraven op het r.-k. kerkhof te Lichtenvoorde.

Tot in de jaren zeventig van de 19e eeuw werd het huis Tongerlo soms ook verhuurd, vanaf november 1875 tot in 1876 aan de zusters Clarissen uit Düsseldorf. Deze zusters hadden Duitsland moeten verlaten vanwege de 'Kulturkampf', een conflict tussen de Duitse regering onder Bismarck en de katholieke kerk in de jaren 1870.

Het huis Tongerlo is vóór 1895 gesloopt en in 1907 werd het landgoed geveild. Tegenwoordig staat op het terrein een boerderij.

Villa van Van Basten Batenburg in Lichtenvoorde omstreeks 1908 Foto: beeldbanklichtenvoorde.nl

Grafsteen met opschrift:
J.H.A. van Basten Batenburg
Med. Doct. Burgemeester dezer gemeente
Overleden 27 jan 1851

De archeologische werkgroep heeft enkele malen archeologisch onderzoek ter plaatse verricht. Zij zocht onder meer naar de gracht en naar een tweede gracht op het terrein, die nog was aangegeven op een oude kadastrale kaart. De werkgroep heeft van haar bevindingen verslag gedaan in de Lichte voorde en op de verenigingswebsite.

In de 19e eeuw lag het huis Tongerlo aan een rechte oprijlaan met eikenbomen en een houten brug over de gracht bij het huis. Het is dan een 19e-eeuws herenhuis (deur in het midden, twee ramen rechts en twee links) met twee woonlagen en een zolder met dakkapel boven de voordeur.

Situatie omstreeks 1885. Om het huis lag toen nog één van oorspronkelijk twee grachten.
Schermprint van www.topotijdreis.nl

Ons zoekplaatje

Door Gerhard Eppingbroek

Geachte lezer,

Als zoekplaatje plaatsten we in periodiek nummer 74 een foto van pater Chermin met daarop enkele bielemannen op de hoek van de Broekboomstraat en de Patronaatsstraat. Naar aanleiding daarvan kreeg ik twee reacties. Peter Elferink gaf aan dat nummer 4 op de foto, de man wiens gezicht niet te zien is, Theo Rack moet zijn. Dit naar aanleiding van een vergelijking met een andere foto uit deze tijd. Arno Berendsen gaf aan dat hij nummer 2 zag als Jan Sironde en nummer 7 herkende hij als Arnold Berendsen (postbode). Daarbij wil ik echter opmerken dat ik na vergelijking, bij nummer 2 als Jan Sironde een vraagteken plaats. Gaarne vraag ik nog uw mening over de namen van de nummers 1 en 2.

Hierbij het zoekplaatje voor periodiek nummer 78. Deze foto heb ik jaren geleden ontvangen van een bevriende relatie. Hij is gemaakt door de heer Henk Westerveld uit Aalten. Het gaat hier om het gereedmaken en uitdelen van maaltijden, waarschijnlijk gemaakt bij Antoniushove en wel op 8 april 1986. Graag zouden wij weten waar deze maaltijden voor zijn en of deze veronderstelling juist is.

Ook willen we graag weten wie de genummerde personen op deze foto zijn.

1. ....
2. ....
3. ....

Reacties graag aan:
G.J.A. Eppingbroek
Koekoekstraat 16
7102 AZ Winterswijk
Tel. 0543-515408

